

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

LXIV. évfolyam 2018/1.

Benedek Szabolcs, Egressy Zoltán,
Oláh András, Bene Zoltán,
Erdős István, Filip Tamás írásai

Képzőművészet
Szabó Gyula

Közélet
Nógrád népességi viszonyairól

Helytörténet
A nógrádi Sisi-kultusról – egy kiállítás kapcsán

TARTALOMJEGYZÉK

SZÉPIRODALOM

Oláh András: [minden szavadat] – válságos idők	3
Egressy Zoltán: Melánia és a hősök	4
Filip Tamás: Romváros	6
(A látás belsejében)	7
Szirmai Péter: Út a másik életbe	8
Nagy Judit Áfonya: Van	12
Dalol a Halál, éji csend a visszhangja	13
Benedek Szabolcs: Kádár hét napja (regényrészlet)	14
Radnai István: Enyészet – Fűszerek illata	21
Frideczky Katalin: A kör bezárul	22
Zsibói Gergely: Eredj, Jónás!	26
Sírvérs – Kiürülnek	27
Erdős István: Alcsútra kéne menni (regényrészlet)	28
Győri László: A rab	46
Klasszikus torzó	47
Kopogó bot	48

TANULMÁNY

Bene Zoltán: Kultúra <i>versus</i> civilizáció – Két közelítés Tömörkény István: <i>Valér a földbe megy</i> című novellájához	49
---	----

PORTRÉ

Szabó Endre: Benko János százegy éve	59
--------------------------------------	----

KÉPZŐMŰVÉSZET

Kele Szabó Ágnes: Beszélgetés Szabó Kingával, Szabó Gyula festőművész, grafikus munkásságáról	64
---	----

HELYTÖRTÉNET

Szepessyné Judik Dorottya: „Millióknak szeretete vette őt körül” – Az Erzsébet-kultusz Nógrád vármegyéjében	74
---	----

TÁRSADALOM

Baráthi Ottó: A népesség csökkenésének és szerkezetváltozásának főbb okai és egyes következményei Nógrád megyében	85
---	----

SZEMLE

Becsy András: Reneszánsz utazás fiakkeren és repülővel – Diószegi Szabó Pál: <i>Mintba az Idő is tükörbe nézne</i>	97
Bakonyi István: Agócs Sándor: <i>Lepkék a könyvtárszobában</i>	99
Csongrády Béla: Tisztelet az elődöknek – Várkonyi-Nickel Réka: <i>Rimaiak a gyárak völgyében</i>	102
Hangácsi Zsuzsanna: Bűn? És bűnhődés? – Grendel Lajos: <i>Bukott angyalok</i>	106

Lapszámunk külső és belső borítóoldalain Szabó Gyula alkotásai láthatók.

Az első borítóoldalon az *Út a losonci fürdőbe*, a hátsó borítóoldalon az *Önarckép (1956)* című festménye látható. A belső borítóoldalak közül az elsőn a *Triptichon* című alkotásából mutatunk be részletet, a hátsó belső borítóoldalon a koszorús sorozatból a *Kék madár* című festménye látható.

Főszerkesztő:
DR. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ

Fenntartó:
Salgótarján Megyei Jogú Város
Önkormányzata

Főmunkatárs:
DR. CSONGRÁDY BÉLA
NAGY PÁL (Párizs)

Szerkesztő:
SZÁVAI ATTILA

Képzőművészeti szakértő:
KELE SZABÓ ÁGNES

Médiapartnerünk:
NÓGRÁD MEGYEI HÍRLAP

Blogszerkesztő:
MRÁZIK ISTVÁN

Borítótervező:
RÁDULY CSABA

Készült
a Polar Stúdióban (Salgótarján)

Tördelőszerkesztő:
HERNÁDINÉ BAKOS MARIANNA

Kiadja: Balassi Bálint Megyei Könyvtár (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)
Felelős kiadó: MOLNÁR ÉVA igazgató

Alapító:
Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlése

A lap díjai:

Nógrád Megye Madách-díja

Salgótarján Pro Urbe-díja

Levélcím: 3101 Salgótarján, Pf. 18. ♦ Telefon: 32/521-560 ♦ Fax: 32/521-555
Internet: www.palocfold.wordpress.com ♦ Elektronikus cím: palocfold@bbmk.hu

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER) ♦ Egy szám ára: 500,- Ft ♦

Előfizethető a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban és az elérhetőségeinken.

A Palócfold Könyvek sorozatban megjelent könyvek ugyanitt megrendelhetők. ♦

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük, de nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867 ♦ INDEX 25925

OLÁH ANDRÁS

[minden szavadat]

minden szavadat nekem adtad
s velük a kételyt is: hogy megszelídülhet-e
bárki a csendes imától miközben az Úr asztalánál
némelyek cinkelt lapokkal játszanak
– mert akik egyszer elfogadták most már elvárják
hogyan helyettük más szenvedjen a kereszten:
így halmozódik hegre hegre
én mégis ott térdelek a lelkek csukott ablakai előtt
pedig már nem elégségesek a tőled örökölt szavak

válságos idők

hallom a tőzsde-híreket:
válságos időket élünk megint
– a barátság ára is gyorsan zuhan
elfogynak a közös nevetések
az eltaszított kezek aggodalma
ráéig lelkünk felszínére
a legtöbben semmit sem szólnak
csak keresik a félreérthetőt
hová térjek ki előlük
nem akarok magyarázkodni
de ma új árnyék vetül
a hallgatásra: temetésre megyek
lesznek ott megint idegenek
elég csak egymásra néznünk
s már látjuk mint szűkíti a teret
az ismeretlen megrendelő – pedig
ott didereg közöttünk a szeretet...

EGRESSY ZOLTÁN

Melánia és a hősök

Ónos eső, jeges aszfalt, kis szél. Az ünnepeknek vége, hétköznapi van újra, bár az élet teljes unalma nem állt még vissza; vannak ilyen átmenetek. Ilyenkor is adódnak halaszthatatlan dolgok: kutyasétáltatás, ügyeletes gyógyszerár felkeresése, elmaradt bevásárlás abszolválása. Így aztán a januári, belvárosi utca korántsem kihalt, legfeljebb az érzelmek hiányoznak róla némiképp. Nincs egyetlen ártatlan szemkontaktus-keresés se, csak sietés, teendőkipipálás, kötelességteljesítés. Bár erről talán nem a január tehet.

Össze kell húznia az embernek magán a kabátot, főként, ha kívül is, belül is fázik. Két srác jön szembe vele, a hosszabb kabátos hitetlenkedve magyaráz a másiknak. *Képzeld, a dobosom kungfuédzője lett elsejtetől az albérlőm.* A fázó ember mosolyog, kis meleg költözik a lelkébe a mondattól, sétál tovább, mozdulatai célirányosak, még két saroknyira van az élelmiszerbolt. További ingerek nem érik, a szél csillapodik, cipőinek monoton kopogását hallgatja.

Kétségbeesett, fájdalmas kiabálás hasít bele a semmibe. Először úgy tűnik, valamelyik ablak mögötti tévékészülékből érkezik, egy szappanopera egyik szinkronistájától. Lassan válik világossá, hogy nem erről van szó, a hang élő, forrása a következő kereszteződésen, sarkon túlról jön. Kis idő múltán kiderülnek a részletek: *arra futott, balra, lihegi az izgatott nő, igyekezőnek, még baja lesz. Vigyázzanak, nehogy megsértsék!*

A fázó megtorpan, félre kell állnia, a nő sietős léptekkel, zavaros tekintettel kanyarodik be az utcába. Majdnem feldönti. A fejét fogja. Nagy lehet a baj. Indul, megáll. Futni kezd, visszafordul. Még nem világos, kiket informált. A bátortalan ködből lassan kibontakoznak a keresők körvonalai. Három kéményseprő vizslatja az autók alatti területeket, az alvázak csatakos vidékét. Egyikük megcsúszik, nem törődik vele, siet tovább. Kocsiról kocsira járnak, guggolnak, az aszfaltra térdelnek. Ketten vizsgálják át egy-egy autót, a harmadik ilyenkor előreszalad, aztán hozzá érkezik meg a hátul lévőők közül egy: komoly alapossággal keresik az elkóborolt valakit.

Nem foglalkozik minden szemtanú az eseménnyel, ami érthető, hiszen nem fekszik vérben fagyva senki a földön, nincs különösebb látniva-

ló. Néhány alkalom szülte kíváncsi azért megáll, a fázó ember előveszi a telefonját. Ha úgy alakul, lefényképezhet egy nagy pillanatot. Ha lesz. Azokat szereti.

Jaj, Melánia, sápítozik az asszony, megint, már megint.

A nő elegáns, nyakán vastag, piros sál, fején magas, kucsmaszerű, csillogó valamikkel díszített építmény, remeg a keze is, nemcsak a hangja, kicsordul a könnye.

A kéményseprők koszos, bordó terepjáróhoz érnek. Halk nyávogás hallatszik az autó alól. *Melánia*, kiált fel a gazdanő, már ott áll közel, irányítja a szakembereket. Közben nyugtat: *fogadj szót a bácsiknak, Melánia, hagyd magad! Jó bácsik a fekete bácsik.*

A kerék és az alváz közé nyúl be az egyik menteni akaró, egyelőre csak tapogat. Ez kevésnek bizonyul, befekszik a kocsni alá. Felkiált, kikapja a kezét. Karmolásban részesült, ezt mutatja a nőnek, aki finoman, részvétlenül bólint. Most már nyugodt. Nyúlkál a másik kéményseprő is, a nő nagyokat nyel. A megkarmolt is kutakodik, közben puffog, csendesen dühöng. Megérkezik a harmadik kereső. Fújtatnak. Hat kéz jár veszélyes helyeken, a szemek használhatatlanok, a tapintás az egyetlen esély. A nő püssenni sem mer. *Na, lesz már valami*, kérdezi valaki. A fotóra váró, kívül-belül fázó közelebb lép az autóhoz. Felkiált az egyik fekete ember. *Megvagy*, mondja. A nő sikkant örömeiben.

A karmolt kéményseprő óvatosan emeli ki az állatot. Nem áll bosszút. *A lesz már valamit* kérdező tapsolni kezd. Aztán abbahagyja. *Maguk egy hősök*, mondja az asszony nagyvonalúan, miután átveszi a macskát. Babusgat, kabát alá rejt, boldog, emberekkel már nem foglalkozik. Indul.

A fő főhős zsebkendőjét szorítja a kezéhez, törölgeti a vért róla. *Nem kell ilyenkor tetanusz*, kérdezi a kollégája. *Nem hiszem*, mondja a kérdező nézelődő, *január van. Januárban még nem vesztettek az állatok.* Széled a nép, a fotóra készülő, aki nem kattintott végül, arra gondol, nem kéne-e adni valami pénzt a bepíszkolt ruhás kéményseprőknek. A nő már messze jár, ő nem fog. Aztán továbbindul ő is, nem akarja megsérteni a hősöket. A szél valamiképpen mintha erősödne, de ez most mindegy, legalábbis pár percig, a boltban kellemes a meleg, érdemes időzni a szükségesnél kicsit hosszabban. Ennyit mindenki megérdemel az élettől.

Melánia most érhet haza, ő se fázik tovább.

FILIP TAMÁS

Romváros

Láthatatlan szobrom valahol ott maradt, eső és szél járja át, meg olykor napfény, hisz oly üres, mint egy könyvből kivágott dedikáció helye. Sétáló szobrom benéz az ablakodon, te nem látod, csak szíved ver össze vissza, s nem tudod, miért. A koffeinmentes kávéra gondolok, amit majd más iszik meg, a hátamon növekvő szőrré, mely gyantásra szomjazik, a fehér szobából kihordott könyveimre, együtt szedett kavicsokra, melyeket a Dunába kéne visszahajítani, de csak hordozom őket a kocsiban, nehezéket a lét elviselhetetlen könnyelműsége ellen. A tea elveszti ízét, a kép elhomályosul, az indiai felsőt nem tudom, kinek adjam, remélem nem mostad ki, és őrizi még illatod búcsúzó molekuláit.

Hajad már festeni kell, nem szeretted, ha homlokdoból hátrahajtottam, de jólesett, ha simogattam fájó hasad, masszíroztam a válladat. Észrevétlenül építetted körénk a romokat, én közben törpe lettem, egyszerre hét. Nevetek, morgok, okos vagyok, tüsszentek, alszom, elpirulok és hallgatok. S hogy tízen legyünk, kéne egy, aki csuklik, egy, ki versben beszél mindig, egy ki folyton sírva fakad. Látod, csak rád gondolok, és azonnal játszani kezdek, én hét vagyok, te egy vagy, egyszerre erős és gyenge. Hét arcom emelem föl rád és tízennégy karomat tárom ölelésre te Hófehér, ki szóttanul sűrögsz-forogsz, teszed a dolgod,

aztán fáradtan leülsz, kezed öledbe ejted.
Neved még biztonságos jelszavam.
Sokszor kilépek, csak hogy újra leírhasam.
Előre félek a naptól, amikor megváltoztatom.

(A látás belsejében)

Max Ernst emlékére

A látás belsejében a festő lányai Napóleont keresik,
de csak egy ifjút találnak, kit megzavart egy
lepkegyűjtemény nem-euklideszi röpte.
Ellopott tükörből holdkóros nő nézeget kifelé hunyorogva.
Fehér árnyak kísérgetik a vakon született bűvárokat.
Egy eltévedt postástól mindenki olyan levelet kap,
amilyenre legtitkosabb álmaiban vágyott mindig.
És senki nem veszi észre, hogy nem ő a címzett.
A sáros folyóról eltünteteti a csillagokat, és bárkákat fest a reggel.
A ki nem nyílt ejtőernyők selymét ünnepélyesen
halálra ítélik, majd dobpergés mellett máglyára kísérik őket.
A látás belsejében egy vándor kutat keres Babilonban, de
bármerre néz, csak a tornyot látja.
A látás belsejében várják az inkvizítort, hogy igazságot tegyen.
Egy angyal meteorittá gyúrja a rothadó kristályokat, és
visszaszáll velük az égbe.
De csak most veszem észre, a látás belsejében nem is
Napoleon bűjócskázik, hanem Hannibál, és a festők lányai
fekete kendőt kötnek a szemük elé, hogy biztosan
eltévedjenek a ragadozó algoritmusbán.
A látás belsejében előjelek és bizonyosságok.
De az emberek nem értik, mit jelentenek.
Viszont a látás belsejében a semmi érti az embert.

SZIRMAI PÉTER

Út a másik életbe

Lányaim és én függőágyban pihentünk. Kinéztem a kunyhó ablakán. Vízözönszerű eső áztatta a környező növényeket sártengerré változtatva az ösvényeket, a földet. Beköszöntött az esős évszak.

Azt mondtam:

– Ebben a nyirkos időben nem lehet semmit se csinálni. Csontjaimba hatol ez a hideg.

Hallgattunk egy darabig.

– Meséltem már az ezerötyszáz napos háborúról? – kérdeztem. – Hogy miként kerültem ide?

J. és N. megingatta a fejét. Kérték, hogy meséljek.

– Az ezerötyszáz napos háborút fehérek vívták: a folyóvölgyiek a hegyvidékiekkel szemben. Ennek is, mint minden háborúnak, a föld birtoklása volt az oka, határvita: a határvidékből ki mennyit birtokoljon. Huszonegy éves voltam akkor. Hegyvidék hadserege erősebb volt, mint Folyóvölgyé. Tele voltak tankokkal, repülőgépekkel.

– Mi az a tank meg a repülőgép? – kérdezte N.

– A tank kerekeken, láncokon guruló fémautó. Puska is van rászerezve. A repülőgép föl tud emelkedni a levegőbe, mint a madár, és a levegőből tudja lőni a falvakat, városokat.

Elborzadva néztek rám. Puskát láttak már, amikor egyszer elfogtunk egy eltévedt katonát a folyó forrásvidékénél. A tank és a repülőgép újdonság volt nekik.

– Te folyóvölgyi vagy vagy hegyvidéki? – kérdezte J.

– Folyóvölgyi – mondtam. – A hegyvidékiek kemény, szűkszávú emberek. Sokkal jobb katonák, mint mi, folyóvölgyiek. A folyó mellett nőttem fel, megtanultam evezni, úszni, halászni. Az éghajlat arra felé barátságos. A folyó határoz meg mindent: az alacsony vízállás, az áradás. A folyó széles, akár a tenger, a végtelen messziségből érkezik és a végtelen óceánba tart. Mormolását egész nap hallani lehet. Anyám meséi is olyanok voltak, mint a folyó: az idők kezdetétől a jelen időkig tartottak.

Keserű nyál tolt a számba.

– A háború azonban tönkretett mindent. Minden férfit felszólítottak, hogy jelentkezzen.

Még azt mondtam:

– Építész iskolába jártam. A háború miatt meg kellett szakítanom a tanulást. Rossz időszak volt.

Az emlékeket rakosgattam a fejemben. Így folytattam:

– Megkaptuk a katonai felszerelést, felraktak minket egy tehervonatra. Tudjátok, hogyan néz ki a vonat?

Bólintottak.

– Egyszer már mutattad nekünk – mondta N.

Így folytattam:

– A határvidék volt az úti cél. A határ előtti utolsó nagyvárosban hosszú ideig állt a vonat. Ekkor fordult meg először a fejemben, hogy megszököm, de aztán letettem róla. Túl kockázatosnak látszott. Úgy gondoltam, könnyen elkaphatnak, és akkor katonaszökevénynek számítok. Ez a legsúlyosabb következményekkel járt volna: fogság, kényszermunka, halál. Aztán végül a front előtt egy ideiglenes városban szállítottak le minket a vonatról. A fronton tüzelő lövegek zaja tisztán hallatszott. Ideiglenesen összetákolt kunyhókban szállásoltak el minket. Silány ételmet kaptunk. Nem tudtuk, mikor vetnek be minket. Kiderült, hogy a front háterszágát kell biztosítanunk: a frontra vezető utakat kell megépítenünk.

A tetőn doboló esőt hallgattam. Aztán folytattam:

– Négy-öt hónapot dolgoztunk így, aztán átvezényeltek minket húsz kilométerrel északabbra. Ezt a vidéket Madre de Diosnak hívják. Mocsaras, veszélyes hely. A mocsárban gázolva azon gondolkodtam, hogy miért adnak egy pokoli helynek ilyen nevet. Gondolom, az itt élők szeretik az ellentéteket. Itt magunk építettük fel kunyhóinkat. Feladatunk a mocsáron való átkeléshez utak kijelölése volt. Egyik hajnalban hatalmas robajra ébredtünk. Az ablakon át láttuk, hogy repülőgépek szállnak el felettünk. Úgy látszik, az ellenség felderítő tevékenysége hatékony volt. Nagyon közel repültek a földhöz, a zaj elviselhetetlen volt. Bombázni kezdték a várost.

Azt kérdeztem:

– Tudjátok, hogy mi a bomba?

Megingatták a fejüket.

– Száz halált hozó szerkezet. A repülőgépről szórják a földre.

Kis indián metszésű arcukból elképedve néztek rám. Így folytattam:

– Sok katonánk meghalt. A rend felbomlott. Páran együtt maradtunk, próbáltuk megtalálni a mocsárból való kijutás irányát. Minden második nap meneteltünk, a köztes napokon pihentünk. Napról-napra kimerül-

tebbek voltunk. Az éjszakák hidegek voltak. Gödröt ástunk, amibe belefeküdhettünk. Kabátokkal, pokrócokkal takaróztunk. Az járt jól, aki közésre feküdt, mert ketten melegítették. Persze, váltottuk egymást. Nem számítottunk rá, de elértük az észak-déli vasutat. Lelkierőnk visszatért, felélénkültünk. A vasút vonalát követtük észak felé, a vasutat szegélyező erdőben, amíg egy állomásra nem értünk. A helységnévtábla kettétörve hevert a földön. Esperanza volt ráírva. Térképünkön beazonosítottuk tartózkodási helyünket. A határtól húsz kilométerre voltunk keleti irányban. Az indulástól számítva a mocsáron át kb. harminc kilométert haladtunk észak felé. Az állomás üres volt, az épületen harci nyomok látszóttak. Az állomástól északra egy félig szétlőtt szerelvény vesztegelt. Nem láttunk a közelében őr, könnyen megközelíthettük. Ketten felmásztunk a szerelvényre, a vagon belsejében pár mázsa kétszersültet találtunk. Szóltunk a többieknek, rávetettük magunkat az ételre: nagyon éhesek voltunk. Az állomás közelében lévő erdőben voltunk egy hétig. Tudtuk, hogy ezt már csak rövid ideig folytathatjuk, valószínűleg, előbb-utóbb beleütközünk egy ellenséges járőrbe. Zsákjainkat megpakoltuk kétszersülttel, és tovább mentünk észak felé. Egy hétig meneteltünk az erdőben. Egyik éjjel idegen parancsszóra ébredtem. Katonák álltak körül minket, kezükben fegyver, ami ránk szegeződött. Egyenruhájukról azonnal felismertük őket: hegyvidékiek voltak. Nyelvük alig különbözött a miénktől, gond nélkül megértettük őket. Egy katonai bázisra tereltek minket: hadifogságba estünk. A táborban sivár körülmények voltak. Kevés étel, sok munka. Feladatunk a bozótirtás volt, utat készíteni a hegyvidéki hadsereg alakulatainak. Két hónapig dolgoztunk itt, amikor jött a hír: a folyóvölgyiek letették a fegyvert. Még három hónapig fogva tartottak minket, de dolgozni nem kellett, utána számolták fel a tábort.

Néztem a tetőről lecsorgó esőt. Így folytattam:

– Társaimmal próbáltunk megegyezni arról, hogy mi legyen az úti cél. Páran Hegyvidékre akartak átmenni: győztes ország, biztosabb háttér, nyelvi akadály nincsen. Páran az eddig semleges, de belső feszültségekkel terhes déli államokba akartak távozni. A legtöbben haza akartak térni. Mondtam, hogy Hegyvidék tovább fogja fokozni fegyverkezését, katonai jellegű állam épül ki. Az egyént elnyomják a közösség érdekében. Oda nem érdemes menni. Folyóvölgy kiszolgáló ország lesz a vesztes háború után. Ha fordul kocka, szabadságharc tör ki, az megint nem jó, ismét csak háborúban lesz részünk. Tűrségünkben a rövid békeidőket hosszú háborúk követik. Ilyen a fehér ember világa. A többieket nagyon felide-

gesítettem. Mondták, hogy ha olyan okos vagyok, vázoljak fel másik alternatívát. Nem szóltam. Éreztem, hogy nem sokon múlik az életem.

Csöndben hallgattunk. Az eső szinte elringatott. Azt mondtam:

– Akkor éjjel eldöntöttem, hogy nem csinálom tovább. Úgy számítottam, hogy magasan északon vagyunk, a Rio Ancho közelében, az esőerdőtől tizenöt-húsz kilométerre. Még koromsötét volt, amikor felkeltem, és elhagytam a táborhelyünket. Tapogatózva haladtam előre. Pár száz métert tehettem meg hajnalig, de az elég volt ahhoz, hogy a dús növényzet elrejtse a többiek elől. Amikor följött a nap, már jobban tájékozódtam. Sűrűsödni kezdett a növényzet. Machetémmeel vágtam utat magamnak. Görnyedve bukácsoltam a liánok szövedékén át, méterről-méterre haladva. A Rio Ancho árterületére érhettem, a mocsár kiterjedt, süppedve-cuppogva haladtam a vizes altalajon. Éhesen, a végsőkhig kimerülve összeestem, elvesztettem az eszméletemet. Később Carlos mesélte, hogy itt szedett össze törzsünk pár harcosa és hurcolt el a közeli táborhelyre. Eszméletlenül feküdtem pár napig. Orvosi kezelésben részesítettek. Viszszatért belém az élet. Próbáltak faggatni: ki vagyok, honnan jöttem. Először nehezen értettük egymást: nagyon féltem, de eloszlatták a félelmeimet, mutatták, nem fognak bántani. Két hét múlva lábra álltam. Mutogatva megértettem velük, hogy katona voltam, véget ért a háború, de nem szeretnék visszatérni a hazámba. Szeretnék velük maradni. Csodálkoztak, aztán elfogadták a döntésemet. Mutattam, hogy értek a házépítéshez. Megmutattam az agyagtégla-égetés módszerét, amit azóta felhasználnak a házépítésnél. A zsindelytető készítését is én hoztam be a törzs életébe. Csapadékos évszakban a vízelvezetés megtervezésében, kivitelezésében is segítettem a törzsnek. Látták, hogy használható ember vagyok, mindenben segítem a törzs életét. Megismertem anyátokat, és hamarosan megszületettek. Ekkortól teljes jogú tagja lettem a törzs életének. Nem szerettem régi életemet, nem vágyom vissza oda, ahonnan eljöttem. A fehérek világa igazi pokol, megkeserítik egymás életét. Amit az egyik csoport felépített, a másik tönkretesz. Újat épít fel, működteti, akkor is, ha a józan ésszel ellentétes. Sohasem kerül nyugvópontra az életük, mindig háborúban ér véget a történetük.

NAGY JUDIT ÁFONYA

Van

Mert jártam már kelő földek kinyújtott karjain
és ereszkedtem sötétpuha tengerágyig
de nem mesélt el a korall a bohóchal
az édes kolibri a vinnyogó sakál
nem mesélt hát nem vagy itt
s nem tévedt a férfiszív sem
még ha rezgett is a néma térben
véredény-suttogása
nem mesélt el alkonyok narancskékje
elefántok vonulása
nélküled lettem lelketlen kérész
kutató vándor régész
fizikus papnő étlen művész
testetlen lény
mint selymes köd az űr tenyerén
mint arany halotti maszk
csontvázarcú homok alatt
határ vagyok vagy homokpad
de semmiképp sem veled
és te semmiképp sem magad
vagy akár ellenem
buta gondolat
vagy mint szökkenő vad
vadász leszek ki diadalt arat
csapdáim öt világrészbe rejtem
csapdálatos csodák hozzám hívnak
igézet dobszó ima füstjelek
mind irányt mutatnak neked
e felhő Párizs felett
ez is érted van csak
nyilakat lő ablakok üvegtestére
ferde irányzék de mind ugyanarra mutat

ülök a teraszon itt megtalálhatsz
addig savanyú citrom ízetlen limonádé
elhűlt kávéba esőpermet körömrre lakk
a világban mindenütt
csak e versben itthon még mindig
nem vagy.

Dalol a Halál, éji csend a visszhangja

Hálóban az éj,
szövők köré ágyat.
Körbejár a szeszély,
pengeti hárfámat.
Rásuttog a szél,
csábítja a vágyat,
mosolyog csalfán a veszély,
arcodra nyomja párnámat:
„Együtt halunk, ne félj...”

Szabó Gyula: Virrasztók

BENEDEK SZABOLCS

Kádár hét napja (regényrészlet)

Piroska egyszer azt mondta Jenőről, hogy olyan, mintha a bátyjáról készült karikatúra lenne. Rögtön utána bocsánatot kért, pedig nagyon is találó megjegyzés volt. Mások is megállapították, hogy a két fivér hasonlít egymásra, csak éppen míg a láthatatlan szobrász Kádár vonásait azok markánsságával együtt is finomra munkálta, addig Jenőét hol elnagyolta, hol meghagyta durvábbra. Ugyanez vonatkozott a belső tulajdonságokra is. Persze mögötte nem állt egy Piroska, aki arra inspirálta volna, hogy könyvet vegyen a kezébe. De más nő se állt mögötte. Ha lehet, neki még kevesebb nőügye volt, mint a bátyjának. Vagy hogy egészen pontosan fogalmazunk, Jenőnek egyáltalán nem voltak nőügyei. Kádár legalábbis nem tudott efféléről.

Szegény Borbála, aki pedig fiatalkorában jócskán megtapasztalta az ilyen ügyeket – aminek következtében két fiút is szült, két ismeretlen apától – sóhajtozott is épp eleget emiatt.

A Conti utcai magánzárkában Kádárnak gyakran jutott az eszébe az öccse, és emiatt rendre lelkiismeret-furdalást érzett. Úgy gondolta, neki is volt köze ahhoz, hogy Jenő ennyire nyomorúságos életet élt. Mert még akkor is nyomorúságos volt, ha az benne nem föltétlen tudatosult. Egyszerűen nem kapott lehetőséget, hogy másként éljen. Amint kamaszskorból ifjúkorba lépett, világgra nyiladozó értelmével érdeklődni kezdett azon dolgok iránt, amelyekkel a bátyja foglalkozott. Éppen eleget hallott róluk, elvégre odahaza gyakran előkerült a téma, leginkább veszekedés tárgyaként, miszerint ahelyett, hogy a tanult szakmájában dolgozna, és nem különcködné, hanem rendesen telnének a napjai, mint bárki másnak, János nem csak hogy zavaros eszmékért rajong, hanem mindezek tetejébe bünnözőként tartják nyilván, és állandóan rettegni kell attól, hogy mikor kerül rács mögé. Persze voltak periódusok, amikor Borbála kísérletet tett a marx elméletek és a kommunizmus alapvetéseinek megértésére. Valakitől kölcsönkért egy szemüveget, és azt az orrára nyomva böngészte az ágy alatt rejtgetett brosúrákat meg szórólapokat. Sőt egyszer váratlanul és hívatlanul a fia egyik előadására is elment a Csángó utcai vendéglő kü-

löntermébe, amitől aztán amaz annyira zavarba jött, hogy beletekeredett a mondandójába, és tőle szokatlan módon elkezdett összevissza makogni. Meg is jegyezte utána Rajk, hogy mennyire indiszponált volt, és talán némi pihenőre volna szüksége, ám Kádár nem árulta el, hogy erről szó nincs, egyszerűen lebénította a látvány, ahogy az anyja ott ül a hátsó sorok egyikében, és szokás szerint vaksin pislog bele a világba.

Amikor viszont Jenő kezdte el lapozgatni ezeket a füzeteket és kiáltványokat, Kádár erőszakosan és határozottan kivette őket a kezéből. Úgy gondolta, éppen elég, ha egy mozgalmár van a családban, semmi szükség arra, hogy mindkettejüket körözzze a rendőrség, az eddiginél is nagyobb fejfájást okozva az anyjuknak. Aki amúgy is gondoskodásra szorult, szóval már csak praktikus okok miatt is távol kellett tartani Jenőt a kommunizmustól – Kádár lelki szemei előtt ugyanis rendre megjelent az a kép, hogy Jenő meg ő is börtönben ülnek, Borbála pedig elhagyatottan és elveszetten tengeti napjait, miközben nincs mellette két erős kar, amely akár csak az utca másik oldalára átvezetné.

Csermanek Jenő tehát legfőljebb távolról figyelhette bátyja ténykedését, és amíg amaz a teljes fizikai valójában illegalitásba kényszerült – ami annyit jelentett, hogy bajuszt növesztve bujkált Budapest különböző pontjain, és csak ritkán, a legváratlanabb, előre be nem jelentett pillanatokban jelent meg a családi fészekként szolgáló földszinti, udvarra néző szoba-konyhás lakásukban –, addig ő maradt az anyja mellett. Alkalmi munkákból szerzett némi jövedelmet, egyébként minden idejét Borbálával töltötte. Akkor is vele tartott, amikor a front közeledtekor Kádár levitte mindkettejüket Somogyra. És amikor a bátyja makulátlan, fess öltönyben, fekete állami autóval értük ment, egyike lett azoknak, akik minden porcikájukkal és érzékszervükkel átélhették a felszabadulást.

Nem sokkal utána, hogy visszatértek Budapestre, rendőrnek jelentkezett. Ez föltehetően a családi függés következménye volt, hiszen abban az időben Kádár a fővárosi rendőrfőkapitány-helyettes posztját töltötte be. Kétségkívül pikáns szituáció volt az úzött vad szerepéből a másik térfelre átkerülni. Jenő is megcsodálta, ahogy az addig bujkálásra kényszerült bátyját szirénázó autó hozza-viszi, ám ezúttal saját akaratából, és János úgy parancsol az egyenruhásoknak, mintha világegyetében erre készült volna. Azt ugyanakkor Kádár el akarta kerülni, hogy Jenő bármilyen módon is a beosztottja legyen, és ő arra kényszerüljön, hogy neki is parancsoljon. Azt javasolta inkább, hogy amennyiben mindenáron egyenruhát akar ölteni, menjen az államvédelemhez. Oda is elkél néhány ember.

Raadásul arrafelé is voltak kapcsolatai. Mária és annak bátyja, Ferenc is az államvédelemnél teljesített szolgálatot.

Máriát éppenséggel Piroska révén ismerte meg. Vagyis abból a készletéből, hogy olvasson. Az asszony falta a könyveket, és képes volt elképesztő bűvészmutatvánnyal az olvasásra szánt – nem kevés – időt is belegyömöszölni amúgy is bokros napi teendői közé. Kádár tőle tanulta meg, hogy az étel kavargatása közben is lehet olvasni, vagy addig, amíg az ember arra vár, hogy fölforrjon a víz, netán fölmosás után megszáradjon a konyha köve. És ha nem biciklivel megyünk mindenhova, hanem villamossal (és persze van is pénzünk villamosjegyre), akkor a járműveken is lehet olvasni két megálló között.

Borbálának odahaza nem voltak könyvei. Legföljebb mások által megunt képes magazinjai, amelyeket az utcáról, avagy azokból a lakásokból szedett össze, ahová takarítani járt. Hely amúgy se nagyon volt a lakásban könyvek tárolására, pénze pedig egyiküknek se volt rá. Maradtak hát a Piroskától kölcsönkapott könyvek. Azontúl meg – mert Kádár meg akarta mutatni az asszonynak, hogy saját önszántából is olvas, nem csupán azt, amit Piroska a kezébe ad – a szakszervezeti könyvtár. Ahol egy időben kisegítőként Mária is dolgozott.

– Orosz regényt szeretnék olvasni – jelentette ki nagy hévvel Kádár, majd rögtön pontosított: – Vagyis hát szovjetet. Azaz nem múlt századit, hanem egy igazi mai szovjet regényt.

– Nem akarom elkéséríteni az elvtársat – Mária körbesandított azon a néhány polcon, amelyek a szakszervezet könyvtári vagyonát tárolták –, de sajnos szovjet regényünk nem nagyon van. Nagy kár és nagy veszteség, de a modern szovjet irodalom lefordítása egyelőre még várat magára. A mi egyik majdani feladatunk lesz, hogy megismertessük a modern szovjet regényművészzel a magyar dolgozókat. Hanem – tette gyorsan hozzá Mária, látva Kádár elkámpicsorodott ábrázatát – egy valami mégis csak van itt. Ezt oda tudom az elvtársnak jó szívvel adni. Nem kimondottan mai regény, még a cári időkben írták, és akkor is játszódik, de érdemes elolvasni. Bennünket mindenképpen érdekelhet, hiszen igen jól és érzékletesen ábrázolja a forradalom kirobbanása előtti társadalmi helyzetet. Kicsit hasonlít a mostani magyar állapotokhoz.

Mária a háta mögötti polcra nyúlt, és levett onnét egy szakadozott fedelű, láthatóan sokat forgatott kötetet, majd Kádár kezébe nyomta.

– Gorkij – olvasta hangosan amaz a szerző nevét.

Ismerősen csengett. Egyszer Piroska tartott róla egy előadást. Kádár elsősorban tőle tudta, hogy kiváló író, ráadásul elkötelezett kommunista. Közeli kapcsolatban állt Leninnel és Sztálinnal is.

– A szocialista realizmus első, korai megnyilvánulásaként emlegetik – szólalt meg hirtelen Mária, mire Kádár összerezsent.

Egy pillanatra nem tudta, hogy Piroska, avagy az ugyancsak csinos és roppant kedves könyvtáros elvtársnő beszélt-e hozzá.

– Az anya – olvasta tovább Kádár a címlapot, és Máriának ehhez is volt hozzáfűznivalója:

– A regény központi alakja egy orosz édesanyja, akinek felnőtt gyermekei a munkásmozgalomban harcolnak. Az idős nő mélyen vallásos, ám lassacskán megérti, hogy a fiatalok milyen eszmékért rajonganak és küzdenek, és a végén ő maga is a szocializmus eltökélt híve lesz.

– Komolyan? – tört ki Kádárból, és rögtön bele is lapozott a könyvbe.

– Igen – felelte Mária. – A regény az orosz anyának a jellemfejlődését mutatja be. Azt, hogy miként szabadul meg egy idős nő a klerikális reakció mételyétől, és válik az emberiséget valóban megjavítani szándékozó, kézzel fogható és realista gondolkodás követőjévé. Mindezt persze az adott személytől elvonatkozva általános érvényűként kell tekintetni.

– Ez engem érdekel – Kádár becsukta a könyvet, és úgy szorította a zakójához, mintha attól félne, hogy valaki el akarja venni tőle. – Szeretném kikölcsönözni. Segít ebben az elvtársnő?

– Természetesen – felelte Mária, majd mielőtt elindultak volna a kölcsönzőpult felé, egy lopott, de azért Kádár számára érzékelhető pillantással végigmérte ezt a fess, olvasni vágyó fiatalembert.

Kár – legalábbis ő számára mindenképpen az –, hogy Kádár családja egyáltalán nem hasonlított a Gorkij-regényben ábrázolthoz. Az anyja végképp nem. Az pedig, hogy Jenőből mi lett volna, sajnos nem derült ki soha.

A könyvtárosnővel való ismeretség a későbbiekben sem szakadt meg. A Róma házaspár az illegalitás legnehezebb időszakában bújtatta Kádárt. A felszabadulás után Mária az államvédelemnél kapott a párttól feladatot. Kádár akkor már természetesen elköltözött tőlük, hiszen semmi szüksége nem volt arra, hogy albérletben húzza meg magát. Amikor viszont az öccse bejelentette az egyenruha iránti igényét, Kádár azonnal megkereste Máriát, hogy segítsen.

Jenőre szokás szerint, ahogy az élet minden területén, úgy munkájában sem volt panasz. Rendben elvégezte mindig, amivel megbízták. Időnként még lelkesedést is föl lehetett rajta fedezni. A ranglétrán is haladt fölfelé: rövid idő leforgása alatt közlegényből hadnagyig verekedte

föl magát. Pedig a szolgálat nem volt egyszerű. Kádár többször figyelmeztette, hogy legyen óvatos, mert tudomása volt róla, hogy egynémely hajdani nyilas az államvédelem soraiban keresett, mi több, talált is menedéket. Tartott attól, hogy amazok valami elborult ideológiával megzavarják öccse amúgy sem képzett fejét. Aztán rövidesen kiderült, hogy félelme alaptalan volt. Ha akadtak is egykori nyilasok az államvédelem soraiban, azok csöndben maradtak, sőt teljes mértékben azonosultak a szocializmus eszméivel. Nem bomlasztottak, nem akadékoskodtak, nem álltak ellen a céloknak és az ideáknak. Borús múltjuk ellenére az osztályharc legkeményebb elkötelezettjei lettek.

Jenő viszont huszonnyolc éves korában meghalt. Váratlanul, tragikus körülmények között. Mindazonáltal Gorkij sem tudta volna halálát másként kitalálni.

Elköltözhettek volna szebb és elegánsabb helyre, ám Borbála makacsul ragaszkodott a régi házhoz. Kádár annyit tudott csupán elérni, hogy a földszinti lakásból pár emelettel följebb húzódkodtak, és az ablakaik immáron nem a sötét gangra, hanem az utcára néztek.

A balesetről késő este értesült. Nehezen lehetett utolérni, akkoriban zajlottak a két munkáspárt egyesüléséről folytatott tárgyalások, és Kádár megállás nélkül ingázott a szociáldemokrata és a kommunista pártfunkcionáriusok között. Az egyeztetések időnként az éjszakába nyúltak. Az egyik megbeszélés ért akkor is éppen véget a Köztársaság téri pártszékházban, amikor szóltak neki, hogy telefonon keresik.

– Kicsoda? – kérdezte Kádár, miközben arra gondolt, hogy föltehetően Mária az. Amin valamelyest csodálkozott is, elvégre ő nem szokott ilyen sokáig a munkahelyén maradni. Kivéve, ha telefonálni akart. Ez persze megeshet, hiszen mindketten roppant elfoglalt emberek lévén többnyire késő este tudtak szakítani egymásra némi időt.

– Az édesanyja.

Kádárnak hirtelen megnyúlt az ábrázata.

– Az anyám? – Majd fogta az addig a kezében tartott aktát, a hóna alá csapta, és rohant az irodába a készülékhez.

Tudta, hogy ha Borbála telefonál, annak különösen fontos, mi több, nem mindennapi oka van. Sok más technikai eszközhöz hasonlóan Borbála a telefonnal sem ápolt közeli barátságot. Zavarta, hogy a tárcsán alig tudja kisilabizálni a számokat, reszkető ujjait pedig nem bírja a tekeréshez szükséges lyukakba beledugni.

– Jenő meghalt. Azonnal gyere haza.

Mielőtt Kádár bármit mondhatott volna, egy reccsenés, és a vonal megszakadt.

Amikor a fekete állami autó odaért, Csermanek Jenőt már koporsóba fektették. A mentő még ott állt, de immáron dologtalanul, csupán arra vártak, hogy Kádárnak jelentést tegyenek.

– Fogadja őszinte részvétemet, Kádár elvtárs – egy rendőr lépett az autó mellé, és kinyitotta az ajtaját, majd tisztelgés közepette rögtön ezzel fogadta Kádárt. – Sajnos baleset történt. Csermanek elvtárs a munkáosztály vörös lobogóját akarta kitűzni arra az erkélyre, amikor az leszakadt alatta.

– Azonnal elhunyt – tette hozzá az időközben ugyancsak odasiető mentőorvos. – Nem tudunk rajta segíteni. Több emeletet zuhant. A bordái, a gerince, a csigolyái mind eltörték, és mindezek felül súlyos koponyatörést szenvedett. Valamennyi munkatársam nevében fogadja őszinte részvétemet.

Kádár fölváltva nézte hol az épület sötétbe borult homlokzatát, hol az utcán heverő jókora kődarabokat.

Nem az övék volt az a lakás. Jenő csak becsöngetett, hogy a másnapi ünnepre való tekintettel – május elseje volt a naptárban következő nap – kitűzze az erkélyükre a vörös zászlót. Persze beengedték – ki merészelt volna nem beengedni egy államvédelmi tisztet? Idáig nem látszott, hogy az erkéllyel bármi baj lenne: nem omlottak belőle se vakolat-, se tégladarabok, repedés sem futott rajta. Ami persze nem jelentette azt, hogy a háború alatt nem szerzett rejtett sérülést. A folyamatos ágyúzás és a láncaltapok dübörgése miatti rezgés más épületekben is okozott olyan kárt, ami csak évekkel később jelentkezett.

A koporsó fedelét már föltették, de még nem szögezték oda. Amikor Kádárt megkérdezték, akarja-e látni utoljára az öccsét, határozottan nemet intett. Az orvos már fölvilágosította, hogy Jenő borzalmas sérüléseket szerzett. Jobb, ha nem így marad meg az emlékezetében.

Borbála megállás nélkül jajveszékelt. Kádár némán, kissé zavartan és zavarodottan állt mellette. Kereste magában a megrendülést, de egyre csak jutott eszébe, hogy meghalt a kisfiú, akivel ő egészen felnőtt koráig egy ágyban aludt, és aki miatt annak idején olyan sokat csúfolták a pajtásai.

– Az egyetlen fiam! Oda az egyetlen fiam! – zokogta Borbála, és Kádár arra gondolt, hogy az anyjának igaza van: a másik fiát, azaz őt, már sokkal korábban elveszítette. Talán mindjárt akkor, amikor pár hónapos korában kényszerűségből nevelőszülőkhöz adta Somogyban.

Borbála nem bírta sokáig viselni a fájdalmat. Jenő elvesztésébe egészen belerokkant. Rövid idő leforgása alatt látványosan összetöpörödött, meggörnyedt, vonásai mélyültek, arca beesett, hangja rekedtté, tekintete zavarossá vált. Nem telt el egy év, és követte a sírba a fiát.

A temetését követő napon pedig Kádár azt mondta Máriának:

– Most már szeretném végre feleségül venni. Hozzám jön?

Mária igent mondott. Nem kérdezősködött, nem akadékoskodott, nem hánytorgatta föl az addig történeteket. Kádár sokat mesélt neki korábban az anyjáról. Azt is őszintén, keresetlen szavakkal elmondta, hogy nem mer hozzá nőt vinni. Volt neki korábban egy menyasszonya – nem nevezte meg, de Mária tudta, hogy kiről van szó –, akit egyszer bemutatót odahaza, de az anyja mindjárt kényes úri kisasszonynak titulálta, és olyan becsmérő szavakkal illette, hogy utána heteken keresztül neki kellett helyette bocsánatért esedezni.

És hát Borbála Máriáról is tudott. Ki tudja, honnét, de tudta, hogy van. Talán Jenő fecsegte el, talán valaki más. Nem ez a lényeges. Hanem az, hogy noha Kádár gondoskodott róla, hogy soha ne találkozzon vele, Borbála mégis rendre mások előtt is szidalmazta az újabb elvált nőt, aki a fia nyakába akarja varrni magát.

Az esküvőt fél évvel a lánykérés után tartották. Kádár az államvédelem parancsnokát, Péter Gábort, Mária főnökét kérte föl tanúnak. A személyes kapcsolatokon túl akkoriban amúgy is sokat találkoztak. Kezdetét vette a Rajk elleni eljárás, amelyben belügyminiszteri mivoltából kifolyólag Kádárnak is tevékenyen részt kellett vennie. Nem volt egyébként túlságosan nagy esküvő, ám így is híre ment. Azt beszéltek a pártban, hogy Kádár végre megszabadult az anyjától, és szerzett helyette egy másikat.

RADNAI ISTVÁN

Enyészet

mire kiléptünk az ajtón
imbolyogva rozogán
a kapu mögöttünk csukódik
átrágjuk magunkat mint szű a fán

kocsibehajtó a vidéki házon
valamikori szénásszekér korhad
a szénát szálanként elhordta a szél
csak a kilincset nem fogja a rozsda

elporladt már a kovács
a vasalat megereszkedett
izmaink lazulnak
egyszer a ház is utánunk szédül

téglát tégláról hordva
elhordanak az apró szemű évek

Fűszerek illata

tudjuk-e hol vagyunk utazunk
egy sorslevélen
mellettünk ökörnyal húz el
pókok talmi örökké valóság

örökég óceánban

öltözet a földet a semmi alsóruhája
és mi féreg vagy óriások
képletet fejtünk és keresztrejtvényt
ahogy rejtvény a kereszt

a természet is alkimisták könyve

és mi a titokleves alján
szemesbors vagy kozmás élet
egy percre feldob a hab
azt hittük éltünk

FRIDECZKY KATALIN

A kör bezárul

Féltem visszamenni abba a lakásba. Pedig addigra a lányom már elta-
karította a nyomokat. A bútorokat a helyére tologatta, az üvegszilánkokat
felseperte, és mindenhol eltüntette a vérfoltokat. Megkímélt attól,
hogy szembesülnöm kelljen a látvánnyal. Vidéken voltam a támadás ide-
jén. Anya egyedül élt. Lassan állt össze a kép. A folyosórács feltépve.
Léptek dobognak lefelé a lépcsőn. Anya véresen fekszik a küszöbön. A
szomszédok a zajra futottak össze. Maguk se tudták, mihez kapjanak leg-
előbb. Fussanak a betörő után, vagy anyát élesztgessék. Még látták, amint
a betörő átfut az udvaron. Utolérni semmi esély. Aztán hívták a mentő-
ket, rendőrséget, értesítették a lányomat. Anya egyedül élt. Vidéken vol-
tam a támadás idején. A hírre visszajöttem a fővárosba, de Anyát már
csak másnap kaptam meg, amikor kiengedték a kórházból. Két mentős
hozta hordszéken. Szegénykém, nem elég, amit elszenvedett, még oda is
ütötték a karját a kapuhoz. Csak felszisszent. Én már reggel óta ideges-
kedtem, mikor hozzák már? Óránként telefonáltam a kórházba, ahol
mindig azt mondták, hogy már úton van. Egész nap étlen-szomjan furi-
kázták többedmagával a városban, míg mindenkit le nem pottyantottak a
lakcímén. Anyát estefelé hozták meg. Kicsi, riadt madárka, talán még fel
sem ocsúdott a sokkból. Borravalót adtam a mentősöknek, pedig vigyá-
zatlanok voltak, odaütötték anya karját a kapuhoz a hordszékkal. Éppen
elég volt neki, amit elszenvedett. Csak felszisszent.

Anya folyton azon izgult, nehogy otthon érje a halál. Félt, hogy az
unokájának abban a lakásban kell majd laknia, ahol ő meghalt, és ez rossz
lesz neki. Vigyetek kórházba, ha látjátok, hogy a végét járom, aggodal-
maskodott néha. Nem akarok itthon meghalni! Vagy lehet, hogy eladja-
tok ezt a lakást, esetleg albérlőket fogadtok és nem is Vera fog itt lakni?
Ne izgulj, Anya, intettem le minden alkalommal, ezzel még ráérünk fog-
lalkozni. A temetése körül is ellentmondó utasításokat adott. Néha azt
szerette volna, ha az édesanyja mellé temetjük, de aztán eszébe jutott,
hogy akkor nekünk kéne a sírját ápolni, azt meg nem akarta, hogy halála
után is ügymond a terhünkre legyen. Ilyenkor inkább mégis a hamvasztás
mellett döntött. Mosolyogtam rajta, és biztosítottam afelől, hogy örökké

fog élni. Ha megtudom, hogy meghalsz, agyoncsaplak, viccelődtem vele. Ez az *agyoncsapás* közszájon forgott a családban. Anyának ugyanis olyan hosszú életvonala volt, hogy csaknem körbefonta a hüvelykujját. *Magát úgy kell agyoncsapni*, mondták a jósnők, amikor megnézték a tenyerét. Örültünk, hogy Anyát ilyen jó fából faragták és nem foglalkoztunk a halál gondolatával. Embert nem láttam, aki ennyire szeretett volna élni! Mint egy kisgyerek, úgy ujjongott reggelenként, mikor új napra ébredt. Elkészítette a reggelijét, mely pirítósból és tejeskávéból állt, majd rendbe szedte a lakást és leült tévézni, vagy keresztretjtvényt fejteni. Ebédre rendszerint tejes puliszkát evett. Egyebet csak akkor főzött, ha meglátogattuk. Én általában délután jártam dolgozni, előtte néha beugrottam hozzá ebédre. Terített asztal várt és huncut mosoly, ami mögött megint valami új ételkreáció lapult. Én szeretem az egyszerű ételeket, Anya viszont állandóan újított. Amikor szóvá tettem, minek cifrázza a paprikás krumplit, amikor az úgy jó, ahogy van, Anya azzal mentegetőzött, hogy csak jót akart. Anya, ne akarjál jót, telefonáltam rá néha ebéd előtt. Mindig jobban akartam tudni, mi jó neki, mint ő maga. Anya, minek mosol itthon, miért nem viszed a Patyolatba, legalább az ágyneműt? Hogyisne, hogy elszagassák, megszükkítsék! Ne törődj te ezzel, nekem nagyon jó kis technikám van, nem megerőltető se a mosás, se a kicsavarás. Anya nem használt mosógépet. Amikor elköltöztünk, otthagytuk nála a mosógépet, de ő csak arra használta, hogy rátegye a lavórt. Kézzel mosott. Meg kell hagyni, sokkal fehérebbek voltak a fehérneműi, mint az enyéme, amiket becsaptam a gépbe vegyesen, ahogy puffant. Anya imádott mosni. A pófácskája is olyan lett öregségére, mint egy kis mosómedvéé. Falun nőtt fel, a vízért a kútra kellett járni, folyó meleg vízzel leginkább már csak Pesten találkozott. Akkor aztán nem győzött pancsikolni. Azt sem értettem, miért mászkál le-föl a harmadikról, befizetnének helyette a csekket, be is vásárolnánk, esetleg megrendelhetné a hazaszállítást. Ő azzal érvelt, hogy ez neki feladat, tevékenység és ne akarjam korlátozni. Különben is látni akarja, mit vesz, néha ott jutnak eszébe a dolgok a boltban, amikor meglátja őket. A konyhaablakból rálátni az iskolára, ahol most Idősek Klubja működik. Folyton kapacitáltam Anyát, menjen le néha, legyen társaságban, vegyen részt az általam érdekesebbnél érdekesebbnek ítélt programokon. Dehogy megyek én csupa vénasszony, vénember közé, csattant föl Anya, semmi szükségem rájuk! Engem boldoggá tesz, ha kinézek az ablakon és látom, milyen szépen megfesti az eget a naplemente. Ezt az egyet én is irigyeltem tőle. Ahol mi lakunk, nem látni a naplementét. Én pedig rabja vagyok a Napnak. Dédelgetett és soha meg nem való-

sult álmom, hogy elindulok, folyton a nappal szembe és ha beesteledik, bezörgetek az első házba szállást kérni. Lehet, hogy a XIX. században ez még működött volna, Petőfi korában, de manapság ez már csak illúzió. Anya imádott ábrándozni, mi lenne, ha nyernénk a lottón, mit vennénk a pénzen, hová utaznánk. Ehhez képest sose játszott és az ország határán túl is csak párszor járt. Egyszer együtt utaztunk Olaszországba. Én egy versenyen vettem részt és magammal vittem Anyát. Az úton végig frászolt, mi lesz, ha lekéssük a vonatot, mi lesz, ha nem kapunk szállást, mi lesz, ha nem találunk oda? Egész életében emlegette ezt az utat és sóvárgott, hogy bárcsak még egyszer elmennénk oda együtt.

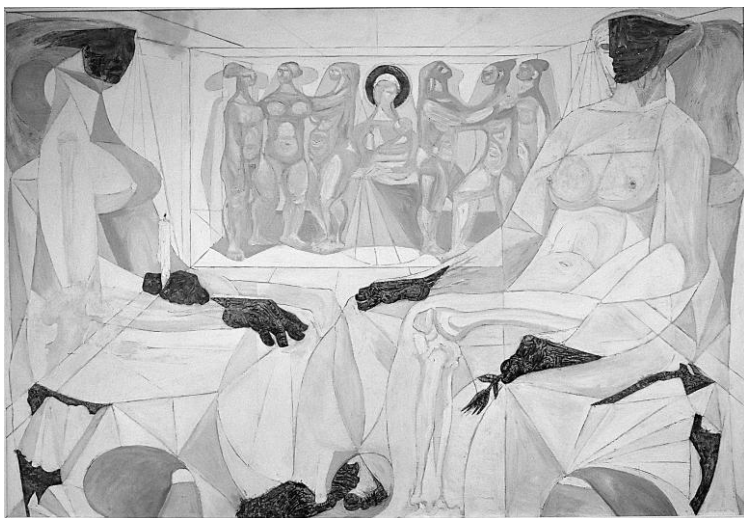
Féltem visszamenni abba a lakásba. Anya halála óta csak egyszer voltam ott, amikor átnéztük a holmiját és pár apróságot kegyeletből megtartottunk. Akkor ott volt a rokonság is, nem értem rá gondolkodni, hogy jó-e nekem itt most vagy nem. Alighanem tartott még a sokk, amit Anya halála okozott. A lélekjelenlét tartott össze. Csak az elintéznivalók lebegtek a szemem előtt. Anya élvezte, hogy semmiye nincs. Legalább nem lesz veszekedés a hagyatékon, mondta. Pedig lett. Még azon a kevésen is képesek voltak hajba kapni. A legtöbb dologtól meg kellett válnunk, a bútorok öregek voltak és értékesíthetetlenek. A könyveket, miket ezerszer is újraolvasott, elajándékoztattuk vagy kihordtuk lomtalanítás alkalmával az utcára. Egy-egy igényesebb lomizó százasával pakolta fel a kordéjára. A szétszórta lapokat még napok múlva is hordta a szél. Elképzelem Anyát, amint cerberusként védelmezte volna minden kis rongyát, kacatját és szépen visszavitte volna a lakásba. Semmit sem engedett volna kidobni. Ma sem tudom, jól tettük-e, hogy kiürítettük a lakást. Most albérlők laknak ott. Vera jár hozzájuk elszámolni havonta. Én még a környékét is elkerülöm annak a lakótelepnek, mert valahányszor arra járok, mintha a szívemet hasogatnák. Mindenholnán Anya emléke sajdul belém.

Féltem visszamenni abba a lakásba. Most mégis itt lakom újra. Ahol felnőttem. Hazajöttem, Anya!

Hányszor csábítgatott, gyere haza kislányom! Nem szerettem ezt halalni. Úgy hangzott, mintha tévelyegnék, és nem tudnám, hol az igazi helyem. Hiába mondtam neki, hogy az én otthonom már a férjem mellett van. A házasságomat kezdettől tévedésnek ítélte. Hazavárt. Szent meggyőződése volt, hogy az otthonom ott van, ahol ő. Egész életemben az *anyát* kerestem. Idősebb, de akár fiatalabb nőkben. Még magamban is. Bárkít elfogadok bölcsebbnek, erősebbnek, mint én vagyok. Sokszor a gyerekeket is úgy hívom, mama. Anya máig nem eresztett ki magából. Lám, valóban visszatértem hozzá. Mi több, a bőrébe bújtam és az életét

élem. Igaz, hogy ő nem sörözött esténként, magányosan, mint most én. Anya nem ivott. Csak velünk. Olyankor kipirult és nevetős lett. Anya, ne igyál többet, mert agresszív leszel, cukkoltam. Nem leszek agresszív, add csak ide azt a poharat, ne beszélj! Ezen jól elhuzakodtunk. Anyának volt egy kis moka pohara. Vastag falú, hőálló üveg. Valaha a szimplát adták benne. Ma már nem csinálnak ilyet. Minden lakásba magammal vittem. Most is itt van, *a kis pohár*. A kis pohárnak története van. Egyszer a Miska sógor leitatta kislány anyukámat a lakodalomban. Mindig csak egy pici bort töltött a *kis pohárba*, mert tetszett neki, hogy anyukám olyan mókás lesz tőle. Másnap aztán volt fejfájás, meg szédülés! Te kis pohár, te kis pohár, miért rúgattál be engem? – szidta meg kislány anyukám a poharat. Érdekes dolog ez az ivás. Nálunk nem volt szokásban. Apám nem ivott. Még a férjemmel sem volt hajlandó koccintani, pedig az oroszok szemében ez valóságos sértés. A férjem sem ivott. Aztán mégis alkoholista lett belőle. Apám is rákapott a borra a második, harmadik asszony mellett, nem győzték dugdosni előle, meg fölvezetni. Én tudok inni is, meg nem inni is. Bármikor föl hagyok az ivással, hangoztatom. Ezt ugyan még nem állt módomban bebizonyítani, ugyanis minden nap iszom. Ne igyál, kislányom, mondja Anya. Leintem és elhessegetem. Én tudom!

A lányom azt mondja, Anya, ledolgoztad az életedet, végigfutottad a pályádat, fölneveltél, miért ne innál, igyál csak nyugodtan! Hallgatok rá. Most ő az anyám.

Szabó Gyula: *In memoriam Mama*

ZSIBÓI GERGELY

Eredj, Jónás!

Eredj, Jónás, a bűn újra megáradott,
Ninivék száma immár megsokasodott.
Trónusom emészti farizeusok szava;
visszhangjuk káromló: a háborúk moraja;
és az Igaz oly igen megfogyatkozott...
Minek szaporítsam hát, magad is tudod.

Eredj, fenyegezz, ahogy akkor tetted,
cserébe mindenért téged megkövetlek:
a viharért, cetért, gúnyért és vadtökért,
hajadonfőtt viselt sivatagi napért,
s leckém – hogy csak ujj vagy, nem pediglen ököl –
bocsásd – s hogy megúsza sok ninivei ökör.

Belátom: bölcs te voltál, hogy bosszúmat kérted,
– azóta vénültem úgy háromezer évet –
belátom: tenni akkor kellett volna,
hisz eszközeim megfogytak azóta,
mikor savas eső a napi valóság,
szökőárt, földrengést földrajzból tanítják...

Ezredévek során titkaim kilesték,
– nehéz kenyér bizony az isteni mesterség –
büntetni csak az tud, ki rejtekben marad,
csak így félik hittel törvényed: a szavad...
Eredj mégis, Jónás, halállal hitegess,
csak el ne árulj: – immár – mit se tehetek.

ZSIBÓI GERGELY

Sírvers

*Szüleim emlékének**Már nem is én ölelem őket...¹*

Minden hajnal karját üresre tárja.
Olyanná lettem mint éle a kőnek.
Hasadjon néma ég steril vászonnal

Gyűrődik csupán. Talp nyomán konok fű;
lepedők: unt szeretők egymás-bilincsbe zárva.
Bőröm barázdáin – lejárt lemezen a tű:
önvád sója serceg. Immár mindhiába.

Kiürülnek

Kezem alól kikopnak a tárgyak:
anyaguk s fogásuk is idegen;
ujjbegyeim minduntalan hiányt találnak
a tavaly még bolyhozó szöveten.
Jönnek hát újak helyükbe,
bár tudod, ez túlélni kevés:
elfogynak szerelmeink,
mint csontokból a mész.

Emlékeidből már kifakulnak:
az a nyár s a rebbenő fény:
*(mikor először átkaroltad
a nádas ringó szál-közhén)*
színe aranyló volt és édes,
és csöppje pergő mint a méz!
Kiürülnek szerelmeink,
mint csontokból a mész.

Álmaidban silbakolnak
Szentegyház utca öreg házai -
itt bontanak, ott vakolnak -
lerontva léted masszív vázait.
Mint túlnagyított képen
úgy hull pontjaira az egész:
eltűnnek szerelmeink,
mint csontokból a mész.

Cafatra hullnak szerelmeink.
S ami utánuk megmarad:
a hajnal minden csömöre,
s a tegnapi, üres szobafalak.

¹ Pilinszky János ugyanezen című versének zárósora

ERDŐS ISTVÁN

Alcsútra kéne menni (regényrészlet)

Soma egyre többet tűnődött rajta ezen az őszön, vajon miért is szereti olyan nagyon szigorú nevelőapját? Százszor is megkérdezte már erről mamát, akivel szinte baráti viszonyban van óvodás kora óta. Egyszer-egyszer önkéntelenül elfogadja Mama asszonyi észjárásával alakított egyszerű ítéletét: jó ránézni! Árad belőle a nyugalom! A magabiztosság. A férfias keménység. De emellett ott van, hogy jó szándékú ez az erős akarat. Aki ránéz, ráismer, annak muszáj szeretni!

Igen ám, de Soma nem volt már kisgyerek, és jól tudta, hogy a faluban, a szomszédságban igen sokan másképp ítélik meg Papát. Nemcsak hogy nem szeretik, de egyenesen gyűlölik, és a legrosszabb kellemetlenkedőnek, bajkeverőnek tartják.

Nagyokos, túl-okos, mindentudó, gúnyolják, akinek néha véletlenül igaz van, de annál rosszabb a megítélésre nézve, mert nem lehet egyszerűen kinyilatkoztatni, hogy sosincs igaz! Pedig efféle sommás ítéletre volna szükség vele szemben, ha ő felbőszült igazságkereső haraggal beleszól olyan közügyekbe, amikhez semmi köze nincsen. Az egyébként nyugodt, higgadt öregembernek ismert Papa akkor kapott dührohamot, mikor a polgármester egy lakossági fórumon lazán bejelentette: nincs pénz közművelődésre, ezért megszűnik a kultúrház. Bérbe adják egy diszkós vállalkozónak. Papa szót kért, először csendben, halkán próbált érvelni: kultúrházat építség nem szabad megszüntetni, mint egy iskolát, óvodát, egészségházat, mert a falunak szüksége van rá. Akkor kapott dührohamot, mikor egy alpolgármester belekiabált a beszédébe, hogy akkor intézze el a Papa, hogy a kormány adjon több pénzt... A beszólás után kezdett Papa kiabálni, hangoskodni a kultúrház mellett érvelve. Arról kezdett beszélni, hogy mennyi pénzt nyel el a községháza emeletes épülete, a falu költségvetéséből? Mennyi a polgármester bére, jutalma, költségtérítése, mennyi a két alpolgármesteré, jegyzőé? Mennyi tiszteletdíjat kapnak a testület tagjai, a bizottságok vezetői? Nem nyilvánosak ezek az adatok – ez volt a harsogó polgármesteri válasz még igencsak magabiztosan. De a magabiztosság megtört kicsit, ahogy Papa sorolni kezdte az adatokat, mivelhogy nem csak költői-

nek szánta a kérdést. A vezetők úgy tizenöt milliót visznek el évente a falu 350 milliós költségvetéséből 2009-ben. Rajtuk kívül a községháza féltucatnyi alkalmazottja további 50–60 millióba kerül a falunak. Mindenkinek szép fizetése van itten... Persze, hogy nincs pénz se kultúrházra, se a közmunkások rendes alkalmazására! Szégyenszemre itt fél műszakban, fél minimálbérért foglalkoztatják azt a 20–22 szerencsétlen munkanélkülit 6–6 hónapig, hogy a pénzük az éhenhaláshoz is kevés...

A polgármestert a guta kerülgette. Elvesztette az önuralmát, és azt mondta Papának 2–300 ember előtt: semmi köze ehhez magának, mert maga csak egy túl-okos, buta cigány, semmi más... Jól is néznénk ki, ha még ilyen emberek is beleszólnának abba, hogy ennyi meg annyi kell a főnökség fizetésére, jutalmára, költségtérítésére. Aki sokat tesz a faluért, megérdemli, hogy sokat is kapjon tőle, ilyen egyszerű a képlet, amit bizony nem mindenki képes megérteni iskolázatlansága miatt... Papa ezen a ponton legyintett, elindult haza. Csendesen szólt vissza:

– Süssétek meg magatoknak a rokon-demokráciátokat...

Mama azzal vigasztalta otthon férjét: teljesen mindegy, hogy butácska rokon-képviselők vagy elvakult párthívek csapata szavazza meg egy-egy falu, város polgármesterének, vezetőségének a fizetéseket, csillagászati jutalmakat.

– Pontosan erről van szó – ölelte át Papa felesége vállát – a magyar falu nem tud megszabadulni a butaságtól, az önző úrhatnámiságtól. Mikor a kommunisták a háború után megkaparintották a hatalmat, azonnal szétapostak minden régi értéket a magyar falvakban. Erős, szigorú önkormányzatiság? Becsületes képviselő-testület? Dalárda? Olvasóegylet? Egyetlen év alatt minden semmivé lett. Megszállták a falvakat a párt emberei. Tudatlanok, hatalmaskodók. Senki, soha meg nem választotta őket, de átvették a hatalmat, átvették a kulcsokat. A községházán, a malomban, a magtárban, a boltban, a kocsmában. Akkor az országban legalább akadt egyetlen egy bölcs, tekintélyes ember, aki szót mert emelni ez ellen a demokráciát megszegyenítő banditizmus ellen. Ezt az embert Mindszenty Józsefnek hívták, ő volt az esztergomi hercegprímás, az ország főpapja. Ő levelet írt a Népszövetségnek: buta, telhetetlen, erkölcsileg nulla emberek vették át a magyar falu irányítását, és ez az országra nézve katasztrofális helyzetet fog előidézni. Úgy is lett. A falu, a falu régi ereje szétporladt. Ma se hevertük ki, hogy a kommunista parancs szólam rászoktatta az embereket: ne gondolkodj, ne tervezz, majd felülről a párt, a kormány megmondja, mit kell csinálni... A demokrácia belefulladt a pocsolyákba. Ma is csak látszólag vannak meg a demokrácia csirái a faluban. Vagy egy

párt, vagy egy rokoni választási többség eldönti, ki lesz a polgármester. Hogy négy esztendő alatt megszedsje magát. A faluval meg lesz, ami lesz...

– Még csak az hiányozna, hogy téged is idegesítsen a politika – nyugtatta kedvesen feleségét Papa, és emlékeztette asszonyát, hogy a szomszédos rokon-faluban, ahol csak négyszáz lakos él, ott is van főállású polgármester, hattagú testület és a többi, akik ott meg elvisznek évente a falu 30 milliós költségvetéséből hat-hétmilliót! Itt azért mégiscsak jobb az arányok, hogy a fene enne meg mind az olyan vezetőt – zárta le Papa az eszmecserét –, aki nem szolgálni akarja faluját, de négy év alatt kiszípolozni, minden pénzt, amit csak lehet...

Mindenesetre a faluban, a kistérségben híre ment, hogy Papa, a nagyokos öreg cigány neki mert menni a falu vezetőségének, és igaza is volt, mert nem meggazdagodni választották meg őket, hanem azért, hogy a falu ügyeit előre vigyék, legyen valami munka a szegényeknek, legyen jó iskola, orvosi rendelő, bolt, kocsmá, kultúrház, sportpálya, minden, ami kell. A kocsmában, ha Papa betért egy féldeci szilvóriumot felhőrpinteni, nyakra-főre tolakodtak mellé öregek, fiatalok, hogy meghívják egy-egy italra bátorságáért. Papa mutatta pohárkáját, hogy őneki bizony csak egy kupica az adagja, senki kedvéért nem tudna kettővel, hárommal meginni...

Papa erős indulatai ellenére se tudott haragot tartani a falu vezetőségével. Ahogy tavaly, ugyanúgy a botrány után is szó nélkül kölcsönadta híres lepkegyűjteményét a mutatós falunapi rendezvényhez. Szerelt, szállított, szerelt. Két napos munkája volt benne, mire a községháza tanácstermének előterében állt a szép kiállítás. Egy fillért se fogadott el a munkájáért.

– Örülök, hogy sokan megnézik majd a lepkeimmet – hárította el a munkája díjazása felől érdeklődők ajánlatait.

Az egyik alpolgármester a falunapi díszes kiállítás megnyitója után azt javasolta Papának, hogy jelöltesse magát a helyi cigány önkormányzat elnökének, biztosan megválasztják.

– Van énnékem elég dolgom – szabadkozott Papa, és következetesen ragaszkodott távolságtartó álláspontjához: elege van a falu vezetőinek torkosságából, ha nem muszáj, látni se kívánja őket...

– Hétvégén Alcsútra utazunk zümikével – jegyezte meg Papa csak úgy mellékesen Soma cimbalomleckéje alatt –, de ide már Mamát is elvisszük magunkkal, mert ottan olyanféle arborétum van, amelyik igencsak az ő ízlése szerint való.

Mama rajongott a szép kertekért, ültetvényekért, arborétumokért. Ha Soma óvodás korában szóba került, hogy kirándulni kéne, a gyerekek valamiféle szép természeti élményt kéne megmutatni, akkor Mamának

rögtön volt két javaslata: Vácrátót, az maga a gyönyörűség, de ha az messze volna nektek oda buszozni, akkor menjünk ősfákat nézni Ipolytarnócra, az közel van... Nem kerül sokba az utazás...

A kerti hintázás meghitt koraesti félórájában jelentette be az időpontot pontosítva Papa, hogy a legközelebbi napfényes szombaton Alcsútra utazik a család. Papa olyan széles-kényelmes deszkázatú hintát készített a kert végén lévő császárkörtefára, amelyen egyszerre mindhárman hintázhattak, pihenhettek, nótázgathattak... Mamának a csuda szépen csengő, tiszta énekhangját Soma igen szerette hallgatni. Ha Mama egyszer jó kedvében volt, szívesen dalolt cigányul is, magyarul is.

*Gelja icshaj paniszke,
Pelja upre poreszte,
Pekla icshaj bokheli,
Szalakálja korkori...*

*A lány vízért ballagott,
Útközben, hajh! elbukott,
Pogácsáját ő sütötte,
Maga meg is elette...*

A fájdalmasan zengő régi cigánynóta magyar nyelvű változatából se értett jószerivel semmit a fiú. Papa csak nevetett Soma értetlenségén.

– Végképpen nem érted te a képes beszédet? – kérdezte. – Pedig ez a költészet lényege. Ez minden művészet lényege... Hallasz valami egyszerű történetet, nézel valami különös látványképet, és elindul benned, valahol mélyen a lelkedben, valami új felismerés, egy új érzés az élet titokzatos dolgairól, a bonyolult emberi viszonyokról...

– Gyerek még – vette védelmébe Mama kedves unokáját –, honnan is tudhatná, hányféle értelme lehet annak, hogy elbukik a lányka, noha csak vízért ballagott?

S hogy elejét vegye Papa további papos magyarázkodásának, új dalba kezdett, s rögvést intett is Somának, énekelje vele a gyerekdalt, mielőtt Papa moccanni tudna...

– Megy a gőzös, megy a gőzös Kanizsára...

Papa türelemmel kivárta a dalocska befejezését, nem akarta már Somát leckéztetni, Mamához fordult.

– A gőzsről jut eszembe, hogy akkor szombat hajnalban befűtjük a zümikét, és meg sem állunk Alcsút határáig...

– Remélem, nincs túl messze ez az Alcsút? – aggodalmaskodott Mama –, nem akarnék órákat egy szűk autóban tölteni.

– Pest-Budától már csak vagy negyven-ötven kilométer – válaszolt Papa –, majdnem ugyanazon út lesz, mintha Baracskára mennénk a börtönbe látogatóba...

Soma felkapta a fejét a hideg-rideg hangfordulatra Papa beszédében.

– Mi az, hogy Baracska? Mi az, hogy börtön? Kit kellett látogatni a baracskai börtönbe?

– Apádat – csattant Papa hangja keserűen.

– De én csak Vácról, Gyarmatról tudtam – mondta Soma. – Mikor volt az édesapám a Baracska lakója?

– Még csecsemő voltál, jární se tudtál, mikor odalátogattunk egyszer-kétszer – nyugtatta Mama az unokáját –, téged akkor a szomszédasszony, Zsófi néne gondjaira bízunk, mert a buszozás igen nagy törődéssel járt volna néked a messzi Dunántúlra...

– Miért került az én kisgyerekkoromban Baracskára az apám –, kérdezősködött tovább Soma –, bár igazából nem várt választ, hisz tudta jól, hogy a válasz sem lehet más, mint az, hogy betörésekért, ahogy a váci, gyarmati vendégeskedés idején. Piszlicsáré, piti lopások, betörések, de két-tő-három után már kemény a büntetés. Be kell rukkolni az ítéletet letölteni.

– Baka jöhet velünk Alcsútra? – kérdezte Soma, hogy másra terelje a szót.

– Nem jöhet, sajnos – mondta Papa –, a nagy arborétumba, ahol mi az egész napot tölteni fogjuk, szigorúan tilos kutyát bevenni. De minden túl sem utazhat a kocsiban a kutyád, se most, se máskor. Képzeld csak el, hogy elrontaná egy szép kirándulás örömét, ha a Mama folyton azon zsörtölődne már a kocsikulák kárpitjára nézve is: kutyaszőr van ottan vagy az én fehér hajam szála fénylik? Pont elég ezt itthon hallgatni nap mint nap a szoba piros szőnyege miatt...

– Nagy kár – ugrott le Soma a hintáról, és mintha kárpótolni akarná a kutyát, játszani, futni hívta. Fussanak együtt végig a kerten! Mikor aztán a kutyavigasztalás után pár perc múlva Soma visszaült a hintára, megkockáztatott még egy kérdést. – Azért egy negyedik hely csak van abban a szűk Trabantban is, Papa, használjuk ki, ha már Baka nem utazhat velünk, vigyük el magunkkal Spenót barátomat!

– Dezsőt? – hümmögött Papa. – Elvinni éppen elvihetnénk, noha én kifejezetten szűkkörű családi kirándulásra gondoltam.

– Elvisszük Dezsőt, hogyan vinnénk el, ha te úgy szeretnéd – szólt közbe békítően Mama, és megsimogatta Soma lószőr keménységű sörte haját.

Végül Spenót tényleg a családdal utazott, és szívesen jött, hiszen ő is azt remélte, minden alkalom jó arra, hogy visszaállítsák a régi felhőtlen barátságot.

Papa borongós kedve láthatóan derűs-vidámra változott. Még éppen csak az Ipoly vidékét hagyta el a szorgosan zümmögő zöld autó, amikor Papa gyerekkoráról, Toncsi bácsi öreg eperfájáról kezdett mesélni.

Hogy azon a fán olyan darueper termett, hogy nem volt párja hét faluban se. A cigányság szép számú gyereksege nemcsak az öreg szép meséi miatt járt oda, de ha érett az eper, a gyümölcs jó íze miatt is. Kora délelőttől napestig is a fán tanyázott 10-12 gyerek. Fiúk, lányok vegyesen. Kicsik, nagyok válogatás nélkül még vegyesebben. Olyan hatalmas eperfaóriás volt a darueper termő fa, hogy a törzsét két gyerek együtt is alig tudta körbekarolni. A szinte vízszintesen kinyúló alsó ágak emberderék vastagságúak voltak, azokon még a legügyetlenebb gyerek is biztonsággal eprészkedett, de mászkálhatott is, ha egy-egy játék úgy kívánta meg. A legszebb, legkövérebb eperszemek úgy csillogtak az ágak végén, mint egy-egy nagyobb, beszercei kékszilvaszem, amelyet a kékségéből itt tarkára pingált át a Jóisten, és a fehér-lila, barnás zöldek, pirosok kavalkádja ugyanolyan pompás ízeket kínált, mint amilyen szépséges volt maga az érett, dús epersem. Annyi sok eper volt a fán, hogy mindenkinek jutott épp elég, aki eprészni odajött, de azért a sárga irigység szállt meg minden gyereket, ha egy-egy délután Toncsi bácsi megengedte szomszédasszonyának, hogy a kertkapun nagy csapat kacsáját átterelje az eperfa alá. Az a szomszédasszony olyanféle vénséges-vén magányos néne volt, mint a mi szomszédasszonyunk, Zsófi néne. De ez kicsit kapzsi, mohó is volt a kacsák táplálását illetően, mert nem elégedett meg azzal, hogy a földre lehullott szemekkel töltse meg bögyét a hápogó falánk csapat, de ahogy elért egy-egy alsó eperfaágot, rázogatni kezdte azokat, hogy hulljon több eper a földre. Hát, mi kölykök bizony ezt igen rossz néven vettük, és kértük Toncsi bácsitól, ne engedje, hogy az a vén banya tépdesse az ágakat, rángassa a leveleket néhány szem eper miatt. Toncsi bácsi udvariasan felszólította a kacsanevelő szomszédasszonyt, hogy tartózkodjon az ágak rázogatásától, mert a fán tanyázó kisebb gyerekek félnek, hogy lepottyanak az ágról, ha az mozog alattuk... A vadul hápogó kacsahad hazavonulása után Toncsi bácsi kis könnyű létrát támasztott a fához és meglepő fürgeséggel telepedett le az egyik ágra. Hátát a fatörzsnek feszítette, lovagló üléshez méltóan megcsapkodta tenyerével a kényelmes ülést adó vastag ágot, mintha az ló volna éppenséggel.

– Hát, a zenélő úritők meséjét elmondtam-e már tinéktek? – kérdezte, és a közelébe tóduló gyereksereg egyhangúan kiabálta: – Nem, nem, nem. Tessék elmondani!

Toncsi bácsi az éghez fohászkodott, magasba nyújtott karokkal kérte az Istent, ne verje el a jég a szép mesék vetését, hogy az okos-szép cigánygyerekeknek jusson elég, ha már ennivaló, szép ruha úgyszólván nekik... A fohászkodás után pipára gyújtás következett, s ha már jól szelelt, és füstölt a pipa, akkor kezdetetett el csobogni a mese-patak...

Rég volt, akkoriban még híresebbnél híresebb vásárok voltak...

Vásárba igyekezvén a cigánylegényke egy faluban betért az út menti csárdába, hogy egy pohárka borral enyhítse szomjúságát. Lovát kikötötte egy árokparton lévő póznához, majd sokáig töprengett, hogy a zsákját hagyja-e ott a nyereghez kötötten vagy vegye le onnan, vigye be magával azt az ivóba. Csak amellettt határozott végül, hogy beviszi a zsákot a kocsmába, akármilyen nyúlfarknyi kis időre is szándékozna csak tanyázni ott benn. A kármentőből a zsidó kocsmáros tíz krajcárért adott neki egy üveg bort, és mutatta, hogy helyesen teszi cigány lévén, ha a kártyázó parasztoktól egy kicsit távolabb keres egy tölgyfaasztalt, ahova letelepedhet a borával. De a mi cigánylegénykénk csak azért is a kártyázó parasztok mellé ült le egy szomszédos asztalhoz. A nagy, szőrös karú, kopasz, kövér paraszt volt a hangadó, csak Szőrösnek gúnyolták a társai. A zsidó kocsmáros füle hallatára gúnyoló káromlásokkal szidták a zsidókat. Hogy ilyen tolvajok, meg olyan csalók, az egész falu népéből kiszipolyozzák a pénzt, a falu csak folyvást szegényedik, de a boltos, a kocsmáros zsidó meg csak gazdagszik. A kártyában láthatóan Szőrös volt a nyerő, ahogy a hangos beszédben is ő volt a leghangosabb. Besöpört megint maga elé egy rakás rézkrajcárost a bankból, aztán, mint egy prédikáló pap, előadta búsmagyar teóriáját, mit is kéne a magyaroknak csinálni a zsidókkal, a cigányokkal. Hát ő keresne egy nagy szigetet valahol az Óperenciás-tenger szélénél, és oda mind kitelepítené a zsidókat, cigányokat. Egymásnak ott ugyanis nem tudnának ártani. Amit nappal a zsidó boltos, zsidó kocsmáros elcsal, ellop, azt a cigányok éjszaka csak szépen visszalopnák. Senki se járna rosszul, a magyar fajtának meg a maga földjén szép élete lenne zsidó meg cigány nélkül. Az az igen kövér parasztlegény, akit Szőrös folyton komájának szólított, még rátromfolt komája beszédére. Hogy neki van egy kilencvenegy éves nagyanyja, aki még olvasni, írni is tud, szent asszony, és ő megmondta rég, azért nem megy a magyar egyről a kettőre, mert három felől rája a sokféle falánk féreg. Felülről eszi a magyart a zsidó, középen felfalja a kapzsi-habzsoló hivatalnokok serege, alulról

meg rágja, emésztí a tengersok cigány. Hát ezért nem jut a szegény magyar nép egyről a kettőre az igazságos Mátyás király idejétől fogva.

Hát az ilyenén hangra, ellenséges beszédre a mi cigánylegénykénk felállt a bora mellől, kihúzta magát, és a nagy zsákjából kivett egy kisebb zsákocskát, amibe láthatóan egy nagy kerek valami volt. Lábujjhegyen, hogy a hangos kártyázókat ne zavarja, odalopakodott a kocsmároshoz, és a kármentő ajtájában kezdi bontogatni a zsák száját. Odamegy a kocsmáros, nézi-nézi, mit veszen elő zsákjából a cigánylegényke, hangos kérdést már mondana is, de a legényke számára teszi a kezét, pszt, egy szót se, a kártyázó parasztok előtt legyen titok, miféle üzletkötés készül a kármentőben. Hát egy szép, formás zöldes-barna úritököt helyez el ottan flaskák, poharak, kannák mellett a pultasztalon.

– Mi legyen ez? – suttog a kocsmáros.

– Ez bizony zenélő úritök, – mondja a legényke, és csavarint egy csöppecskét a tök torzsáján.

Hát, uramfia, csudaszép muzikaszó tölti be a kármentőt. A cigánylegényke még egy csöppecskét csavarint a tökszáron, hát akkor már az egész kocsmát betölti a hangos szép muzikaszó. Persze rögtön a kármentőbe tódulnak a kártyázó parasztok, honnan szól ez a szép muzsika?

– A zenélő úritök nem eladó! Meg se tudná senki fizetni az árát, én is éppen a vásárba indulok véle, ahol pusztán csak a látványosságáért, muzsikájáért szép krajcárokat fogok vele keresni – mondja csendben a legényke a kocsmárosnak, de azért úgy, hogy a parasztok is hallják. Hallották is. A legényke odahajolt a kocsmáros füléhez, úgy súgta a titkot, megint csak úgy, hogy azt mindenki hallja az ivóban.

– Ha az úritök nem is, de a magja eladó. Ezt is éppúgy Amerikából hozták a hajósok, ahogy magát a zenélő tököt is. A magot egy kemény forintért meg lehet venni, és jövő nyárra kocsmáros uramnak is kikel majd a zenélő tököt termő futós növénye a kertben, és meglehet, 3–4 tököt is megterem. Az meg már akkora pénz fog érni, mint a kocsma éves jövedelme...

A legényke rákacsintott a kocsmárosra, az meg vissza a cigánylegénykére. Kivett egy forintot a kasszából, és odaadta a legénynek a szép fehér vászondarabba becsomagolt egy szem tökmagért. A legényke csavarintott egyet a tökszáron, elhallgatott a zene. A zenélő úritök mehetett visszabújni a szütyőcskébe, a kis zsákocská meg vissza a nagy zsákba, a többi vásári holmi mellé. A legényke megitta maradék borát a flaskájából, és menni készült, szedelőzködött. De az asztala mellett már ott sorakoztak Szőrös-sel meg a komájával az élen a zenélő tökre vágyakozó parasztok. Nyolc gondosan csomagolt tökmagot adott el nekik semmi perc alatt a cigányle-

gényke, s mint aki jól végezte dolgát, útnak eredt. De csak a faluvégi kukoricásig ment, ott megfordult, s mikor látta, hogy gyorsan hazasietnek a csárdából a tökmaggal a gazdagságra váró parasztok, hát ő még visszament az ivóba. Be a kármentőbe, és adja vissza a zsidó kocsmáros forintját, és veszi vissza a fehér vászonba takart tökmagocskát, hogy mégse menjen egy szem tökmag nélkül zenélő tököt mutogatni a vásárba... Azon nyomban kiokosította ott a kocsmárost, hogy a tök kivájt belsejében, a magja helyén egy gramofon van elrejtve, amit a tökinda végének egyetlen csavarintásával be lehet kapcsolni, hogy szóljon a zene. Abban is megegyeztek rögvest, hogy egyelőre nem mennének ők még kitelepülni – mint zsidók és cigányok – az Óperenciás-tenger messzi szigetére, csak megmaradnának szép magyar hazájukban. A zsugori parasztok meg jól rá lettek szedve, mert ők bizony sohase hallottak azelőtt gramofon létezéséről, hát szentül elhitték, hogy a jó zsíros földjükön jövőre majd nekik is terem a zenélő úritök. No, hiszen, arra várhattak! Igaz, később aztán a mi cigánylegénykénk is messze elkerülte néhány esztendeig azt a környéket, mert bizony agyonütötték volna a zsugori parasztok, ha feltalálják valahol. Így aztán a mi legénykénk más messzi vidékek vásárain árulta a csudálatos képességű úritök magjait... Aki nem hiszi, járjon utána – csapta össze két kezét Toncsi bácsi, és maga is belekóstolt eperfája ízes gyümölcsebe a gyerekek mellett.

Dezső törte meg a csendet a Trabantban, mikor Papa Toncsi bácsiról szóló különös meséje befejeződött.

– Ne legyen Bangó Dezső a nevem, ha nem a televízióban kéne mutogatni, beszéltetni a te Papádat, Soma, mert olyan szépen mondja a történetét, hogy az a réges-rég halott Toncsi bácsi se tudta különbül...

– Hát, akkor bizony Bangó Spenót lett már a te neved – nevetett Soma barátja áradozásán –, mert én meg azt mondom, nem kell televízióban beszéltetni az én nagyapámat, pont elég az, ha énnekem mondja a történeteket...

Mama az anyósülés kényelmetlen szűkösségében feszengve mordul közbe:

– Olyan bolond embert én se parasztba, se úrba, se kocsmárosba nem tudok elképzelni, aki elhiszi, hogy lehetséges olyan úritököt termesztetni, amelyikből majd zene szólal meg...

Papa elég türelmetlen hangon szólt vissza Mamának.

– Nem a mostani világról szól ez a mese, hanem arról az időről, úgy a XIX. század végéből, amit a millennium idejének is szoktak nevezni... Akkor bizony hihető volt, lehetséges volt, hogy iskolázatlan, tudatlan

kapzsi parasztok, mert saját szemükkel látják, saját fülükkel hallják, hogy zenél az úritök, maguk is akarnának zenélni tököt ültetni. Különösen, ha azt mondják, hogy egyenest Amerikából jöttek a magvacskák... A ravasz cigánylegényke pedig jól megleckéztette őket azért, mert a cigányt, a zsidót lakatlan szigetre akarják száműzni...

– Akkor is! Akkor se! – mondta Mama már-már kacagva. – Nem helyes olyan mesékkel gyerekeket traktálni, ahol csalók, szélhámosok győzedelmeskednek...

Papa erről már nem nyitott vitát. Annál inkább se, merthogy a Vál községtől Bicske felé vezető úton jártak már, amely igencsak közel van az úti célhoz, és így Zümike lassan Alcsút község határához érkezett. Papa lassított. A lassan guruló Trabant halk duruzsolása mellé váratlan statisztikai tényekkel rukkolt elő a kormány mellől.

– Akkoriban, amikor ezen a földön itt József főherceg birodalma virágzott, és ő nyakra-főre fogadta, segítette a hozzá forduló cigányokat, akkoriban az egész birodalomban negyedmillió cigányember élt, miközben 10–11 millió magyart számláltak össze. Furcsamódon azt írták a statisztikába, hogy Pest-Budán ebből csak 294 cigány lakik. Ugyanakkor köztudott volt, hogy 1881-ben 55–60 cigányzenekar létezik a fővárosban. Ha csak 5–6 fős muzsikus családokat veszünk alapul, ez már maga több mint 300 lélek. Azt meg senki se gondolhatja komolyan, hogy a muzsikuskok családjai mellett más cigány népek ne lettek volna Pesten és Budán. Voltak bizony! Lehetséges viszont, hogy nemigen voltak összeírhatók, megszámlálhatók a zavaros-nyomorúságos életkörülmények miatt vagy folytonos költözködéseik, kóborlásaik miatt. Ha Pest-Budán 294 cigány élt József főherceg idejében, úgy a statisztikusok szerint csak Nógrád megyében már 3870 roma élt. Ez már sokkal elhíhetőbb számnak mutatkozik. Mindezt csak azért mondom el nektek, mert a mi József főhercegünk cigány nyelvtan, cigány szótár szerkesztés mellett a statisztika tudományával is foglalkozott, és csak csóválta a fejét, ahogy a cigányok adatait látta...

Mikor Sági Balogh Jancsival, az ipolysági primás látogatójával erről beszélt, még azt is megtette, hogy cigányul, cigány szólással mondta a primásnak kételyeit: – Nem lehet az én fejemben ilyen dőreségeket elültetni.

József főherceg értékítéletében igen becses vendég volt az idős cigányprimás. S nemcsak azért, hogy egykor Bihari bandájában játszott, és jószerivel csak ő ismerte már az ősi magyar dalok, kesergők muzsikáját, de azért is, mert ezen időkben Magyarországon negyedmillió cigány között Sági Balogh Jancsi mellett csak egyetlen cigányember létezett még, aki iskolázott volt, tudománnyal, irodalommal, költészettel foglalkozott.

Ezt a másik cigányembert Nagyidai Sztojka Ferencnek hívták. Verseket írt cigány nyelven, és cigány-magyar szótárt szerkesztett. József főherceg segítségével ki is adta szótárát 1893-ban. A tudatlanság, műveletlenség, iskolázatlanság tengernyi gondja-baja között mégiscsak akadt két cigányember a magyar birodalomban, aki tudományokkal foglalkozott... S az egyik éppen ott volt József főherceg alcsúti birodalmában mint kedves vendég... Sági Balogh Jancsi, Bihari utolsó élő tanítványa, igen művelt muzsikus cigány volt, és igen-igen szerette volna megváltoztatni az ő cigány népe életét. Néhány esztendővel a magyar szabadságharc bukása után saját költségén kinyomtatta cigány nyelven az általa lefordított legfontosabb imádságokat, hogy tudjanak a cigányok a maguk nyelvén is imádkozni... Mikor szótárt, meg cigány nyelvtant akart csinálni a gimnáziumot is kijárt prímás, akkor jött ide Alcsútra, József főherceg negyven-ezer holdas birodalmába, hogy támogatást kérjen munkájához, művei kinyomtatásához...

Ipolyági Balogh Jancsi: Czigány-magyar szótár. Ez volt a kis kéziratos szótárkötetecske borítójára írva, amit a prímás József főherceg könyvtárszobájában letett a cigányok patrónusa elé. József főherceg könyvtára nem nagyúri passziókat és pozíció-dölyföt mutat, de azt, hogy sok tudományos cél van a könyvek tulajdonosa előtt. Szanszkrit nyelvtan. Angol-bengáli nagyszótár. Bengál nyelvtan... Hindosztáni nyelvkönyv... József főherceg némán olvassa Sági Balogh Jancsi kéziratos kötete első soraiiban, mit kell tudni a cigányokról. Nagy Lajos király alatt vagy inkább Zsigmond alatt jöttek az országba? Így is, úgy is, több mint félezer éve itt vannak, de páriahelyzetük mit se változott, csaknem ugyanúgy élnek, mint ötszáz esztendeje. Lenézettségük, kitaszítottságuk miatt az anyatörzs magyar nemzettel össze nem olvadhattak, mindig be kellett érniük morzsákkal, amik a nemzet nagy asztaláról a földre lehullottak... Tudományok művelésének soha nem tudott igazán részese lenni. Hogy a cigány nép lelkületét, önbizalmát valami szépirodalom táplálhatta volna, arra nincs példa, nem létezik cigány nyelvű irodalom, egy-két verselő cigány próbálja csak újabb időben kinyomtatni cigány nyelvű költeményeit. Ha nincs cigány nyelvű irodalom, akkor arra sincs mód, hogy a cigányok kétségtelen meglévő zenei nagyhatalmát időről-időre megörökítette volna valaki a romák közül, a roma nép számára, és így minden értékes-szép muzsikus élet feledésbe merül...

– Figyeljünk most egy csöppet inkább erre a gyönyörű kertre! – mondja Mama, megszakítva férje lelkesedését József főherceg és az ipolyági cigányprímás egykori találkozásáról.

– Uccu, bocskor, ne tüsszögj! – káromkodta el magát Papa, és sértődött lépegetett immár az alsúti arborétum évszázados fái alá, miközben Mama kuncogott csak férje bosszúságán, és ő kezdett el magyarázni a mellette loholó fiúknak.

– Negyven hektár ez a park, és több mint 250 éve telepítették. Nagypád, Soma, tán azt is tudja, hogy ki építette azt a kastélyt, kastély-nyaralót, amiből a most látható oszlopos csarnok bejáratépítménye megmaradt látványosságnak...

Papa mogorván lépett Mama mellé, de amikor átölelte vállát, a két fiú láthatta, nincs harag. Szent a békesség!

– A cigányok József főhercegének édesatyja építette ezt az alsúti nyaralót, s mivel ő is a József főherceg nevet viselve volt Magyarország nádora, igen gyakran összekeverik a két személyt. A mi József főhercegünket, a cigányok patrónusát összetévesztik a király nádorával, aki még az 1848-as forradalom előtt volt tekintélyes első ember az országban. József nádor gyönyörű szép ércszobra ott áll a pesti Duna-part közelében egy téren. Nem kizárt, hogy a főváros legszebb szobra. Huszár Adolf szobrász legjobb műve emlékeztet a nádorra, míg a mi József főhercegünkre több mint száz éve az égvilágon semmi sem emlékeztet. Hiába volt Deák Ferenc kiegyezése után a mi József főhercegünk a magyar honvédség parancsnoka is, hiába nevelte lányait igazi magyarként e hazának.

Neki nemhogy ércszobra nincs, de emlékét, örökségét magyarok, cigányok egyaránt elfelejtették. Ez nagyon nagy baj, mert a cigányság édesatyjaként tisztelt nagyurat felejt el övele, általa. S miféle nép az, amelyik az édesatyát, a legnagyobb patrónust feledni tudja?

Belelapozva Sági Balogh Jancsi szótárának előszavába a főherceg azt erősítette, hogy valóban jelentősebb számban a cigányok Zsigmond király uralkodása idején érkeztek magyar földre. Zsigmond pártfogolta őket, menlevelet írt számukra az egész birodalom területére. Zsigmond király igen bölcs uralkodó volt, amellet, hogy kora egyik legszebb férfiúja is. S ki hinné ennyi év múltjával, hogy a romákat segélyező Zsigmond király uralkodása legfőbb céljának a közjó szolgálatát tartotta. A jó törvények, jogszabályok csak elméletben garantálják a közjó megóvását, de bizony erős királyi hatalommal még így is fékezni kell a kapzsi, hűtlen, csalfa úri hatalmasságokat, akik a legnyilvánvalóbb ítéletű jogszabályt is megingatják saját érdekeik szerint, különösen, ha valamely vitában, perben ellenérdekelte felek, pártok egymáson túl akarnak tenni. A király dolga – ha már budai jogkönyvével megalkotta az akkori Európa egyik legjobb tör-

vény-gyűjteményét –, hogy a törvényt az egész nép érdekében valóban tartsák be...

Ahogy Zsigmond király sohase tudta ezt elérni, úgy ötszáz év múltával ma sem sikerült még senkinek – mondta a főherceg a primásnak –, de a jóakarató emberek azért fogjanak össze, hogy ez mégiscsak sikerüljön, legalább is valamennyire.

A magyar történelem ismeretében annyiban ki lehet egészíteni József főherceg szigorú ítéletét, hogy Zsigmond király halála után néhány évtizeddel még Mátyás király kísérelte meg a lehetetlent, hogy érvényt szerezzen a jó törvényeknek a nagyhatalmú urakkal szemben, hogy megvédje a haza polgárait, szegényeit a gazdagok ellenében. Gondoljátok csak meg, milyen nagy király, bölcs uralkodó volt a mi Mátyás királyunk, hogyha még Itáliában élő költők is megénekelték tetteit, dicsőítették őt. Az egyik azt jövendőli versében, hogy „századok elmúlnak, még ilyet, / ilyen királyt! / ad az idő a boldog Pannon földnek”. Hát bizony: el is múltak azok a századok, és többé már nem adott az idő másik, erős, bölcs, igazságos Mátyás királyt. Csak a mondás maradt meg érvszázadokon át: meghalt Mátyás király, oda az igazság... Ferenc József császár unokaöccse, József főherceg azért ezt mégse mondhatta ki, noha így gondolta ő is...

De még ahogy József főherceg idején is hiú álom volt a jó törvények, az alkotmány betartása, bizony úgy még a mi időnkben, a XXI. század első éveiben is csak önáltató reménykedés – vitte tovább Papa József főherceg gondolatait a jelenkorhoz pásztíva. – A hatalmasságok most is csak saját érdekeik, érdekcsoportjaik, pártos szándékaik szerint csúrik-csavarják a törvényeket, különösen, hogy ha egymáson akarnak túllicitálni, mint Zsigmond király vagy József főherceg idejében.

A park felfedezői egy tóvá szélesedő patakhoz értek. Spenót, mint egy szófogatlan kiskutya, azonnal lerothant a híd alá, a víz mellé, hogy belemerítse kezét a zöldes-barna tóvízbe. Mikor Soma mellé ért, lefröcskölte, majd váratlan, furcsa vallomásba kezdett.

– Meghalt apám gyerekkorában pilóta akart volna lenni. A cigánytelepen mindenki ezen nevetett.

– Szerencsétlen, még járni se tudsz a földön rendesen, nemhogy az égen repülni tudnál. Csak egy valaki volt, aki biztatta, a szomszédjukban lakó sánta köszörűs.

– Olyan pilóta leszel fiam, hogy csak bámul a világ. Rendelek is én neked rögvést egy repülőgépet Pestről, majd szólok, ha megérkezik.

Szegény apám gyerekfejjel elhitte. El is újságolta otthon, de csak kinevették. Mígnem aztán a sánta köszörűs egy napon bezörgött az ablakon:

megjött a repülő. Apám hetekig siratta a nem létező repülőgépet. Évekig úgy csúfolták aztán a faluban: pilóta. Gondolta volna valaki, hogy még a harmincadik évét se éli meg? Az én apám... Kesztyűs késsel szúrta agyon egy Csöre nevű cigányfiút, mert összetévesztette őt a tészelnökkel, aki Csörét a késelés előtt egy órával hangoskodás miatt kihajította a kocsmából... Csöre csak hazament a konyhakésért...

– A kesztyűre hivatkozva a rendőrök sose kapták el a gyilkost, noha a fél falu tudta, mi történt...

Soma átölelte barátja vállát, és úgy ballagtak fel a patakmederből a hídra.

– Szegény Dezső, szegény Spenót! – tűnődött Soma. – Mennyi furcsa gúnynev van már a családi háttérben is. Az apja pilóta. Nagyapja viszont a falu bolondjának is tartott néma tengerész. Májusban, teleholdkor az öreg ember pucérra vetkőzött minden esztendőben, kést szorított fogai közé, felmászott a háztetőn, és a tetőgerincen lovagolva üvöltötte a tengerészjeleket az éjszakába. Dezső nagymamája ilyenkor bezárkózott előre, mert félni kellett a késtől meg a kalóz-tengerész imáitól. Mikor elmúltak a bolond napok, Dezső nagyapja visszavedlett csendes öreg cigányembernek, aztán szégyellte is, hogy a falu néma tengerésznek csúfolja bolondsága miatt. Dezső mindig is rettegett tőle, vajon őbenne, az unokában nem rejtőzködik-e valami öröklött gén a nagyapai bolond-matróz figurából.

Soma elmosolyodott, ahogy látta, hogy Papa és Mama ott könyökölt egymás mellett, derűs örömmel nézve a fiukat. Olyanok, mint egy ifjú szerelmes pár, akikre váratlanul szakadt rá az öregedés, gondolta Soma, mikor egy különös szépségű platánfasorhoz sétáltak el.

– Sehol az országban nincs még egy ilyen régről megmaradt, szép platán fasor, mint ez – lelkendezett Papa, és ahogy a fiúk elnézően mosolygós arcát nézte, rögvest tompított is túlzó lelkesülésén – és a gyertyán erdőréssz, ahová innen átmegyünk, az is páratlan szépségű, ha nem is egyetlen e hazában...

A gyertyánerdő mellett egy tisztáson letelepedett a Spenóttal kibővült család, és míg Mama az elemózsiás kosarat bontogatta, kenyérkendőket teregetett széjjel, Papa csendre intett.

– Majdnem elfelejtettem mondani, hogy ez a park énekesmadár-rezervátum is egyben. Nemcsak réges-régi szép fák a vendégmarasztalók, de ha odafigyelünk, szebbnél szebb madáréneklést is hallhattuk itten...

– A fülsértő sívítás meg onnan jön, hogy fészekrabló szajkó jár a madarak körül. Ő, a rabló visít, hogy megfélemlítse az áldozatait, a fészeklakók meg riadtan csivítelve védekeznek, ha tudnak...

Lehetett választani Mama kosarából kolbászos vagy sonkás szendvicsek között. A kolbászos szendvicsek pillanatok alatt elfogytak, a sonkásajtos zsömlék Mamára maradtak. Mit kezdjek én három szendviccse – panaszkodott, mikor egyet is alig bírok megenni. Papa forró déli kávé-t is kapott a szendvicsei után egy mini termoszból, míg az óriástermoszból mindenkinek jutott egy hatalmas pohár citrommal ízesített feketeribizli-szörp, amelyről Mama azt tartja, hogy egészségvédő vitamintartalmának nincs párja a világon. Azért telnek úgy el egymás után Soma iskolás évei, hogy egyetlen napot se hiányzik, mert ősszel, télen, tavasszal minden nap egy flaska szörpöt visz az iskolába, és azt issza, ha szomjas, nem a büfé ócska, szénsavas üdítőit.

A gyors ebéd után Papa megint a szép parkerdő gazdájáról, József hercegről kezd beszélni.

– József főherceg pont száz éve, 1903-ban volt 70 éves. A főváros legjobb cigányzenekarainak vezető prímásai összebeszéltek, vásároltak egy óriási virágcsokrot, megkértek egy rozsnyói származású zeneszakértő újságíró-t, hogy tartson velük, és elmentek a főherceg Margit-szigeti rezidenciájába köszönteni őt. Markó Miklós újságíró mellett, aki természetesen kitűnő szakértője volt a cigányzenének is, ifjú Rácz Pál, Banda Marci, a gyarmati származású Balogh Károly és Radics Béla voltak a köszöntők. Rácz Pali legidősebb fia, maga is Rácz Pali, ékes cigánynyelven köszöntötte József főherceget. A József főhercegünk meg nem kevésbé ékes cigánynyelven köszönte meg a prímások virágcsokrát, a felköszöntést, és nem mulasztotta el azzal zárni a beszédét, hogy ő igen nagyra becsüli és nagyon szereti a cigányokat...

„Ne baré karnar ole romen, pelikera tu menge” – valahogy ilyenképpen szólt a főherceg köszönete...

– Álljunk meg egy szóra, Papa! – szólt közbe nagyokos éltanulók öntudatosságával Soma. – Lehetne végre tudni, hogy mivégre tartották azt erről a főhercegről, hogy a cigányok atyja, a romák patrónusa... Rendben van, hogy írt egy cigány nyelvtant, szerkesztett egy romaszótárt. De hát erről az iskolázatlan cigányok ezrei, tízezrei semmit se tudhattak, mi a csudáért tartották volna édesatyjuknak a főherceget, már ha egyáltalán ismerhették a nevét?

Papa nem kis büszkeséggel nézett Soma unokájára. Lám, bizony, felteszi a kínos kérdést akkor is, ha azt gondolhatná, hogy ezzel kellemetlenkedni fog nagyapjának.

– József főherceg azon időkben, mikor a szigeten éppen felköszöntik a pesti prímások, de tíz évvel, húsz évvel azelőtt is ugyanígy, havonta

húsz, harminc levelet kapott cigányoktól az ország legkülönbözőbb részeiből, amelyek ilyen vagy olyan hivatalos ügyekben, segélykérelem dolgában támogatását kérik.

– Tudtak volna írni a támogatást kérő romák? – akadékoskodott tovább Soma. – Mikor tudtommal a parasztyerekék javarésze is analfabéta volt az 1870-80-as években Magyarországon...

– Volt írástudatlan segélyezést kérő is, volt írástudó is. Meg verseket író cigányember is. Hogyha nem tudott írni a roma postás, akit éppen megfosztottak postás állásától, biztos jövedelmétől cigány volta miatt, hát íratott levelet a falu tanítójával. De az biztos, hogy leginkább cigányul érkeztek a levelek, és cigányul válaszolt minden egyes levélre József főherceg.

– És segített is, ha ennyiféle kérelemmel mindenki csak segélyt, krajcárokat akart tőle kapni? – kérdezett közbe Spenót.

– Nagyon sok pénze, nagy vagyona ráment a főhercegnek arra, hogy a cigányok patrónusa legyen. De nem csak arról volt szó, hogy ennyi vagy annyi pénzt küldött a végszükségben lévő, vagy egy-egy költséges lakodalomra készülő cigánycsaládnak, de ő nagyszabású telepítési terveket forgatott a fejében, hogy majd a saját birtokain, melyek Alcsút mellett többfelé, szerteszét az országban mintagazdaságok voltak. Majd ő megmutatja országnak-világnak, de legfőképp a cigányokkal mindig ellenséges vármegyei uraknak, hogy a cigányok is dolgozó emberek, ha lehetőséget kapnak értelmes munkára. Az ő telepein ugyanannyi bért kapott a cigányember, mint a magyar. Nyugdíjat adott a kivénült cigány napszámosának. Házakat építtetett azon családok feje fölé, akik sátorban élő kóborlók voltak, de letelepedni és dolgozni kívántak volna, ha lett volna pénz egy kis házikóra. Külön cigányiskolát építtetett Alcsúton, hogy cigány munkásainak gyerekei feltétlenül tanuljanak. Legyenek bölcsebbek, mint tanulatlan atyáik...

– Hát, ez nagyszerű! – lelkesedett már Spenóttal együtt Soma is. – Miért nem lett ennek a birtoknak a példájából országos minta? Hogy más nagyurak majorjaiban is emberszámba vegyék a cigányokat? Rendesen megfizessék őket, nyugdíjat adjanak az öregembernek, ne kelljen éheznie, ne kelljen koldulnia egy falat kenyérért... Miközben a koldulást szigorúan tiltották a törvények...

– A főherceg öméltsága cigány letelepítési terve csak egy csepp volt a tengerben. A vármegyék urai, a többi földbirtokos mind ellene voltak, és mikor József főherceg meghalt, nem volt senki, aki folytassa a nemes munkáját... Minden maradt a régiben... Nem kellett már tartani attól, hogy a cigány napszámos munkás ugyanannyi bért kap, mint a magyar...

Eszébe sem jutott senkinek nyugdíjat ígérni vénséges vén roma munkás-embereknek... Vagy sátor, putri helyett cserepes házat építeni...

– A nagy arborétum és madár-rezervátum falu felé eső távoli zugában ott állt egy félig romos, kastélyszerű régi épület. Mikor Papa a ház mellé irányította lépteit, akkor Somához fordult.

– No, itt van az ideje, hogy József főherceg kertjében ne csak a cigányok patrónusáról essék szó, de beszéljek néktek az ő egykori ezredírnokról, Kovács Imréről és annak híressé lett családjáról. Még a főherceg itáliai katonáskodása idején szerette meg ezt a Kovács nevű embert, akit később ide, ebbe a házba, erre a birtokra invitált kulcsárnak, gazdatisztnak, hogy legyen egy megbízható embere, aki a cselédségre, a cigány munkásokra pontosan úgy ügyel, ahogy azt a főherceg elvárta. Hát ennek a kulcsár-gazdatisztnak született itt Alcsúton, pontosabban a falu melletti pusztán egy Kovács Imre nevű fia, aki bizony, Soma, amilyen kicsi a világ, ha hiszed, ha nem, neked régi ismerősöd.

– Hát, az ki van csukva, nékem ilyen nevű ismerősöm sose volt – tiltakozott Soma. A Papa nevetett, átölelte nevelt fia vállát, és együtt körbejárták a romos épületet.

– Kovács Imre a magyar történelem 1940-es éveiben vált híres-neves politikussá Magyarországon. Ő volt a Magyar Parasztpárt elnöke, ő volt 1944-ben a Magyar Történelmi Emlékbizottságnak, a háborúellenes magyar értelmiségnek egyik vezetője...

– Változatlanul állítom – erősködött Soma –, hogy én erről a Kovács Imréről még soha életemben nem hallottam egy árva szót se...

– Az alcsúti születésű Kovács Imre éppen az utolsó pillanatban menekült ki az országból, ahogy a kommunista rendszer elkezdődött. Menekült, mert soha nem bocsáthatták meg néki az elvtársak, hogy ő ázsiai gonosz özönlésnek merete nevezni a felszabadulás helyett az oroszok bejövételét. Különben se volt Magyarországon 1947 után valódi pártokra szükség, hiszen küszöbön állt a szovjet-minta megvalósítása. Egy ország, egy párt. Magyarországnak épp elég a kommunista párt. Szóval, ez a Kovács Imre épp az utolsó pillanatban emigrálni tudott, nem hurcolhatták el őt az oroszok, ahogyan azt más, szembeforduló, ellenkező politikussal megtették, akik nem kértek volna a szovjet valóság magyar átültetéséből. Kovács Imre emigrált, Amerikába ment, és 1947–1980 között bizony ő lett a nyugaton élő magyar emigráció vezére. Volt idő, az 1950-es évek elején, hogy egy New York-i szállodában lakott... No, rájöttél-e már Soma, hogy mégis-mégis miért régi ismerősöd neked ez a Kovács Imre?

– Rájöttem. Ebben a pillanatban, az emigráció, a szálloda szavak hallatán leesett a tantusz... Ő egy bectelen ember, ő írta rá, ő hazudta rá a híres léggömbakció röpcéduláira, hogy létezik Magyarországon Nemzeti Ellenállási Mozgalom. Most itten le lehet győzni a kommunistákat, mert-hogy nemzeti forradalom készül. 1952-ben, az urak pincéjében táborozó, fegyveres harcra puskákat, szuronyokat, élesgránátokat gyűjtő 13 éves parasztyerekeknek ez majdnem az életébe került...

– Ne légy ilyen szigorú ezzel a Kovács Imrével, Soma! – mondta Papa. – Emigrációban élt. 1952-ben úgy harcolt a gyűlölt oroszok és Rákosi uralma ellen, ahogy tudott. Ez is történelem ma már...

– Felejtük el Alcsútnak ezt a Kovács nevű szülöttét – mondta Soma elutasítóan –, beszéljünk inkább megint József főhercegről, a cigányok patrónusáról, és tegyük zárójelbe az ő ezredírnokának a fiát...

– Ahogy gondolod – mondta Papa megértően –, én is csak azért hoztam szóba, mert Alcsúton vagyunk, és te ismersz egy-két embert, akik egykor, gyerekként találkoztak azzal a bizonyos röpcédulával...

– Komolyan kérlek, Papa, beszéljünk másról.

A nap lenyugváshoz közeledve piroslott már az ég alján, mikor Papa felmutatott egy szép füves dombtetőre.

– Ide még felmegyünk... Ha kibírjátok...

Mama elindult ugyan felfelé a meredek kaptatón, de fáradtan sóhajtott fel:

– Halljátok? Az alcsúti katolikus templomban szól a harang. Október van, esti litániára, rórátéra hívják a népeket...

– Szeretnéd, ha benéznek abba templomba? – ölelte át kedvesen Papa asszonya vállát. De mielőtt Mama válaszolhatott volna, a két fiú harsány nemekkel tiltakozott egy újabb program ellen. Mama is a fejét rázta tagadólag:

– Ne menjünk már innen máshová! Csakis hazafelé! Esteledni fog nemsokára. Ha mi úgy kívánjuk, hát itten a harangszó mellett ezen a szép dombtetőn lesz nekünk Isten háza. Két szép egyenes gallyat kereszt alakba nekidöntünk ennek az óriástörzsű fának. Az alsó ágak itt szinte a földre lefekszenek, így még le is ülhetünk, mintha az Isten házában ülnénk. A cigányok patrónusának, József főhercegnek lelki üdvéért itten is elmondhatunk egy miatyánkot.

S már kezdte is mondani az imát. Soma vele imádkozott, de Spenót csak tátogott, hápogott inkább, mert őt bizony sem a miatyánkra, sem más imára nem tanította meg senki.

Papa ügyes, szép keresztet tett a vén fatörzs mellé, és letérdelt oda. Vállig erő ős haját meglengette a feltámadó esti szél. Ő cigányul fohászodott: Amaró dad dél, ko szlaly...

GYŐRI LÁSZLÓ

A rab

Rab vagyok, mert bezárt az anyanyelv.
Börtönöm, hogy csak magyarul tudok
beszélni, írni, mondani: „Jó napot!”

Olvasni hírt, bármilyen bagatell,
új regényt vagy egy-egy új költeményt,
megtudni, hogy merre tartanak

a kortársak, milyen új gondolat
tör előre, milyen új eszme, vélt
vagy valóban új forma indul el

új formára sarkallni engem is
ebben a szögletben, ezen a kis
helyen, ezen a kis nyelven, amely

magában szűk, és akkor tágasabb,
hogya kívülre, messzire tekint.
Én nem tudok. Csak növeszttem a
kínt,

egyre nő bennem, egyre kanyarul
a mélyben az önvád, hogy nem
tudok
eszmét cserélni csupán magyarul,

anyanyelvemen. Ragacsos szurok
az *édes anyanyelv*, hogya leragaszt.
Noha elkezdtem sokszor ezt meg
azt,

elment a dán, a francia, maradt
a magyar. Jó s egyetlen vigaszom,
amely föloldja minden panaszom,
hogy megtanultam egyet, a magyart.

GYŐRI LÁSZLÓ

Klasszikus torzó

Hetvenéves koromra
elért a legnagyobb szégyen,
ami csak érheti a férfit:
lezuhantam a lépcsőn,
bal karom leszakadt,
letört szép, adonisi fejem,
kontraposztban állok már mindörökké.
Pheidiász, Müron, Polükleitosz
kéznyomát viseltem egyszerre,
én, a kalokagathia, a kurosz,
a szépség, a mérték összegzője.
A Lépcső Szobrásza
végezte rajtam el
az utolsó simításokat.

Klasszikus alakomat
Aphrodité és Persephoné
szobra ölelgette,
szilánkjaimat,
amelyek a lépcsőn csikorogtak,
Anemoneae lányai csodálták.
Torzóvá lettem,
műremekből csonka műsilánnyá.
Nem ismeritek hallatlan fejem.
Ihr kanntet nicht mein unerhörtes Haupt.
Nem változtatom meg az életem!

GYŐRI LÁSZLÓ

Kopogó bot

Bejártam bottal a Louvre-ot.
És a képekről lecsurgott
a festék. Azt a tolongást,
ahogy egymást lefotózták!

Hogy erre jártak, bizonyíték
lesz otthon majd a fénykép.
A képhez jutni egy időre
nem lehet csak könyökölve.

Gioconda örök *mosolya*
turisták örök rohama.
Múlt az idő, meg se néztem.
Tolakodni bottal a kézben?

Szegény emberek! Emiatt
izzadnak otthon napra nap.
Ahogy másokon a Szent Szív,
nyakukban lóg az objektív.

És én, én is mit csinálók?
Különb vagyok-e önáluk?
Járom a Louvre-ot, a várost,
míg egészen ki nem fáraszt.

Él-e Párizs? Még eleven
a kővárosban egy műterem?
Amit bejárok, az csak a
holt időből a gótika,

csak a külszín, az oszlopok.
Turista, kopogó bot vagyok
boulevard-ok, place-ok, avenue-k,
quartier-k, musée-k, gyönyörűk,

az eszme járása, a lélek
fejcsóválva néz le végleg,
úgy jövök el, hogy csak látvány,
hogy csak látvány látvány hátán,

csak képhalmaz marad Párizs.
Olcsó ebéd, egy tányér rizs,
entrée, plat, dessert, turista
menü, s növekvő borosta.

Kár volt belém a Szajna-part,
adjátok másnak oda majd
a jajt, a Mirabeau-hidat –
vak vagyok már, mindenre vak.

Fut a Szajna, s Apollinaire
most is még róla énekel.
A zümmögő leveleket
egy más bolyongó lesi meg

Szent Mihály útján, már nem én.
Új költő jön, új költemény,
új versek közt egy mai dal,
Párizshoz méltó fiatal.

BENE ZOLTÁN

Kultúra *versus* civilizációKét közelítés Tömörkény István: *Valér a földbe megy* című novellájához

Első közelítés

Egy vendéglős fia némi patikuskodás után, 1886-ban újdondásznak áll. Bár a fiú Cegléden születik, mert az apja éppen ott bérli a vasúti restit, a család igen hamar hazakerül – Szegedre –, s ugyan a szóban forgó fiú életében lesz még két vargabetű: először azért, mert az apja Makón is bérel egy ideig vendéglőt, azután pedig a honvédség révén megjárja Boszniát és Bécset, de miután leszerel, életét véglegesen Szegedhez köti. Újságíróként, íróként, muzeológusként, könyvtárosként szolgálja a Várost. Tömörkény Istvánnak hívják.

Írói életműve szinte kizárólag a szögedi nemzethez, a szegedi nagytájon élőkhez köthető. Kiválóan ismeri szereplőit és helyszíneit, tökéletesen tisztában van a vidékkel és népével, a Szeged-környéki parasztsággal, s hű marad hozzájuk mindig, minden tekintetben. Ábrázolásmódját lehet realizistikusnak nevezni, naturalistikusnak ugyancsak. És mindközönségesen nyugodtan mondhatjuk hitelesnek. Mert Tömörkény mindig hitelesen mutatja meg és föl az örök emberit. Túl azon, hogy megőrzi és megörökíti a szögedi nemzetet, egyetemes esztétikai értéket is létrehoz. A lokálisban fedezi föl az egyetemeset és az egyetemesben a lokálist, a cseppben a tengert, a tengerben a cseppet. Erre csak a legnagyobbak képesek.

Kitűnő példája ennek a tömörkényi képességnek a *Valér a földbe megy* című, 1898-ban a Mikszáth Kálmán által szerkesztett Országos Hírlapban megjelent novella. A történet szerint a kapálás közben elhalálozó fiatalasszonyt, Valért gyászoló férjének, Gergőnek a városba kell vinnie, hogy a kórházban az orvosok megvizsgálják a holttestet, „mi ölte mög”. A férj meg is teszi, amit meg kell tennie, befuvarozza a tetemet a „a csúnyaszagú házba, hol őt halott korában késekkel vagdalni és darabolni fogják”, végtére is „a törvén törvén”. Az egyszerű, tisztességes, a világban a hagyományok szerint igazodó ember konfliktusa ez az ostoba bürokratizmussal, a pökhendi uralomvágygal, a kisszerű túlszabályozottsággal. Gergő világa szakrális és tradicionális világ, amelynek fontos kohéziós eleme a bizalom. A város ezzel szemben profán, bizalmatlan és érzéketlen. A kultúra áll itt

szemben a civilizációval. A hétköznapi szintjén az utóbbi kerekedik fölül, ám egy magasabb szférában egészen másként alakulnak a dolgok.

A tanyai ember, a kultúra képviselője kénytelen meghajolni a civilizáció akarata előtt, jóllehet mélyen sérti önérzetét az arctalan, rideg eljárás, bántja a szörnyű helyzet, melyben neki kell magyarázkodnia, mentegetőznie, mintha nem áldozat lenne maga is, de éppenséggel valamiféle kiforgatott etika alapján bűnös! A megszégyenített férfi elégtételt követel, de vajon „[k]i ad ezért elégtételt? Ki ad, az emberek? Az Isten.” Az elégtétel eszköze végül a hazafelé masírozó ezred, amely tiszteleg a halottnak. A feleségét a boncteremből a temetőbe szállító, megalázott parasztember ebben az isteni igazságszolgáltatás kezét látja. És az olvasó érzi, tudja, hogy igaza van. Tömörkény sosem mindent tudó elbeszélő, így most sem az, együtt él, együtt lélegzik szereplőivel és a történettel, az ítélethozatalt az olvasóra bízva. Sosem tolaikodik, soha nem válik didaktikussá. Nem direkt tanulságot tukmál ránk – sokkal-sokkal többet tesz: lehetőséget kínál a katarzusra a művészet, a téma és a befogadó iránti mély alázata, pazar mesterségbeli tudása és páratlan tehetsége révén.

Amikor aztán az író megy a földbe, tizenkilenc esztendővel Valér után, nekrológiában így fogalmaz Móra Ferenc: „Sejtelve se volt róla, hogy Szeged kultúrpalotájának ő a legnagyobb raritása és akkora kincse, amekkora Budapest összes múzeumaiban nem található.” És szomorú, hogy sokan ma sem sejtik, mekkora író is nyugszik a szegedi Belvárosi temetőben. Holott ha csak egy olyan novellát írt volna, mint a *Valér a földbe megy*, már azzal biztosítja helyét a legnagyobbak között. De nem csak egy ilyet alkotott. Távolról sem csak egyet.

Második közelítés

Tömörkény 1898-ban megjelent novelláját, a *Valér a földbe megy* címűt több szempontot előtérbe helyezve olvashatja az olvasó. Próbáljuk meg ezúttal az etika felől közelíteni, azaz erkölcsi alapokra helyezkedve olvasni.

De vajon „[m]egalapozható-e az erkölcs? (...) – teszi föl a kérdést Krémer Sándor. – Ha ugyanis mindennemű alap hiányzik, akkor valóban nincs általános erkölcs; akkor valóban csak egyéni, szubjektív értékekről, elvekről beszélhetünk; akkor valóban nem marad más érv az erény mellett, kizárólag a ’csak’. De erkölcsinek nevezhetők-e ezek az értékek és elvek, ha csupán szubjektívek? Lehetnek-e kizárólag szubjektívek az erköl-

csi értékek? Elegendő-e a 'csak'?"¹ Krémer válasza egyértelmű: nem! Nem elegendők a szubjektív elképzelések egy erkölcsi rend fundamentumához, és az emberi lélekben leképeződő erkölcs sem képes önmagában a rend fenntartására. Ahhoz valaminő szabályozásra van szükség. Pál apostol azt írja a korinthusbélieknek szánt első levelében, hogy a *szeretet* „a legkiválóbb adomány”², amely egyúttal egy erkölcsi rendet alapoz meg. Szent Pál semmi mást nem kér, nem tanácsol és nem javasol, *csupán* anynyit: igazodni kell az isteni kinyilatkoztatásból jól ismert értékekhez, elvégre az Isten elképzelése meghaladja az emberi szubjektumot éppúgy, mint az emberek kisebb és nagyobb közösségeit, kiváló alapul szolgálhat tehát egy etikához. Pál azonban nem kizárólag az isteni tekintélyhez, a kinyilatkoztatott Jézus-i erkölcsi elvekhez folyamodik, nem pusztán az Isten respektusára apellál, hanem egy, a tekintélytiszteletnél is erősebb isteni elvet nevez meg maximaként, s ez a *Szeretet*, amely a *legnagyobb adomány*. Azaz a keresztény tanítás eredendő, talán legalapvetőbb elvét teszi meg – a morális progresszus lehetőségeként – belső, általános és transzcendentált törvénné. Egy évszázadokkal későbbi morálfilozófus, Immanuel Kant szemüvegével olvasva mindezt, bátran föltehetjük a kérdést: miként válhat az emberi lélekben leképeződő erkölcsből törvény? Kant válasza világos: abban az esetben, ha az egyetemes törvényhozás alapelveként is működhet az egyén belső törvénye – Kant szavaival élve: „akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényhozás elveként érvényesülhessen.”³ Ez a Kant-i etika alapvető kategóriája, az úgynevezett kategorikus imperatívusz. Ha pedig továbbra is a kategorikus imperatívusz fogalmi hálójában maradunk, azt mondhatjuk: amikor belső törvényünket általános törvényhozás elveként működtetjük, akkor a jó szándékunk, jó akaratunk a meghatározó, és nem a cselekedeteink eredménye. Ugyanakkor az embernek önmaga megsegítéséért „transzcendentálnia” kell erkölcsi értékeit, tehát erkölcsi cselekvéséhez, kategorikus imperatívuszának érvényre juttatásához szüksége van egy magasabb morális lény eszméjére, azaz Istenre – függetlenül attól, hogy bizonyos-e Isten létezésében, avagy sem! Ha tehát a *szeretetet*, miként Pál írja a korinthusbélieknek,

¹ Krémer Sándor 2003. *Megalapozható-e a az erkölcs?* In: Dékány András Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 1.*, Szeged, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Librarius Kkt. 269.

² *Pál apostol első levele a korintusiakhoz*. In: *Biblia*, Budapest, Szent István Társulat, 2011., 1287.

³ Immanuel Kant 1996. *A gyakorlati és kritikája*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 47.

törekvésem tárgyává teszem, vagyis egy általános, belső erkölcsi alapelveként fogadom el, amely minden emberre vonatkozik, majd mindezt transzcendentálom, ergo isteni eredetűnek tételezem, a belső parancs máris betölti a „morális progresszus” funkcióját.

Egy kortárs francia gondolkodó, André Comte-Sponville szerint „a szeretet (...) az első, kétségkívül nem abszolút módon (hiszen akkor Isten lenne), hanem a morálhoz, a kötelességhez, a Törvényhez képest. Ez minden erény alfája és ómegája.”⁴ Sőt, a francia filozófus egyenesen azt állítja: az udvariasságra azért van szükség, hogy pótolja az erényeket, az erényekre pedig azért, hogy helyettesítse a szeretetet, hiszen ha képesek lennénk a szeretetre, nem volna szükség az erényekre. Az erények gyakorlása végeredményben annyit jelent, hogy az ember úgy tesz, mintha szeretne.⁵ – Pál apostol pedig e kettőt próbálja ötvözni a korinthusiakhoz írott első levelében: erkölcsi szabályrendszert állít föl, azaz morális törvényeket nyújt, ugyanakkor a tizenharmadik fejezet, a *Szeretet himnusza* által föl villantja azt is, mi van az erényeken túl. És ez a *szeretet*. Mégpedig nem a Platón nyomán definiálható *érosz* (vágy) és nem is az Arisztotelészt követve meghatározható *philia* (barátság), hanem az *agapé*. „Ez a szereteten (az *erószon*, a *philián*) túli szeretet.”⁶ János apostol írja első levelében: „Isten a szeretet. Szeretteim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van, és mindenki, aki szeret, Istentől való, és ismeri Istent.”⁷ Az *agapé* tehát egy emberen túli, erkölcsön és erényen felülemelkedő szeretet, amely azért több, mint a morál és az erények, mert meg is szünteti azokat: ha az *agapé* valósággá válik, ha az *agapé* uralkodik, negligálja a bűnt és a rosszat.

Azt, hogy a Pál-ihoz hasonló értelemben vett *szeretet* megoldást jelenthet a legalapvetőbb és legbonyolultabb társadalmi problémákra egyaránt, meglátta az ifjú Georg Wilhelm Friedrich Hegel is. „A szeretet az Isten – írja –, és nincs más Istenség, mint a szeretet.”⁸ Vagy máshol: „a szeretetben maga az élet van, mint önmaga megkettőződése és egysége.”⁹ És ha ezt a *szeretetet* elfogadja és alaptermészetévé teszi az ember, akkor hatalmas erkölcsi erőre tehet szert – Hegel elképzelt és áhított *népvallása* pontosan ezen az alapon nyugszik. „A Hegel által felvázolni kívánt népvallás

⁴ André Comte-Sponville 2005. *Kis könyv a nagy erényekről*. Budapest, Osiris, 271.

⁵ V. ö.: André Comte-Sponville i. m.

⁶ André Comte-Sponville i. m. 323.

⁷ János első levele. In: *Biblia*. 1357.

⁸ Idézi Simon Ferenc 2009. *Hegel élete és filozófiája*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 40.

⁹ Idézi Simon Ferenc i. m. 74.

középpontjában a *szeretet* áll. Ha a népvallás érzületét mindenütt ható erkölcsi erőként kell felfognunk, akkor az alapérzületnek a szeretetnek mint az empirikus jellem alapmozzanatának kell lennie.”¹⁰ Ezáltal pedig valóságos eszményi társadalom alakulhatna ki. A feltételes mód állandósulására talán a legeklektánsabb magyarázat a főtebb már összefoglalt Comte-Sponville-i gondolat: az udvariasságra azért van szükség, hogy pótolja az erényeket, az erényekre pedig azért, hogy helyettesítse a szeretetet, hiszen ha képesek lennénk a szeretetre, nem volna szükség az erényekre. Ergo az erények gyakorlása nem jelent egyebet, mint azt, hogy az ember úgy tesz, mintha szeretne. Ebből világosan következik a kérdés: az ember képes-e egyáltalán valóban *szeretni*? Ha nem képes rá, az azért is tragédia, mert a *szeretet* révén az Istennel válhatna eggyé – ahogyan azt Szent Pál írta a korinthusiaknak.

Ez a szellemi bázis az, ami alapján a nyugati kereszténység individualitása megfogant. Ez alapján szabadulhatott föl az egyén, így kaphatott arcot az egyes létező. Ám ez a fölszabadulási folyamat gellert kapott. A kereszténység az egyént mint közösségi lényt szabadította volna föl az *Istentől eredő szereteten* alapuló testvériség révén, a valóságban (értsd: a nyugati történelem utolsó évszázadaiban), viszont az egyén mint a társadalom alapegysége szabadult föl, s még így is igen-igen felemás módon. Bár vannak törekvések, például a filozófiában, amelyek megkísérlik be- és kitölteni az egyén és a társadalom közti teret, a nyugati civilizációt mégis ezen két pólus (egyén – tömeg) határozza meg, jóllehet e kettő között igenis létezik tér. – És pontosan ott, abban a térben van (sajnos, már csak lenne) a közösség helye. Azé a valamié, ami megnyugtató módon nagyobb, mint az egyén, ám mérhetetlenül kisebb, mint a társadalom. Martin Buber például kimondottan erre a hiátusra figyelt föl.¹¹ Arra a jelenségre, hogy az atomizált (vagy a régi, sokszor elcsépeltnek tartott, ám mégis jól megragadható terminussal élve: elidegenedett) társadalomban élő egyén (ego, szubjektum, individuum) magára maradt mindennel (és a Minden-nel) szemben: van ő és van minden más. Az *Egész*-séges azonban az volna, ha ez a Másik nem csupán a Társadalom, a Tömeg vagy a Világ szavakkal volna leírható, mert létezne a Társadalmon, a Tömegben, a Világon innen, ám az egon túl is valami, valaki. *Én és te*, hangzik Buber esszéjének címe, mely viszonylatban az *én* nem fontosabb a *Te*-nél, hisz úgy is mondhatjuk bátran, s nem pusztán udvariasságból, de valóságosan: *Te és*

¹⁰ Simon Ferenc i. m. 39. Kiemelés a szerzőtől.

¹¹ Buber, Martin 1999. *Én és Te*. Ford. Bíró Dániel. Budapest, Európa.

én. Na, de ha a tér adott is, ha a hiány utal is erre a térre, vajon létezik-e ez a szféra az ipari forradalmat követő nyugati valóságban? Hogy szükség volna rá, az nehezen vitatható. Ennek ellenére, úgy vélem, ha létezik is, csupán szigetszerűen létezik, nagy általánosságban viszont, félek – nem... És káprázatos eszközeivel erre is éles szemmel mutat rá Tömörkény a *Valér a földbe megy* című novellájában.

Az eddigiekből következik, hogy a nyugati civilizáció, noha az individuális jelzővel szokás jellemezni, távolról sem kedvez az individuumnak. Ez egy társadalom-, azaz tömeg-alapú civilizáció, amelyből kiveszett (de minimum veszendőben van) az individuum valódi és elemi közege, a *közösség*. A *közösség* – a szónak abban az értelmében is, amit a görög *koinónia* szó jelöl. A *koinóniát*, a *közösséget* egy-ek alkotják, individuumok, amelyek, miközben csoportot (közösséget) alkotnak, megmaradnak egy-nek – és eközben nem oldódnak föl, nem oltódnak ki, nem válnak tömegemberré, Das Mann-nál! A polgári társadalom, a tömeg ezzel szemben kioltja az egy-et, magába olvasztja, uniformizálja, megszünteti. Míg az egyes egzisztencia megmarad a közösségben, addig a polgári társadalomban eltűnik, fölszívódik.

A Tömörkény-novella hőse, Gergő még nem szívódott föl ebben a masszában. Ő még egy félig-meddig autentikus, többé-kevésbé organikus közegben, azaz egy nagyjából-egészéből még valódi közösségnek tekinthető környezetben él. Spengler terminusát használva Gergő egy kultúrába ágyazott ember, míg az őt megalázók a civilizáció gyermekei. Oswald Spengler ugyanis ezen két fogalom, a kultúra és a civilizáció mint jelenségek egymásutániséga mellett érvel, értelmezésében a kultúrában a lélek megvalósítja lehetőségeit, a civilizáció pedig – mivel már mindent megvalósított – ezért csak utánoz, stagnál, majd megindul a hanyatlás, a leépülés útján.¹²

José Ortega y Gasset 1949 szeptemberében, a megszállt Berlin nyugati felében tartott előadásának kötötté bővített változatában (*Elmélkedések Európáról*) a következőként definiálja a társadalmat: „...társadalmon emberek együttélését értem, szokások meghatározott rendszerében – mert hiszen a jog, közvélemény, közhatalom nem egyéb, mint szokás.”¹³ Néhány mondattal később ehhez hozzáteszi: „Európa történelmét – mely a nyugati nemzetek megfogadásának, fejlődésének és kiteljesedésének tör-

¹² Oswald Spengler 2011. *A Nyugat alkonya*. Első kötet. Fordította: Juhász Anikó és Csejtei Dezső. Noran Libro, Budapest, 57.

¹³ Ortega y Gasset, José 2007. *Elmélkedések Európáról*. Ford. Csejtei Dezső és Juhász Anikó. Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, 18.

ténelme – nem lehet megérteni akkor, ha nem az alábbi, gyökerekig ható tényből indulunk ki; abból tudniillik, hogy az európai ember mindig két történelmi térben, két társadalomban élt egyszerre, melyek közül az egyik kevésbé sűrű, ám tágasabb: Európa; a másik pedig sűrűbb, ám területiális szempontból korlátozottabb: az egyes nemzetek területe, vagyis azoké a szűkebb kerületeké és régióké, melyek – a társadalom különös formáiként – a jelenlegi nagy nemzetek elődei voltak.”¹⁴ Ortega tehát két párhuzamos társadalmat föltételez Európában: egyet, amely a görög kultúrát magába olvasztó római civilizáció, s egy másikat, amely a Római Birodalomba többé-kevésbé betagozódó barbár (zömében germán) népek eredeti kultúrájának hagyatéka. Az első egy globális, egységesítő, birodalmi világképet, a második ezzel szemben egy nagyon is szűkre szabott, akár úgy is mondhatnánk (a szó negatív jelentéstartalmaival együtt és nélkülük egyaránt): provinciális látásmódot jelent. A kettő, persze, óhatatlanul egymásba játszik, kétségtelenül hat egyik a másikára. A történészek régóta olyasféleképpen határozzák meg a középkort, mint egy olyan civilizációs-kulturális képződményt, amely a római világ és a germán törzsek hibridje – beoltva kereszténységgel. Ortega sem mond nagyon mást: szerinte e két minőség nem olvadt össze, hanem két dimenzió gyanánt párhuzamosan létezik a Római Birodalom bukásától a huszadik századig. Európa társadalmának eme Janus-arca pedig sok-sok jelenségre szolgálhat magyarázatul: arra például, hogy miként lehet ez a kontinens bizonyos kérdésekben, illetve egyes korszakokban olyan meglepően egységes, máskor ezzel szemben olyan ijesztően széttagolt és ellenséges. Emellett elfogadható érveket nyújt az elmélet az Európai Egyesült Államok irányában ható erőkre – ugyanakkor azokra is, amelyek ellene munkálnak. Igen ám, de van itt valami, ami – minden átgondoltsága, adekvátsága ellenére – kilóg ebből a rendszerből. Nem azért, mert az elmélet rossz, hanem azért, mert ez a valami ki kell, hogy lógjon – egyszerűen abból az okból, mert Ortega nézőpontja nyugati nézőpont. És Kelet-Közép-, illetve Kelet-Európa ebben a perspektívában többnyire csupán érintőlegesen, ráadásul erős torzulásokkal jelenik meg. A Nyugat nem képes értelmezni Európa Lajtától keletre eső vidékeit – hasonlóan ahhoz, ahogyan a klasszikus kor görögjei nem tudtak a polisztól különböző állami berendezkedésekkel mit kezdeni.¹⁵

¹⁴ Ortega y Gasset, José i. m. 18–19.

¹⁵ Arisztotelész *Politikája* kizárólagosan a polisz viszonyaival foglalkozik – maga a politika szó önmagában is egyedül a poliszra utal, semmiféle más államiságot nem von tárgykörébe –, s a szerző hiába élt egy éppen kialakuló világbiroda-

Kelet-Közép-Európa viszonya ambivalens mindkét fentebb leírt Ortega-i történelmi térrel / társadalommal. Ennek a földrajzi egységnek nagy része összehasonlíthatatlanul rövidebb ideig állott római fennhatóság alatt, mint a nyugati és déli területek. Még Pannónia volt a leghosszabb ideig római provincia, ám a latinizálódás itt sem történt meg, sőt: el sem indult. A hagymázás dáko-román-elmélet ugyan azt állítja, hogy Dacia provincia őslakói – a világtörténelemben példátlanul rövid idő alatt – beolvadtak a náluknál összehasonlíthatatlanul kisebb létszámú birodalmi hivatalnok- és (ráadásul valószínűleg nagyrészt nem is itáliai eredetű) katonarétegbe, ez az elképzelés azonban oly sok sebből vérzik, hogy aligha vehető komolyan. Helyesebben tesszük, ha a tényeknél maradunk, s ez esetben azt kell mondanunk: az északi, a déli, a keleti szlávok, a bolgárok, a magyarok és a románok elődei az Ortega által említett két társadalom, két történelmi tér közül az elsőnek alapjául szolgáló római civilizáció világképével csaknem egy évezreddel később kerültek közelebbi kapcsolatba, mint azon népek ősei, amelyek napjainkban a kontinens nyugati és déli vidékein élnek. Mikor pedig kapcsolatba kerültek, ez a világkép már erősen torzult; olyan mértékben, hogy akár azt is mondhatnánk: nem egészen azzal kerültek nexusba, amellyikkel a nyugati népek. Ez nem jelenti azt, hogy a szlávok, magyarok, bolgárok és románok társadalmára valamilyen formában ne volna igaz az Ortega-i kettősség, azt azonban minden bizonnyal igen, hogy egészen más módon az. Ráadásul ezen a ponton további szétválasztás szükséges: a csehek, szlovákok, lengyelek, horvátok és magyarok a Nyugat-Római örökséghez, a római katolicizmushoz csatlakoztak az első ezredforduló környékén, míg a szerbek, bolgárok, románok és oroszok az addigra Bizánccá változott Kelet-Római hagyatékot ötvözték saját ősi társadalmi struktúráikkal. Tehát nem megalapozatlan azt állítani, hogy a római gyökerű társadalmi komponens vonatkozásában három fázisról¹⁶ beszélhetünk: az első fázis az Ortega által

lom szívében, erről egyszerűen nem vesz tudomást. Mintegy másfél évszázaddal később Polübiosz megkísérli bemutatni Róma birodalomra növekedését, de a városállam fogalmi hálójától ő sem képes szabadulni. Újabb kétszáz esztendő elteltével Plutarkhosz nagyszerű történelmi biográfiákat ír, ám meg sem kísérel átfigyelni értelmezését nyújtani a polisz kereteit addigra szétfeszítő, Impériummá növekvő római államiságnak.

¹⁶ A fázis kifejezést abban az értelemben használom, hogy a hagyományos értelemben vett civilizációs fejlettség mely fokán áll, mely fázisában van az adott régió. Ilyen értelemben nyilván a Nyugat a legfejlettebb, majd Kelet-Közép-Európa következik, Kelet-Európa és a Balkán pedig az utolsó helyre szorul.

jellemzett Nyugat, ahol a népesség alapja a latinizált őslakosság és a germán jövevények; a második Kelet-Közép-Európa, nagyrészt szláv eredetű népeivel, valamint a magyarokkal, míg a harmadik Kelet-Európa és a Balkán az ilyen-olyan szlávokkal és az elszlávosodott bolgárokkal, valamint románokkal. Nyilvánvaló, hogy e három fázison belül sincs egység (a Nyugattól például sok tekintetben és különösen a középkor végi, kora újkori fejlődési irányok miatt erősen kilóg az Ibériai-félsziget és Dél-Itália), azonban nagy valószínűséggel ez a három fő viszonyulási módozat a Római Birodalom örökéhez. És ez a három fázis a közösségek fölszámolásának vonatkozásában is megkülönböztethető és megkülönböztető momentum: az első fázisban tűntek el először a közösségek, majd a másodikban, végül a legarchaikusabbnak tartott harmadikban.

Tömörkény korára a második fázis is eljutott már a kultúra leépítéséig, a közösségek (s velük a kultúra) eltűnedeztek, fölszívódtak, s az egyén és társadalom között növekedett az űr, a civilizáció uralma alá hajtotta az életet. A civilizáció pedig nem gondol a közösséggel, de nem csak a közösséggel nem gondol. Száz évvel a *Valér a földbe megy* után a fogyasztói társadalom (amely a civilizáció legfejlettebb és alighanem végstádiuma) fölgyorsult mindennapjainak öntudatlan, a napi problémákon túl (és azok mögé) egyetlen pillanatig sem látó materializmusa, primitív, szükségleti utilitarizmusa nem tűri meg az intellektuális gondolkodást. A fogyasztói társadalomban élő emberek túlnyomó többsége úgy élte le az életét, hogy míg lélegzett, érzett, járt-kelt a világban, látott ezt-azt, aközben egy percig sem gondolkodott. És a gondolkodás szóban esetünkben különösen fontos a szó töve, vagyis a *gond*. Hiszen pontosan ez az, amit a modern Nyugat modern polgára a leginkább kerülni igyekszik az életben! Nem *filózik* hiábavalóságokon, a színháztól kabarét vár, a zenétől bódulatot, a tévétől műizgalmat, kábítószert, sekélyes pletykát. Kerüld a kényelmetlenséget, annak mindahány formáját! – így is megfogalmazhatnánk korunk egyik legfőbb parancsát. A fő cél a kényelem, s ha ennek elérése egyfajta együgyű magatartást igényel, ám legyen! Heideggerrel szólva: „a jelenvalólét menekül önmaga mint a tulajdonképpeni-önmaga lenni-tudása elől, menekül a metafizikai és egzisztenciális kérdésfeltevések elől.”¹⁷ A kérdésfelvetés ugyanis gondolkodást (értsd: kényelmetlenséget, erőlködést) feltételez. Nem véletlen, hogy napjainkban tájainkon valódi kérdések ritkán hangzanak el. Ehelyett a legtöbben kétely és kritika nélkül fogadják el a készen kapott konzerv-feleleteket, valóságnak vélik az elfedéseket, ál-

¹⁷ Martin Heidegger 1989. *Lét és idő*. Budapest, Gondolat, 217.

problémákon, kirakatbonyodalmakon rágódnak, sodródni a felszínen, akár a folyóba tört faág.

A hajdani faluközösségben élő emberek azonban nem menekülhettek a valóság elől: gondjuk volt a valóságra. Egészen más módon, ahogyan nekünk, mai városi polgároknak. A város ellátórendszerei bonyolultnak tűnnek, ráadásul senki nem is akarja megmagyarázni a működésüket, ahogy nincs is kinek, mivel senkit sem érdekel. A mai városlakót nem izgatja, hogyan kerül a boltba az élelmiszer, a benzin a benzinkútra, a ruha a plázába. Valahogyan ott terem, ez a lényeg. Elvégre a pénz is valami virtuális huncutság folytán keletkezik az ember számláján, talán az utalások szimbolikus misztériuma által. A bankok pánccéltermeiben (ha még vannak egyáltalán) már nem állnak hegyben a bankókötegek, a tőzsdék működési mechanizmusait talán a brókerek sem értik, csak használják. A modern városi ember nem érti a rendszert, amiben él, mégis jól elbaldogul benne. A tradicionális falvakban szigorú kauzalitás uralkodott. Nem vitatom, persze, hogy a városokban sincs ez másképpen, pusztán annyit állítok, hogy a jelenkori városlakó nem látja át a közvetlen életterében munkáló okokat és okozatokat, egyszersmind nem is érdekli, hogy vannak-e ilyenek, avagy nincsenek; a hagyományos közösségben élő ember azonban értette azt a mikrokörnyezetet, ami körülvette.

Mindemellett azt is állítom, hogy Tömörkény szóban forgó novellájában mindez benne van. A kultúra ütközik meg a civilizációval ebben az írásban, s bár úgy tűnik, vereséget szenved, egy magasabb, emelkedettebb szinten elégtételt nyer. Haladékot nem. Megmenekülni nem fog. De hogy erkölcsileg magasabb rendű, az nyilvánvaló.

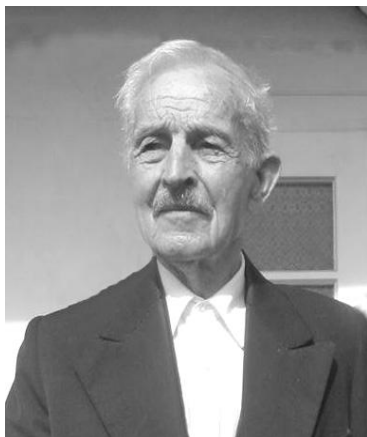
SZABÓ ENDRE

Benko János százegy éve

Ha a szükség úgy vitte, nemrég még kerékpárra pattant kilencvennégy évesen Benko János, hogy Leszenyéről akár felesége, Kukas Anna szülővárosába, Balassagyarmatra is elkerekezzen. De most már százegy évesen nehezebben mozog. A húsz holdon gazdálkodó édesapja szeretettette meg vele a mezőgazdaságot, és ez a szeretet a napjainkig tart. – *Mikor fogtam az eke szarvát és a fejem felett a pacsirták énekeltek, az még most is az emlékezetemben van, mint ahogy a gyermekkorom, amikor játszottunk az utcán* – meséli életét tágas, szép parasztportáján János bácsi. *Ketten voltunk testvérek, és sajnos az édesanyánk nagyon korán itt hagyott bennünket. A gazdaság és a csonkán maradt család nem maradhatott asszony nélkül. Szerencsére a mostohaanyánk féltően, igaz szeretettel nevelt bennünket. De édesanyám sírjához még most is kijárok, mert igaz a mondás, hogy anya csak egy van.*

Akkoriban felekezeti iskolák voltak és a legközelebbibe, Kiscsalomjára jártam a balassagyarmati Kuturják Géza tanító úr keze alá. Palavessző, palatábla és szivacs, vagy a szegényebbeknek egy kis rongy, ez volt a felszerelésünk, de megtanultuk az alapokat. A jó időben mezőtáblán jártunk iskolába. Ez még Masaryk idején volt, akinek a politikájával még a nemzetiségek is meg voltak elégedve, mert volt jogunk. Eljött Kékkőbe kíséret nélkül is, szerették a szlovákok, de a magyarok is. Élt a kettős birtokosság és kölcsönösen átjárhattunk a határon, hogy a földjeinket művelhessük – meséli a százegy éves ember. Az általános iskolás évek után az apja mellett dolgozott a földjeiken.

Aztán jött a katonaság. Ezekre az időkre így emlékezik: – *Kékkőn voltam sorozáson. Akkor 178 centi magas és hatvanhat kiló voltam, a cseh doktor azt mondta, csinos buszár lesz belőlem és ennek igen megörültem. Mivel szerettem volna a közelben, Ipolyhágyon maradni, azt mondtam, hogy szlovák vagyok. A cseh katonaeorvos utánanézett és megfedett: – Az iratok szerint magának az anyja magyar. Tőle tanult meg beszélni. Soha ne szé-*

gyellje a nemzetiségét! Elsőgyelltem magam és ez az intelem máig bennem maradt.

1938 szeptember elsejére megkaptam a behívót az első tüzérségi századhoz Nyugat-Csehszágba, de mikor szeptember 24-én mozgósították a lakosságot a Felvidék visszacsatolása miatt, már ki sem küldték a behívóparancsot. Ezt már a magyarok bevonulása után kaptam meg, de már az erdélyi Dés városába szölt. Ott kaptam aknász kiképzést felszedésből és kutatásból – meséli az élete történetét Benko János, és a házasságának történetéhez érve elfátyolosodik a tekintete. 1941-ben házasodtam meg. Akkoriban minden vasárnap bementünk Balassagyarmatra, a ligetbe, a fiatalok törzshelyére, és ott összeakadt a szemünk Kukas Annával, és az a szem még most is egymásra néz hatvanhat év után. 1941. november 21-én volt az esküvőnk Leszenyén, és mindenki csodálkozott, hogy egy városi lány falubehelyre ment férjhez. De bennünk volt az a szémsugár, az egy szeretet, ami vezérli az ember életét.

Háborús idők jártak akkor és azok az évek a férfiak javának a katonaságról szóltak. – *A SAS-behívót 1942. június elsején kaptam meg a tokaji VII-es utás századhoz, amelynek a parancsnoka Magyar Bálint volt. Két hét után bevaгонírozunk Sajószentpéteren, száználcvan lovaskocsi aknával és irány az orosz front. Nyolc nap és nyolc éjjel ment a vonat Gomelig és Brjanszknál kivagonírozunk, de ott már halottak során ugráltunk át a tízenkét mázsa aknával megrakott szekerekkel. Horthy István kormányzóhelyettes kísért benniünket repülővel Sztari-oszkoelig. Saját szememmel láttam, mikor Horthy István a neve napján fölszállt és mikor lezuhant már, csak a füstöt láttuk. A Donnál az utolsó állomásunk Komenka volt, itt ért benniünket az orosz ellentámadás. Imádkoztam az Úristenhez: Kimérted sorsomat! 1943. január 20-án 47 fokos hidegben tüskés drótokat szállítottam a munkaszolgálatosoknak, akik, szegények, akadályokat építettek. Aztán az erős orosz támadás miatt visszavonultunk, de Osztrovnál bekerítették a sereget. Gyenge felszerelésünk volt. Jány Gusztáv, a II. magyar hadsereg parancsnoka repülővel leszállt közénk és hangszórón keresztül szólt hozzánk: – Fiaim! Az Isten áldását kérem rátok! Igyekeztek kitérni, mert minél tovább vártok, az ellenség annál jobban szűkíti a gyűrűjét és itt pusztultok! Fölmentésünkre jött egy német páncélos hadosztály Sztarioszko felől, és azok megkezdték reggel 6-kor a támadást és este 11-ig állandóan lőttek, míg végül nyolc kilométeres rést nyitottak. Én a VII. utás század irodáját vittem a két lovas szánon és egy román gyerek azt mondta, dobjam le a súlyos páncélszekrényt és mentsük magunkat. Így menekültünk meg. 1943 szeptemberében már tudtuk, hogy leváltottak benniünket és a századparancsnok, Magyar Bálint is haza szeretett volna menni, de mi harmincvolcan nem voltunk leváltva. Mikor el akart szökni, elálltuk az útját, így végül tízenbét hónap után hazajöhetünk az orosz frontról és hazatérhettem a kedves feleségemhez.*

Benko János a család melegében hat hónapig élhetett Leszenyén, aztán újból kapott egy SAS-behívót Tokajba. Debrecen védelmében kellett

volna aknát telepíteni, de közben 1944. október 15-én Horthy kapitulált. – *Akkor én harmadmagammal megszöktem Tokajból, mert már nem akartam kimenni a frontra. Miskolcon át eljutottunk Losoncig, de innen a sok német miatt nem tudtunk továbbmenni. Kihasználtunk egy légiriadót, amely alatt egy Balassagyarmat felé baladó útépítő század vagonjaiban elbújtunk. Sajnos, a városon kívül a vonat megállt és egy őrszem felfedezett bennünket. Mivel szó nélkül továbbment, már azt hittük, megmenekültünk, mikor egy századparancsnok kíséretében visszatért és kérték a nem létező nyílt parancsunkat. Akkor már Szálasi volt hatalmon. A tiszt megparancsolta, hogy két szakaszvezető őrzetében csukjanak be minket egy vagonba és hadbírószág elé fognak minket állítani. Mikor Balassagyarmat felé értünk és a réséken keresztül láttam a város nevét, azt hittem, megőrülök, hogy itthon kell meghalni, hogy hadbírószág elé állítanak. Mondtam a szakaszvezetőnek: – Szakaszvezető úr! Adjanak le Balassagyarmaton, mert ide valók vagyunk, itt állítsanak hadbírószág elé. Az elment megkérdezni a századparancsnokot, hogy leadhatnak-e a gyarmati nemzetőröknek. Azzal jött vissza, hogy a Szálasi felelszűkölt katonai készsűkötségnek adnak át bennűket.*

A készsűkötség bevezetett minket a gyarmati állomás őrszűköbűjűbű, ahol egy szakaszvezető volt a telefon mellett. Az megismert és megkérdeztű: – Benko! Mű csinűltak maguk? Tudjűk, mi a sorsűk? – Hűt – mondò – gondolò, hadbírószág elé kerűlűnk. – Tegnap a laktanyűbűn kűt teresűkű katonaszűkökeűnt agyonlűttűk – nűzett rűm sokatmondòűn a szakaszvezetű. A kűt őr kűzűl az egyűket a helyűre kűldte, a műsűkűt a telefonhoz rendelte. – Majd én bekűsűrem őkűt a városparancsnoksűgűra – mondta, és elűdultűnk a kaszűrnya felű. A szakaszvezetű bevezetett egy szűűk utcűbűa és azt mondta: – Benko! Maguk nem tudnak rűlam és én se magukrűl! Tűűjenek el! – Így volt megűrva az életűm. A nevűt sem tudò, műűg bűlűs vagyòk neki – bizonygatja szűzegy évesen Benko Jűnos, majd arról beszűl, hogy a doni áttűrűs ideűjűn sokűűg nem tudtak rűla, és a felesűge visszament a szűleűhez Balassagyarmatra.

A veszűly nem műlt el és harmadszűrűa is behűvtűk a Dunűntűlra, Kisbòdakra kikűpűzűnek. – Ott annűy tètű volt, hogy nem tudtam megmaradni, visszűjűtem Mosònmagyaròvűrrűa és jelentettem a szűűadparancsnòknak, hogy én inkább maradtűk a szűűadnűl vagy inkább kűmegyek a frontra. A szűűadparancsnòk, Hubay Antal miskòlű fűszűlgabűrű azt mondta: – Fiam, műr magűnak nem muszűűj kűmenni a frontra, mert maga letűlűttűte a tűzennűyòl bűnapòt és ezűrt oszűtòttűk be kikűpűzűnek. Én azt mondta a szűűadparancsnòknak: – Szűűados úr! Én hajlandò vagyòk kűmenni ònűl a frontra. 1944 hűsvűt elűtt nagyűpűntűken műr harmadszűrű foglaltűnk tűzűlűòűllűst Gyűr vèdèlműben. A rajparancsnòk azt mondta az őrmesternek: – őrmester úr! Ha magyar fűldűn nem tudtűk megvèdèni Magyaròrsűűgòt, én akkor tovűűb nem megyek! Én ezt nagyon megfűgyeltűm! Fűlrevonultak megfűrgűyalni

a dolgot és aztán elmentek Hubayhoz. Ő azt mondta, hogy a Benkot és egy tényleges katonát küldjék el felvenni a kapcsolatot a rohamtüzérrel. A Hubay Antal már tudta, hogy nem a rohamtüzérrel vannak előttünk, hanem az oroszok. Én akkor még jól beszéltem oroszul. A vállamra adtak egy páncéltörőt és elindultunk a rohamtüzér felé. A tényleges katona azt mondta: – Benko! Minek visszük ezt a nebész vasat? Tegyük le és majd visszafelé felvesszük! Így is tettük. Mentünk, mentünk és egy hatalmas napraforgótáblában trágyakupacokat láttunk, amelyek közelebből meglevenedtek. Oroszok voltak. Egy ötven év körüli orosz ránk irányította a géppuskát. Mondom a ténylegesnek: – Ne nyúlj a puskához és a gránátokhoz! Mikor a közelébe értünk, köszöntem: – Zdraszujtye! Egy harminc év körüli bőrruhás orosz főhadnagy megállt előttünk és azt kérdezte, Bécs felé még milyen erőd van és milyen század tagja vagyok. Mondtam, utászok vagyunk. – Miért robbantották fel a hidat? – kérdezte. Mondtam neki, mi nem robbantottunk, de akik megcsinálták, azok parancsra cselekedtek. Katonák vagyunk. A főhadnagy azt kérdezte tőlem: – A kollégái nem akarnak átjönni? Gondolkodtam, hogy a Hubay Antal talán ezt akarta. Ezért küldött. Nem akarok-e visszamenni – kérdezte a tiszt. – Visszamehetünk – válaszoltam. El akartuk dobni a puskánkat, de a tiszt csak a történeteket kérte. Elindultunk volna, de a kollégámat visszatartották. Visszamentem és napnyugat felé átveztettem a szakaszomat. Mikor átértünk hozzájuk, azt mondta nekem az orosz tiszt, hogy kapok egy bumáskát és mehetek haza az asszonyhoz. De az alatt az éj alatt annyi lett a fogoly, hogy nebész volt a földnek megtartani. Nem engedtek haza, hanem belágereztek. Elvették az eszünket! Azt mondták, siessünk tábort építeni, mert jönnek bele a németek, de mi lettünk a foglyok. Ez Győrben történt, de olyan rossz sorunk volt, hogy ha a szakácsok kidobták egy csontot, akkor egymást taszigáltuk, hogy egy kis nedvet kiszívjunk belőle. Mikor megszűnt ez a láger, Pestre irányítottak bennünket, és egész úton azon gondolkodtam, hogy én szakácsnak jelentkezem. Így is történt, szakács lettem a Ferenc József lovassági laktanyában, ahol jó sorom lett. Egyszer bejött egy hadnagy egy hintóval és embert keresett. Én is fölemeltem a kezem és engem választott. Így! – mondta és fölültetett a bakra, kivitt a ferihegyi repülőterre, ahol lovakat és teheneket gyűjtöttek össze. Kiderült, hogy az orosz őr-ség üzletelt a magyar civilekkel és ezért a frontra kerültek. Mi lettünk a váltás. Isten segítségével jó sorunk lett, de nem sokáig, mert kiürítették a lágert és Besszarábiába vitték minket. A táborban huszonegyszer hadifoglyot szűfoltak össze és naponta tízenkét marhát vágtunk egy miskolci mészárosal. A parancsnok megfogta a vállam: – Fiam! Gyere velem, nálam fogsz ebédelni! Én csak egy hadifogoly vagyok. Aki nálunk dolgozik, az eszik! – mondta a parancsnok. Így végül is jó dolgom lett a lágerben.

Mikor hazajöttem a fogságból, már akadályozva volt az átkelés a határon. Akkor már megvolt a lányunk mellett a fiunk is, és a család Balassagyarmaton rekedt az Achim András utca 24-ben. Úgy szöktem át az Ipolyon, télen sokszor sílécen,

hogy láthassam a gyerekeimet és az asszonyt. Nebéz évek voltak. A feleségem édesapja Kukas András, anyja Török Anna földművesek voltak. Mivel én több mint másfél évig voltam fogságban, a feleségem hazajött Gyarmatra. Mikor a fogságból megjöttem, a párom is visszajött Leszenyére, mert csak levelezhattünk egymással és csak néha kaptunk engedélyt, hogy átjöbessünk a határon. Mikor már jött a hír, hogy a kettősbirtokosság is megszűnik, akkor az apósom az Ipolyon inneni földjeit a feleségemre íratta és így kapta meg az asszony a csehszlovák állampolgárságot. Ez 1956. július 7-én történt és akkortól már Balassagyarmat helyett Ipolyságra járt a lányunk iskolába. A fiunk már itt kezdte az első osztályt – meséli viszontagságos élete történetét János bácsi, aki büszkén mutatja Dobi István elismerő oklevelét, hogy mint balassagyarmati gazda 1948-ban, a kettősbirtokosság idején kiváló termékeket mutatott be az ezüstkalászos gazdatanfolyam kiállításán. Magántermelő volt, amíg tehetett, de ő sem kerülhette el a téesz-szervezőket, akik, mint elismert gazdát, 1959-ben meg akarták győzni, hogy jó világ lesz, olyan, mint ahogy az újság írja Oroszországban. Nekem nem fontos újságot olvasni, mert én azt a világot átéltem – mondta némi célzással János bácsi, de hiába tartotta magát, csak alá kellett írni a belépési nyilatkozatot. A leszenyei téesz első három évében négy elnököt fogyasztott el és végül 1963-ban Benko Jánosnak adtak az emberek bizalmat. – Tizenöt évig voltam téeszelnök és elmondhatom, hogy az emberek kemény munkája árán egyre jobban talpra állt a gazdaság. Az elején még egy munkaegység két korona ötven fillért ért, és akkor a cukornak hét korona volt a kilója. Aztán elértük, hogy mindenki havi fizetést vihetett haza. Gyalog jártam a határt, és a magam teljesítményét lemérve olyan normát szabtam, amit el lehetett viselni a mindennapokon. Benko János hatvan-nyolc éves korában ment nyugdíjba, és azt követően a mai napig teszi a dolgát, rendet tart a portáján, a földjein és ha kellett, nem régen még helyettesítette az evangélikus papot, aki a polgármesterrel együtt a századik születésnapján is köszöntötte. Százegy évvel a háta mögött azt tartja: – Ez a mostani könnyű világ, jó világ, de kihűlt a szeretet, nincs olyan együttlét, ami régen volt. A történelem forratagában sok mindenre rá akartak bírni, de soha sem tudták elvenni tőlem a hitemet. Tavaly egyedül maradtam, Anka, kedves, jó feleségem kilencvennégy évesen elszunnyadt – mondja bánatosan a százegy éves János bácsi. A közelben lakó fiam családja, az unokám lát el. Nem maradt már nekem más, csak a Mindenhatóm.

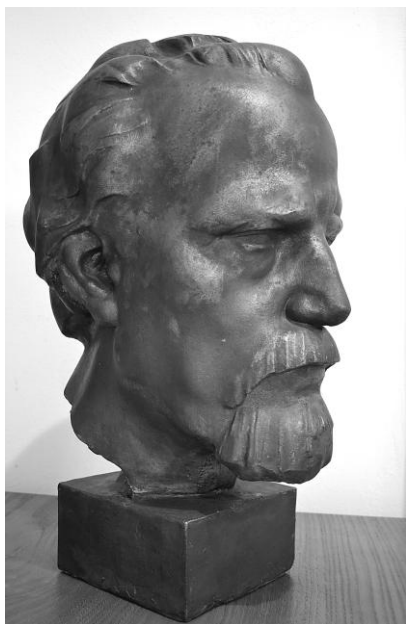
KELE SZABÓ ÁGNES

Beszélgetés Szabó Kingával Szabó Gyula festőművész, grafikus munkásságáról

Tél van. A losonci Városliget most csendes. Valaha ezeken a sétányokon rózsa minden reggel köreit egy festőművész. A park melletti – róla elnevezett – utcában várja látogatóit egykori háza, a napjainkra elegánsan galériává bővített Szabó Gyula emlékház.

„Saját magát vetíti a képekbe. Ő maga Don Quijote, a Krisztusi metamorfózis a festő Pietájában, a lámpát tartó, de a megfeszített és megkínzott is.” Mi az eredete és az alapja a „losonci Don Quijote” elnevezésnek?

Szabó Gyula a művészi alkotást elhivatottnak fogta föl. Egész életére jellemző, hogy egynek tartotta magát a többi emberrel, felelősséget érzett az

Jaroslav Kubička szobra Szabó Gyuláról

emberiségért és vállalta ezeket a felsorolt szerepeket. Azt hiszem, hogy ha valaki életében hozta volna párhuzamba Don Quijotéval, kikérte volna magának, mert nem érezte fölösleges szélmalomharcnak a munkáját. Viszont kétségtelen, hogy érezhette így magát losonci magányában Szabó Gyula festőművész, grafikus, aki egész életében valamilyen kirekesztettséggel küszködött. Csak azok, akik igazán közelről ismerték, s nem egy remetét vagy elérhetetlen csodabogarat láttak benne, hanem az embert, azok tudták, milyen közvetlen, megnyerő, jó humorú, társaságot kedvelő volt. Mindenkihez megtalálta az utat, szeretetre méltó ember volt. Ő mondta egyszer: „A kritika mindig csak arról beszélget, ami már elmúlt. Az alkotó ember pedig mindig azt akarja, ami következik. S azt hiszem, ez lényeges különbség.”

Egy rövid szakmai életrajz ismeretében közelebb kerülhetünk Szabó Gyulához. Kérem, nevezze meg a szakmai életút főbb állomásait, a tanulmányokat, mestereket, az önálló művészeti tevékenység jelentős fordulatait! Korszakolható-e téma, előadásmód vagy egyéb szempontok alapján a munkássága? Szabó Gyula művészi elődjének van Goghot tartotta, akinek megfogalmazása szerint „elfestette előlem a motívumokat”. Mennyiben érezhető ez a témaválasztásban, stílusjegyeiben, előadásmódjában? Volt-e még olyan előd, akinek a művészetét nagyra tartotta, különösen kedvelte?

Szabó Gyula 1907-ben született Budapesten, de egész életét Losoncban töltötte. Az életmű rendezésével éppen 2017-ben, a születése 110. és halála 45. évfordulója alkalmából rendezett *A tehetségtől a zsenialitás felé* című kiállítás előkészítése kapcsán foglalkoztunk újra részletesen.

Tehetsége nagyon fiatalon megmutatkozott. Szobafestő édesapja azt remélte, hogy majd folytatja a mesterséget. Serdülőkorában azonban Gyula már másról álmodott: hozzájutva némi irodalomhoz ráébredt, hogy önálló alkotó szeretne lenni. Ebben támogatta Veneny Lajos műgyűjtő és magneimesítő, aki a Szilassy-birtokon működött mint állami felügyelő. A tavalyi kiállításon bemutattunk olyan kisméretű festményeket, amelyek még tanári irányítás nélkül születtek, de megütik a művészi mércét.

15–17 évesen kezdte látogatni Gyurkovits Ferenc (1876, Bp.–1868, Losonc) műtermét. Gyurkovits a budapesti Mintarajziskolát végezte el, innen Párizsba ment a L'Académie Julianre, majd München következett, ahol letelepedett, műtermet rendezett be, tanítani kezdett és megnősült. Felesége korai halála miatt fogadott el egy meghívást Losoncra, ahol megrendeléseket kapott és megismerkedett későbbi feleségével. Letelepedett, tanítani kezdett, magánórákat adott. Így került hozzá Gyula. Nyilván Gyurkovits Ferenc irányításával kezdett Gyula kópiákat, másolatokat is festeni. Ezekből 3 volt tavaly az emlékházban kiállítva: Munkácsy: Siralomház – a sokalakos, ezt Gyula 17 évesen festette; Rubens: Mucius Scaevola és Grünewald: Isenheimi oltár. Ez a szándék évek múlva, más szinten, de visszatér alkotásaiban, mint új mozzanat, „a látott valóságon kívül más művészek munkái is jelentősen inspirálják vizuális világát. Korszakonként más és más impulzusokat figyelhetünk meg, ugyanakkor ezek beiktatását saját művészetébe nem jellemezhetjük sem az eklektikus, sem az epigon jelzővel. Ugyanúgy bánt más művészek műveivel, mint a látott valósággal – használta és sajátos módon átalakította őket. Nagyon jó ismerője volt a korábbi, valamint a kortárs európai, magyar és szlovákiai magyar festészetnek – választásait belső kapcsolódásai és témái döntötték el. A francia hatás nem tartott sokáig, azonban ... a Cézanne-, van Gogh- és Gauguin-bűvölet elmúlása után is megmaradt képein az inten-

zív világos színskála, valamint a fény. A franciák közül csupán Picasso képezett kivételt: a vele való »párbeszédet« élete végéig folytatta.”¹

Gyula 17 évesen – hogy célját elérje – tudatosan készült, művelődött, a megélhetését biztosítandó címfestést vállalt, szabadidejében természet után festett vagy lefestette a családtagokat, barátokat, éjjel pedig a gimnáziumi érettségire készült. 1935-ben egy elkeseredett rohamában addigi képei nagy részét elégette, kilátástalannak látta a jövőjét. Idegösszeroppánását egy fürdőhelyen kezelte, de közben Veneny Lajos fölhívta rá Reichental Ferenc és Brogyányi Kálmán figyelmét, akik biztatták és egy pozsonyi kiállítás lehetőségét helyezték kilátásba. Ez 1937-ben meg is valósult a Kunstverein kiállítótermében. A kiállítás sikerének köszönhetően ösztöndíjjal Párizsba utazott, ahol bejárta a L'Académie Julianre (abban az időben ott Rouault és Matisse korrigált). Itt láthatta eredetiben van Gogh alkotásait. Feltűnő, hogy Párizs előtt expresszív festésmód jellemezte, amit hazatérése után fokozatosan elhagyott.

1939-ben az Ernst Múzeum kiállításán a borongós *Őszi párák* című festményével elnyerte a Szinyei Társaság kitüntető elismerését. Ekkortól készültek akvarelljei és szimbolikus megfogalmazású önarcképei. Amikor Losoncot 1938-ban Magyarországhoz csatolták, azt remélte, hogy felvételt nyer a budapesti Művészeti Akadémiára, amelynek rektora, Rudnay Gyula Gömörből származott és a „nagy háború” után 2 évet Losoncon töltött. Ez a terv nem sikerült. Állítólag már „öreg” volt hozzá. Gyulának ez megint nagy csalódást jelentett. 1942-43-ban Ipolyságon a Mese játékgyárban dolgozott, fajtékokat tervezett és mintapéldányokat készített. Közben a háború hatására fantasztikus szimbolista kompozíciók, víziós alkotások születtek. 1944, a játékgyár felszámolása után behívót kapott Debrecenbe, tartalékos tanfolyamra. Itt az egyik légitámadás során egy óvóhelyen rekedt, 9 óra múlva találtak rá. Megint idegbénulás következett. Miután hazakerült, a „felszabadulást” ágyban fekvő betegként élte meg. Ekkor kezdett fametszetkészítéssel – tehát grafikával – foglalkozni.

A II. világháború utáni festészetében több korszakot különíthetünk el – tájképfestészet meleg színakkordokban az 50-es években, utána zöld korszak parkok, erdőrészletek fényjátékával, de vannak figurális kompozíciók, portrék is. Az 50-es évek közepétől tíz évig főleg a grafikára koncentrált. Emellett az ekkor készült festményein az ecsetkezése kötetlen, színfegyelve és kompozíciója oldott, megjelenik a kontúr, többféle tech-

¹ Kubicska Kucsera Klára 2007. *Inter arma silent musae?* In: *Szabó Gyula 1907–1972*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely.

nikát használt. Rudnay hatása látható egyes képein. Részben – bevallottan – Munkácsy, Paál László és minden szempontból példakép Rembrandt. Ezekkel reagált a szocialista realizmus elvárásaira.

Ettől az időtől a szlovákiai és a szlovákiai magyar kultúra egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt. 1963-ban állami jubileumi díjban, majd Cyprián Majerník-díjban részesült, 1967-ben kapta meg az érdemes művész elismerő címet. Nagyszámú hazai és külföldi kiállításon vett részt, sok díjat kapott. Az életmű megkoronázása volt 1971-ben Budapesten a Magyar Nemzeti Galériában nagy sikerrel megrendezett gyűjteményes kiállítása, melynek megnyitóján barátai és tisztelői hihetetlen tömege jelent meg. 1972-ben halt meg.

Szabó Gyula egy időben sokat utazott. Milyen országokban járt? Az ott szerzett élmények, tapasztalások mennyiben alakították művészetét?

1955-től nyílt alkalmam utazni. Eleinte a művészszövetség tagjaként csoportos utazásokon vett részt a Szovjetunióban, Libanonban, Kínában, Tunéziában. Közben palettája kivilágosodott, elhagyta a munkácsys romantikus realizmust és nagyon energikusan festett. A 60-as években újabb utazásokra volt lehetősége. Világot látott, kiállításokat, galériákat látogatott. Már nyugat-európai országokba is eljutott. Egyik legemlékezetesebb élménye a földközi-tengeri hajóút volt. Ennek képein a világos színskála a legjellemzőbb. Gyakran töltött hosszabb időt Prágában, ahol legkedvesebb öccse (heten voltak testvérek), Laci élt, aki az operaházban dolgozott főügylőként. Ott Gyula minden operát megnézett. Budapestre is gyakran járt rokonokhoz. Ott is kiállításokat látogatott.

Szabó Gyula művészi elveit a legmarkánsabban 1948-as Nyílt levelében fogalmazta meg: „A modern művészet nem formabontó, de formaépítő. Nem a már fölfedezett formákat zúzza szét, de új formaterületeket fedez föl a lélek bolygó Kolumbusz-ként. S ahogy egyetlen fölfedező sem a már birtokba vett területek megsemmisítésére tör, hanem a meglevőt akarja újjal gyarapítani: ugyanúgy a modern művész sem az elődök forma-, szín- és gondolatkincsét, mondjuk a klasszikát és az impresszionizmust, vagy egyes Mont Blanc-nagyságok hegyeit, csúcsait dőngeti romboló szándékkal, hanem ezeknek kikötős partjairól új vízekre indul a gálya. A már ismert területek tapasztalataival, iránytűvel fölszerezve. Új és új bolyongásra, új és új célok elérésére.” Tetten érhető-e, megvalósultak-e ezek az új bolyongások, új célok?

Az új bolyongásokat az új utazások jelentették. Az ott tapasztaltak, az élmények, benyomások nagy mértékben befolyásolták alkotói elképzeléseit. Változott a képek témája, hangulata, világosodott a színvilága. Érett művészként a „jelszava” az volt: „Megtartani és megmaradni”. Ez szerintem esszenciája annak, ami ebben az idézetben van.

Szabó Gyula: Önarckép kakassal (Forradalom–élet sorozat)

Szabó Gyula: Gazdag termés (Föld népe-sorozat)

Hagyományosan, minden második csütörtökön elmentek Szabó Gyulához régi barátai, akikkel valaha – míg be nem tiltották – a Kármán József Irodalmi Kört alkották. Kik voltak a legjelentősebb résztvevők? Milyen volt ezeknek az estéknek a hangulata? Milyen témákról beszélgettek?

A baráti társaság: Ocsovay Imre – érdemes tanító; Sólyom László – banki munkája mellett publicista; Ferencz Ferdinánd – könyvtárosi munkája mellett verseket írt és „kultúrpletykákat” közölt; id. Dr. Lóska Lajos – gimnáziumi tanár, író; Winkler Oszkár – építőművész és még egy páran. Beszámoltak egymásnak az éppen aktuális eseményekről, megvitatták a megjelent könyveket, fölolvasták a friss íásaikat, néha közösen keseregtek a kisebbségi magyar kultúra helyzetén, a magyar sorson, megpróbálták „megváltani a világot”. Központi alakja a társaságnak Gyula volt. A többiek figyelmesen hallgatták, ha verset olvasott föl, véleményt mondott bármiről, vagy megmutatta legfrissebb képét. Losonci viszonylatban – húga, Éva és sógora, Denkmayer Ernő mellett – ez a kis baráti kör volt szinte az egyedüli kapcsolata, ahonnan visszajelzést kapott az alkotásaira. Jófajta borral kínáltuk a társaságot, kedves összejövetelek voltak. Ugyan nem tartoztak ehhez a körhöz, de életre szóló barátság fűzte id. Szabó Istvánhoz, a Benczúrfalván élő szobrászhoz, Milos Alexander Bazovskýhez, aki a modern szlovák festészet egyik megalapítója, valamint Fischer Ernőhöz, a Losoncról származó festőművész, tanárhoz.

Szabó Gyula költőként is jelentős alkotó volt. Melyik a számodra legkedvesebb verse? Hol publikálták a verseit?

Verseit életében nem volt hajlandó kiadni. Csak baráti körben olvasta föl őket. Ezeket először 1977-ben adta ki a Madách Kiadó *Betű és forma* címmel Kubicska Klára válogatása szerint, rajzokkal kiegészítve. Majd 2001-ben kiadtam a Szabó Gyula breviáriumot. Szinte mindegyik versét szeretem, talán a *Sodrások nyomán* a legkedvesebb.

Szabó Gyula
Sodrások nyomán...

Sodrások nyomán a szél fuvolázik.
Sohasem fönnebb, csak szélmagasságig.
Fölötte hallgat a mennyei kékség,
S mindenek fölött a fénylő sötétség.
S ahol az Ős-Pont-Közép nem kerenghet,
Fekete-fehér színcsordák legelnek

Békésen egyhelyt... Kolompjuk sem csenget,
De ha jól hallasz, átszövik a csendet.

Budapest, 1971

Megfejténé, hogy mit jelent az ő aspektusában a következő idézet? „Nagyon kíváncsi a szépet, mert végeredményben rövid az élet.”

Amit a szépségről mondott, írt, az szó szerint értendő. Főleg még fiatalokorában, amikor nagyon keményen megharcolt azért, hogy művész lehessen.

Szabó Gyula a II. világháború előtt főleg festett, a háború után elsősorban grafikai munkássága vált ismertté. Több sorozatot is készített. Melyek ezek? Mi inspirálta a témaválasztást?

Gyula szerint a festészet lírai műfaj, tehát minden egyes festmény egy adott időben, egy adott hangulatban jön létre. A grafika (nálunk ez a szó a sokszorosítható grafikát jelenti, a rajz nem tartozik bele) viszont epikus műfaj. Ezért készített sorozatokat, melyekkel egy-egy témát járt körül. A választott témák is komolyabbak, társadalmi szempontból lényeges kérdések. Első sorozata, az *Ecce Homo* 21 lapon meséli el az átélt háborús borzalmakat és az utána ébredő reményt. Ezután következett a *Föld népe*-sorozat, az *Ember a hegyen*, az *Asszonyok*, a *Forradalom-élet*, a *Forradalom-szerelem* ciklus. Ezek és még további ciklusai – összesen több mint 360 bevészt dúc.

Hogyan, milyen apropóból került kapcsolatba Szabó Gyulával?

Utolsó egyetemi évemben, 1966-ban volt Pozsonyban egy kiállítás Szabó Gyula friss képeiből: 1963-tól kezdett a festményeibe más anyagokat, főleg rézlemezt applikálni. Mintegy 30 kép mindegyike ilyen új technikával készült és minket, fiatalokat egészen lázba hozott. Kerestem a lehetőséget a személyes megismerkedésre, amire 1968. augusztus elején kerülhetett sor. Az élmény oly mély nyomot hagyott bennem, hogy elhatároztam, írok róla. Erre egy további – 1969 februári – látogatás után került sor. A tervezett cikk (tanulmány) kb. 2 hét alatt elkészült, ezt elküldtem neki jóváhagyásra. Ezután már havonta találkoztunk, már nem a cikk apropóján...

Mit jelent a MARGARÉTA-szimbólum?

Májusban már megkérte a kezemet. Június végén volt a 25. születésnapom, ekkor került szóba, hogy legkedvesebb virágom a margaréta. Ekkor kezdte festeni a margarétás képeket. Eredetileg mondogatta, hogy megfesti a portrémat, de erre soha se került sor. A 14 margarétás kép tulajdonképp a portrém.

Szabó Gyula
„Röpke-nehéz” vers

Elinalt minden ifjúságom...
Te visszahoznád kedvesem?
Óh lásd agyam- és szív-bússágom
Mint borong árva telkeken.

Szép madárságod fénylőn rebben,
én játszom néked rímeim,
és nem fájtak még soha szebben
véres-pasztózus színeim.

Kék ég alatt, vert őszi tájon,
Csontos, csendes hó-tél előtt,
hol elalszom én és minden álom –
kedvesem, nézd: az ifjúságom
borzong az ifjú-szél előtt:
mely felőled árad.

1970

Szabó Kinga alapítója és 20 évig igazgatója volt Losoncon a Nógrádi Galériának. Mik voltak a legjelentősebb céljai, feladatai? Melyek a legkedvesebb emlékei ebből az időszakból?

Végzettségem szerint bölcsész és esztéta vagyok. Amit művészettörténetből tudok, azt Gyulától és Kubicska Klárától tanultam, illetve önképzéssel. Nagy tanulság volt számomra Szabó Gyula 1971-es kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában, Pogány Ö. Gábor rendezésében. Kiállítást rendezni először őt láttam. Azóta ez a legkedvesebb foglalkozásom. Gyula halála után kezdeményeztem egy losonci galéria létrehozását. 8 évbe telt, de meglett! Igazgatójául nevezték ki, s ezt a posztot töltöttem be 20 éven át. Legfontosabb célom: a művészet megismertetése, megszerettetése Losonccal, illetve Szabó Gyula művészetének bemutatása és feldolgozása mellett a többi nógrádi művész számára is bemutatkozási lehetőséget biztosítani.

A Szabó Gyula Emlékház méltán tekinthető élete főművének. Mióta létezik? Mi a célja? Az alapításkor is – Szabó Gyula életművének megőrzésén, bemutatásán túl –

egy élő kulturális központ létrehozása volt a cél? Minek tudható be a látogatottsága, népszerűsége? Milyen programokat kínál? Kik a társai ebben a kulturális misszióban?

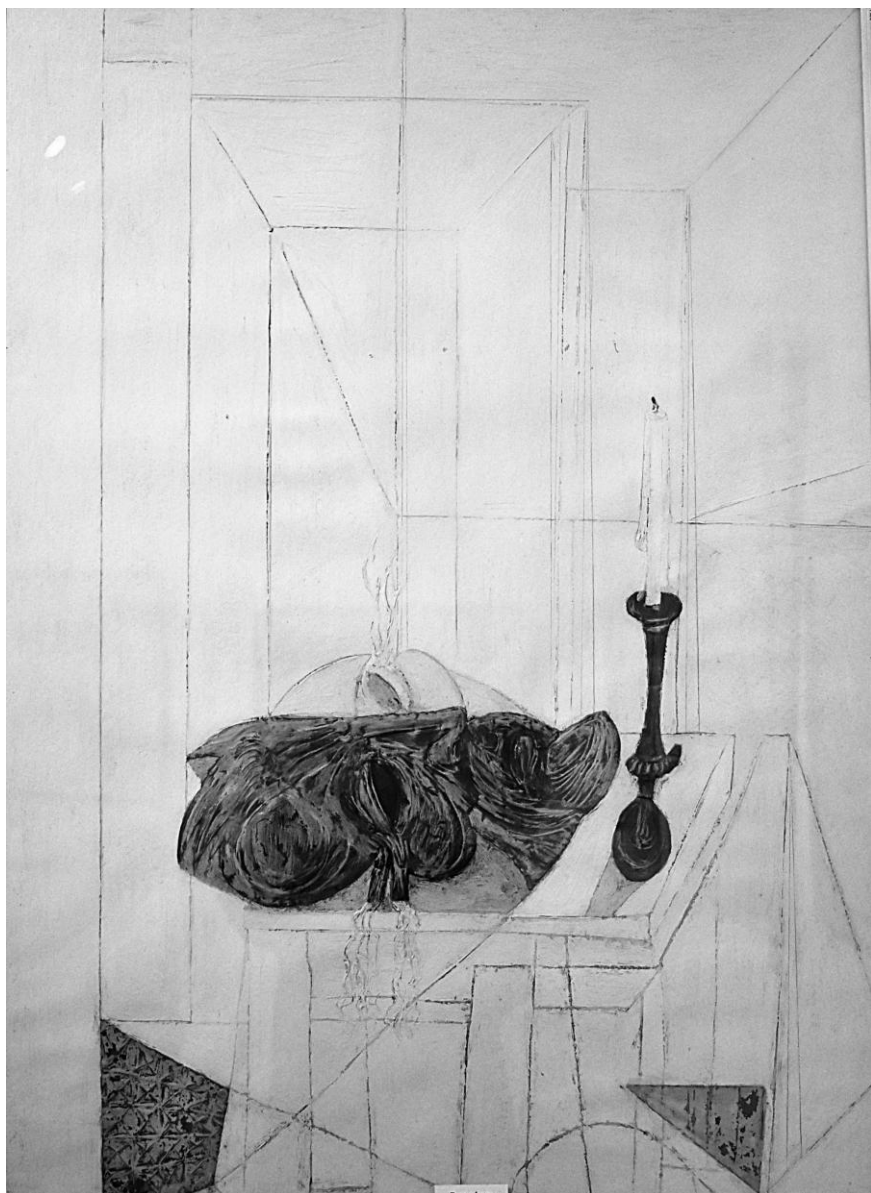
Amikor nyugdíjba mentem (2004-ben), előbb Kubicska Klárával létrehoztuk a Szabó Gyula-monográfiát – 6 szerző művét –, mely Gyula születésének 100. évfordulójára jelent meg. Ugyanebben az évben, 2007-ben 7 kiállítását rendeztük meg (Ipolság, Pozsony, Losonc, Rimaszombat, Kassa, Komárom, Dunaszerdahely), ezután vágtam bele a ház átépítésébe. Az egész földszintet galériává alakítottuk át. 2008. november 26-án nyílt meg, véletlenül, de éppen azon a napon, amikor 1948-ban Szabó Gyula *Nyílt levele* megjelent. 3 évre rá megnyitottuk a hozzáépített kiállítótermet is.

1997 óta működik a Szabó Gyula Barátainak Klubja polgári társulás, melynek tagjai még személyesen ismerték Szabó Gyulát, és lelkesen segítik az emlékház működését. A nagyterem megépítése lehetőséget biztosít arra, hogy Gyula váltakozó tematikus anyagain kívül évente kétszer kortárs művészt is bemutassak. Ezenkívül számos hangversenynek, kulturális programnak is a házgazdái vagyunk. Fontosnak tartjuk a kapcsolat kiépítését a fiatalokkal is. Ezért a múzeumpedagógiai foglalkozásainkon túl minden évben az alapiskolások számára művészeti-műveltségi versenyt rendezünk.

Hogy érzi magát? Mi foglalkoztatja napjainkban? Mi jelent örömet?

Nem vagyok szentimentális alkat. Csak egyszer álmodtam Gyulával, halálának 10. évfordulóján. A ház előszobájában rettenetes sok ember volt. Érdekes, hogy 26 évvel később, az emlékház megnyitásán nézett ez így ki. A sok-sok fej között megláttam Őt. Nem fértem hozzá, mert ott állt az a sok ember. Megszólítottam: „Jaj de jó, hogy lejöttél!” (Álmomban tudtam, hogy ő egy üres lakásban van itt fölöttünk a dombon, egy éppen épülő új lakótelepen.) „Most már maradsz?” „Nem, még vissza kell mennem.” Tudtam, hogy ott még ír valamit, amit még nem fejezett be. Véget ért az álmom. Felébredtem, kerestem magam mellett, de persze, hogy nem volt ott. De én boldog voltam, hogy megint itt volt velem, hogy találkoztunk.

A művei révén folyamatosan bennem él. Az emlékház létezése állandósítja ezt a kapcsolatot. Öröm számomra, ha az emlékház működik és látogatják.

Szabó Gyula: Requiem

SZEPESSYÉ JUDIK DOROTTYA

„Millióknak szeretete vette őt körül”
Az Erzsébet-kultusz Nógrád vármegyében*

Reakciók Erzsébet császárné és királyné halálhírére

Erzsébet császárné és királyné 1898. szeptember 10-én, Luigi Lucheni merénylete következtében bekövetkezett tragikus halála mélyen megrázta a korabeli közvéleményt. Európában és az Osztrák-Magyar Monarchiában számos sajtótermék a címlapon hozta le a hírt.¹ Ez érzékelhető a korabeli Nógrád vármegyei sajtóban is. Az uralmon lévő kormánypárt szócsövének számító *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* és a vármegye másik jelentős újságja, a *Losonc és Vidéke* is címlapon emlékezett meg róla.²

Magyarország településein a hír hallatán rövid időn belül rendkívüli közgyűlésen emlékeztek meg a királynéről, elhatározva az uralkodó részére a részvétfelirat küldését és döntöttek a temetésen való részvételről. A temetés napján a templomokban istentiszteleteket tartottak a királynéra emlékezve, a külsőségeket a hivatalosan kiadott gyászrendelkezés határozta meg.

„*Hű magyarjainak anyagi gyámolítója*” – emlékezett Erzsébet királynéra Török Zoltán alispán a Nógrád vármegyei közgyűlésen. Elhatározták, hogy a szeptember 17-i temetésen Nógrád vármegyét az alispán vezetése alatt Kovács Ferenc és gr. Forgách Antal tagokból álló küldöttsége képviselje, kikhez Losonc polgármestere is csatlakozik; továbbá Erzsébet királyné szobrára a vármegye közönsége szavazzon meg 1000 koronát, il-

* A Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárában 2017. szeptember 29-én nyílt kiállítás *Ferenc József Nógrádban*, illetve kamarakiállítás *Erzsébet-kultusz Nógrádban* címmel. A tanulmány ennek apropóján készült.

¹ Niederhauser Emil 1992. *Merénylet Erzsébet királyné ellen*. Helikon Kiadó, Bp. 22–40. Erzsébet hivatalos titulusa császárné és királyné volt. A magyarországi sajtóban és közvéleményben értelemszerűen csak a királyné címet használták, a tanulmányban is ezt követjük.

² *Losonc és Vidéke*. XIX. évf., 38. sz. 1898. 09. 18. 1. p. – A címben olvasható idézet a *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* 1989. szeptember 18-i számának Erzsébet királynéről szóló gyászkeretes címlapján olvasható. Erzsébet királyné. In: *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*. 25. évf., 38. sz., 1898. 09. 18. 1. p.

letve a királynénak a vármegye székházában lévő képe hat hónapon át gyászfátyol alatt legyen.³

Balassagyarmat képviselő-testülete még az alábbi határozatokkal reagált a királyné halálhírére:

„1, Hogy ő felsége legkegyelmesebb királyasszonyunk lelke üdvéért a romkath. Templomban végbemenő gyászistentiszteleten képviselőtestületünk megjelenjen,

2, Hogy városunk háztulajdonosai felkéressenek, miszerint gyászlobogóikat mindaddig, míg a városházán leng, be ne vonják.

3, Az üzletek f. hó 17-én a jelzett temetés napján zárva tartassanak.

4, Hogy 8 napon át a város területén minden vigalom és zene kerültesse.

Végül 5, Hogy városunk mély gyászának és fájdalomának jegyzőkönyvi kifejezést ad, melynek másolatát az illető helyre való felterjesztés végett kormányzó alispán urhoz juttatja.”⁴

Salgótarján képviselő-testületének jegyzőkönyvében külön, gyászke-retbe foglalt „gyászgűlés” további intézkedései olvashatók:

„A nagy balottnak folyó hó 17-én végbemenendő temetése napján a Salgó-Tarjánban levő összes hitfelekezeti egyházakban istentiszteletet tartat, azon testületileg részt vesz.

Elrendeli a községben lévő iskolai batóságoknak, hogy a gyászistentisztelet napján az iskolákban a tanítást beszüntetni s a tanítók által a tanulók részére a gyász-ünnepélyt tartatni szíveskedjenek.

A házakat gyászjelvénnnyel ellátni, a gyászistentiszteletek és a temetés napján az összes üzleteket zárva tartani s általában minden zajosabb munkától, mi a gyászra zavarólag hatna, tartózkodni szíveskedjenek.

A gyász időtartamát a temetéstől számított még 8 napon túlra, vagyis bezárólag folyó hó 28-ik napjáig állapítja meg. Kimondja, hogy közgyűlést a temetést követő napig nem tart.”⁵

Losoncon 1898. szeptember 12-én, Wagner Sándor losonci polgármester kiáltványában a következőket tette közzé:

„1, Ünneplő gyászöltözetben minél számosabban jelenjete meg a városháza dísztermében szeptember 15-én, a rendkívüli közgyűlésünkön.

2, Lássátok el a házaítokat fekete gyászlobogóval s tartsátok azt kitűzve a nagy temetést követő napig.

³ Uo. 3. p.

⁴ MNL NML V. 71. 1. a. Balassagyarmat nagyközség képviselő-testülete. 1898. évi jegyzőkönyv. 158/1898.

⁵ MNL NML V. 171. a. Salgótarján nagyközség képviselő-testülete jegyzőkönyvei. 1898. évi jegyzőkönyv. 295–297/1898.

3, *A temetés napján reggel 9 órakor minden felekezet templomában tartandó gyász istentiszteleten keresse fel kiki saját vallása egyházát.*

4, *A temetést követő napig viseljeteek mindnyájan gyászfátyolt kalapjaitok mellett.*

5, *A temetés napján délig minden üzlet legyen zárva.*

6, *A temetés napján ne szóljon zene, zárva legyen a színház, ne keressétek fel a nyilvános helyeket.*⁶

Szintén Losoncon, a polgári lányiskolában, az állami tanítóképző intézetben és az állami főgimnáziumban szeptember 19-én tartották meg az Erzsébet királyné elhunyt alkalmából rendezett iskolaünnepélyeket.⁷

A temetést követő időszakban a települések pénzt szavaztak meg az Erzsébet királynét ábrázoló „nagy nemzeti emlékmű” létrehozására. További általános gyakorlat volt Erzsébet királyné emlékének megőrzése céljából emlékhely létrehozására tervek felvázolása, és ha erre nem volt módjuk, akkor a városháza vagy a községháza dísztermében Erzsébet királynét ábrázoló festmény beszerzéséről döntöttek. Sok esetben az emlékmegőrzés speciális formáját szolgálták az ő nevével fémjelzett alapítványok, jótekingony alapok.

Az Erzsébet-kultusz Nógrád megyében

Erzsébet királyné kultusza már életében kialakult, mely elhunyt után felerősödött. Magyarországi kultusza egyik társadalomlélektani kulcsa: Ferenc József személyének a magyar nemzeti tudatban betöltött problematikus helyzetéből adódott. A magyarok meg voltak győződve arról, hogy Erzsébet a magyarok pártfogója, „magyar asszony a bécsi udvarban”, és aki egyensúlyozó szerepbe került Ferenc József és a magyarok között. Ha a Habsburgokat érintő emlékezetkultúrát végignézzük, Erzsébet királyné mellett még József nádor személye iránt van meg mai napig is ez az egyértelműen pozitív viszony.⁸

Emlékének törvénybe iktatása (1898. évi XXX. tc.) jelzi kultuszának intézményesülését, mely – az I. világháborút követően kisebb változásokkal – tartott egészen a 20. század közepéig.⁹ A törvény célul tűzte ki Erzsébet királyné emlékének megőrkítését, oly módon, hogy „elhatározza,

⁶ *Losoncz és vidéke*. XIX. évf. 38. sz. 1898. 09. 18. 1. p.

⁷ *Losoncz és vidéke*. XIX. évf. 39. sz. 1898. 09. 25. 2. p.

⁸ Gerő András 2012. *Monarchia és reszpublika*. In: Szétszakított múlt. Habsburg Történeti Intézet, Bp. 270–271.

⁹ Lásd Vér Eszter Virág 2006. *Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékeztetői tükrében 1898–1914 között*. In: Budapesti Negyed. XIV. évf. 2. sz. I–II. köt.

*hogy a megdicsőültbőz méltó emlék – önként megindult országos adakozás útján begyűlt összegek felhasználásával – álltassék fel az ország fővárosában [...].*¹⁰ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898. évi 4196. eln. számú körrendelete szerint „*neveljük Erzsébet királyné emlékében a tanuló ifjúságot [...] évről évre szenteljük az ő dicső és áldott emlékezetének az ő védszentje: Erzsébetnek napját, november tizenkilencedikét.*”¹¹

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1898. november 19-én kiadott, 71544/I/1-a számú, Erzsébet királyné emlékfái tárgyában kiadott rendelete újabb lendületet adott az Erzsébet királyné nevéhez köthető szimbolikus térfoglalásoknak. „*Mily igaz kifejezője lenne az országos gyásznak, ha hegyen és völgyön, a városok néparadata s csendes falvak egyszerű lakói közt szomorúfűz, terebélyes hárs, viharral dacoló tölgy és örökzöld fenyő hirdetné az ő emlékezetét! [...] Én bizalommal intézem azt a kérést a magyar társadalomhoz, hogy dicsőült Királynénk emlékezetére emlékfákat ültessünk! [...] Az ültetett fák, csoportok vagy ligetek »Erzsébet Királyné emlékfái« nevet viseljenek és legyenek ily feliratu táblákkal meg is jelölve, hogy azokat mindenki gondozásban részesítse, bántalmazástól megkímélje.*” A földművelésügyi minisztérium egyik legnépszerűbb és leglátványosabb programjává váltak az Erzsébet királyné tiszteletére történő fatelepítések, melyek beilleszkedtek a századfordulón meginduló településrendezési tervekhez, komoly igény mutatkozott a fasorok, ligetek építéséhez.

Nem utolsósorban az iparosodás következtében kopárrá vált hegyvidékeken árvízvédelmi funkciója is volt. Gyakori jelenség volt, hogy a közműltban parkosított köztereket Erzsébet királynéről nevezték el.

A szerényebb lehetőségekkel rendelkező településeknek viszont csak a köztér-elnevezés lehetősége maradt az emlékfaültetés mellett. Ezeken a településeken is nagy gondot fordítottak a megfelelő utca kiválasztására, mely általában központi fekvésű volt, vagy fákkal övezett területet jelöltek ki erre a célra.

Ennek igen szép példáját látjuk **Szécsényben**, amikor a képviselő-testület 1898. december 30-án a ferences templom előtti teret nevezte el Erzsébet sétánynak, Erzsébet térnek.¹² Az Erzsébet sétány 1912-ben kelt leírás szerint elég tágas és arányos. Egy, a Rákóczi-szobor elhelyezésével

¹⁰ 1899. évi Magyar Törvénytár. Franklin, Bp., 136. p.

¹¹ *Losoncz és vidéke*. XIX. évf. 41. sz. 1898. 10. 09. 2. p.

¹² Galcsik Zsolt 2002. *Szécsény képviselő-testületi üléseinek napirendi pontjai és határozatai (1872–1950)*. Salgótarján, 118–119. – Hausel Sándor 1990. *Utcanevek Szécsényben*. Szécsény, 18. – MNL NML V. 503. a, Szécsény képviselő-testületi jegyzőkönyvek. 1911. évi köt. 7. bejegyzés, 26. bejegyzés.

kapcsolatban 1912-ben íródott újságcikk szerint akácfákkal volt beültetve.¹³ **Ecsegen** „Erzsébet halomnak” nevezték el a korábban Leányvárként ismert hegyet, ahol emlékoszlopot emeltek a királyné tiszteletére 1899-ben.¹⁴ **Litkén** a vasútállomás mellett Erzsébet királyné tiszteletére telepített facsoport mellé 1899-ben emlékoszlopot állítottak.¹⁵

Balassagyarmat

A balassagyarmati képviselő-testület Darányi Ignác földművelésügyi miniszter már korábban említett felhívására elhatározta, hogy az Otthon telep díszterét „Erzsébettérnek”, Erzsébet ligetnek nevezzék el.¹⁶ Az Erzsébet liget befásítására ketten pályáztak: Pecz Ármin budapesti műkertész, faiskolatulajdonos és Petrovay György kertész.¹⁷ Pecz Ármin pályázatában 48-féle fa- és cserjefajtát javasolt. Nagy hangsúlyt fektetett a parkosítások során használt, őshonos és közismert fajokra (juharfélék, éger, nyírfa, trombitacserje, galagonya, japánbirs, közönséges bükk, tölgy, platán, berkenye, gyöngyvessző, fagyal, liliumfa, orgona, tamariszkusz, téli jácmin) mellett a ritkább fajokra (boglárkacserje, mályvacserje, cserjés gyalogakác, ostorfa, csörgőfa,

¹³ Hova helyezzük Rákóczi szobrát Szécsényben? In: *Szécsényi Hírlap*. 12. sz. 1912. 04. 19. 1. p. – Ez a cikk közzé lett téve: Hausel Sándor (szerk.): *Mikszáth kora*. Balassagyarmat, 2010. 376–377. p.

¹⁴ Erzsébet királyné emlékfái. Bp., 1899. Pallas. 146. p. – Vér Eszter Virág 2006. I. köt. 153. p.

¹⁵ Erzsébet királyné emlékfái. Bp., 1899. Pallas. 148. p. – Vér Eszter Virág 2006. I. köt. 155. p.

¹⁶ MNL NML V.71. a Balassagyarmat nagyközség képviselő-testülete jegyzőkönyvei. 1899. évi jegyzőkönyv. 2/1899. – Kaján Marianna 2007. *Az Erzsébet-kultusz*. In: Farkas Zsuzsanna–Kaján Marianna–Kovács Éva Marianna: Erzsébet királyné emlékezete képeslapokon. Kossuth Kiadó, Bp. 157 p. – Városi közgyűlés. In: *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*. 1899. február 4. 2. p.

¹⁷ Pecz Ármin (1855–1927) nevéhez fűződik a millenniumi kiállítás kertészeti rendezése, a budai Királyi Várpalota századforduló táján készített kertészletei és a Múgyetem parkosítása. Kenyeres Ágnes (főszerk.) 1969. *Magyar Életrajzi Lexikon*. II. köt. Akadémiai Kiadó, Bp. 383. p. – Petrovay György (1845–1916) nemesítés mellett 1881-től a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium megbízásából több megyében a faiskolák rendezésével foglalkozott. Szinyei József 1905. *Magyar írók élete és munkái*. X. köt. Bp. 1056–1057. p.

narancseperfa, császárfá, jezsámen, alásfa). Petrovay György árajánlatában csak a korban akkor elterjedt, hagyományos fa- és cserjefajokat tüntette fel.¹⁸

A balassagyarmati képviselő-testület Pecz Ármin tervét és költségvetését fogadta el.¹⁹ A Nógrád Vármegyei Múzeum és Társulat iratai között lelhető fel azon irat, mely – a feltételezésünk szerint – elfogadott díszfa- és díszcserjegyezéket részletezi.²⁰ A balassagyarmati képviselő-testület 1899. július 13-án tartott közgyűlésén ismertette Pecz Ármin tervét. A tervet igen szépek tartotta, amelyben egy mulatóhely, színpör és egy artézi kút létesítése is szerepelt.²¹ Az Otthon-telep bizottsága 1899. november 22-én tartott ülésén a városbíró bejelentette, hogy az Erzsébet „sétalér” kiültetését, terv szerinti beosztását Pecz Ármin befejezte és az átadás megtörtént.²² 1908-ban már nemcsak sétálni lehetett a szépen cseperedő fák között, hanem a Balassagyarmati Sportegylet és a Honvéd Tiszti Sportegylet kérésére engedélyezték az első városi tenispálya létrehozását. Ugyanebben az évben Völgyi A. István kezdeményezésére a liget egy kis dombján helyezték el a hősök emlékoszlopát a következő felirattal: „Az 1648. évi balassagyarmati hősnők és az 1848/49. évi szabadsághősök emlékére emelte a hálás utókor 1908. évben”.²³

A *Nógrádi Hírlap* egy cikke 1910 februárjában „Balassagyarmat hamupipőkéjének” nevezte az „Erzsébetligetet”. A cikkíró szerint kevés városnak van olyan parkja, ahol „egész gyűjteménye van a külföldi és hazai díszfáknak, cserjéknek [...], amelyet büszkén mutatna a főváros is.” Az Erzsébet-liget nyugati oldalán nem volt épület, a déli és az északi oldalán lakóházak álltak. A tér keleti oldala be volt teljesen építve. „Ha az Erzsébetliget felé nem bátsó palánkok volnának fordulva, hanem díszes homlokzatok, mindjárt más képe lenne e kies parknak [...] Az így sokkal látogatottabbá tett liget nem volna akkor búvóhelye a munkanélkülieknek, nem volna

¹⁸ MNL NML VIII. 701. Nógrád Vármegyei Múzeum Társulat és jogutódja iratai. 24. d. 91. Az eredeti iraton a növénynevek latin névalakja szerepel, a tanulmányban a közérthetőség miatt a magyar növénynév-alakot rögzítjük.

¹⁹ MNL NML V. 71. a. Balassagyarmat nagyközség képviselő-testületi jegyzőkönyvei. 1899. évi jegyzőkönyv. 127/1899.

²⁰ MNL NML VIII. 701. Nógrád Vármegyei Múzeum Társulat és jogutódja iratai. 24. d. 91.

²¹ Városi közgyűlés. In: *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*. 26. évf., 6. sz. 1899. február 4. 2. p.

²² MNL NML V. 71. a. Balassagyarmat nagyközség képviselő-testületi jegyzőkönyvei. 1899. évi jegyzőkönyv. 1899/246 – Városi közgyűlés. In: *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*. 26. évf., 47. sz. 1899. november 22. 4. p.

²³ Tóth Tamás 2007. *Otthon-telep*. Kézirat.

ismeretlen a helybeli polgárság előtt, mert most jóformán csak az megy rajta keresztül, akinek arra közelebb, vagy aki teniszezni megy oda. Sétáló helyül vajmi kevesen használják, mert a rideg környezete esztétikailag nagyon rosszul bat. [...] Rövid idő alatt a múzeum is felépül, milyen lesz az, ha arra a szép épületre a díszkerítések fognak bámulni. [...] semmiesetre sem érdemi meg az Erzsébetliget, hogy köröskörül bátat mutassanak neki.”²⁴ A tér elnevezése 1950 után Palóc-liget lett. A területet 1976-ban természetvédelmi területté nyilvánították.²⁵

Losonc

Losoncon 1884-ben kezdődött meg a Városligetnek nevezett terület kialakítása, melyhez a városi képviselő-testület a szakértői tervek előkészítésével Pokorny Gusztáv polgármestert, a kivitelezéssel Czóbel Károly rendőrkapitányt bízta meg. A ligetnek 12 év alatt el kellett volna készülnie, de ez nem valósult meg, ugyanis Czóbel Károly 1886-ban bekövetkezett hirtelen halála megszakította a munkálatokat. Végül Ottahal Antal, az új rendőrkapitány vette át a liget további kivitelezésének irányítását. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter fentebb említett felhívására a város képviselő-testülete úgy döntött: „a volt felső malom egész telke a városi ligetbe csatoltatni, a város ligetből a Pokorny-birtok szélétől a Kaszta-réten át a kerülő lakásig egyenes vonalban egy tölgyfákkal kiültetendő új sétaut létesíttetni és ezen útnak, valamint az egész városi ligetnek Erzsébet-ligetté és Erzsébet-sétauttá leendő elnevezése ajánlatnak, mindezen javaslatok egyhangulag elfogadtattak.”²⁶ A losonci liceum jogtanára, Farkas Károly javasolta a Városligetnek Erzsébet-ligetté történő átnevezését. 1899 tavaszán a *Losonc és Vidéke* az alábbi sorokkal hívta fel a figyelmet az Erzsébet-liget kialakítása körüli problémákra: „A város nemes elhatározását nem követte kellő erély a kivitelben; [...] Tudjuk, hogy bizonyos mértékben szegénységünk gátolt eddigelé abban, hogy a liget ügye nagyobb terjedelmű fejlődést nem vett, de kellő erélyhlyel bizonyára többre haladt volna, [...] első és főteendő, hogy a megvelt malomterület mielőbb csatoltassék a liget területéhez [...]. A cikk írója ezt követően felhívja a figyelmet a malomtelek csa-

²⁴ Az Erzsébetliget. In: *Nógrádi Hírlap*. 1910. 02. 20. 2. p.

²⁵ Szepessyné Judik Dorottya 2008. „Más városnak büszkesége, Balassagyarmatnak hamupipőkéje” – *Palóc-liget*. Kézirat – „Együtt közösen a Palóc-liget természeti környezetének megóvásáért” – Ismeretterjesztő füzet. Balassagyarmat, 2008–2009. Balassagyarmati Fegyház és Börtön. – Hausel Sándor: *A városi táj szépi-tői, a virágkertészek*. In: Neograd. Dornay Béla Múzeum Évkönyve. XXXVIII. köt. 32. p. – Fancsik János (szerk.) 1989. *Nógrád megye védett természeti értékei*. Salgótarján, 111. p.

²⁶ Városi közgyűlés. In: *Losonc és Vidéke*. XIX. évf. 49. sz. 1898. 12. 05. 1. p.

tolását követő felszíni átalakításokra, a tervezett Erzsébet-sétány tölgyfákkal történő ültetését nem javasolja, szerint „*talajunk, levegőnk nagyon szereti a hársfát, mely fa szép is, kellemes is, tartós is.*”²⁷ Losonc 1910–1911-es leírása szerint az Erzsébet-liget „*még nem régi keletű és így többnyire növendékfákkal beültetett park.*”²⁸ A liget kialakítását Wagner Sándor polgármester ideje (1896–1919) alatt fejezték be.²⁹ A terület később visszavette a Városliget elnevezést és a mai napig is megtalálható Losoncon, számos funkcióval bővülve.

Salgótarján

Salgótarján nagyközség képviselő-testületének 1900. október 11-én tartott rendkívüli közgyűlésén felolvasták a földművelésügyi miniszternek 71588 I/1. szám alatt kiadott: a korábban ültetett Erzsébet-fák állapotának jelentéstételéről szóló felhívását. A közgyűlés határozatában olvasható, hogy az 1899. szeptember 7-én hozott, 30/1899. számú közgyűlési határozat szerint Salgótarjánban a „*Kispiac tér terebélyes hársfákkal ültetése be s az ültetett fák jelzésül a nevezett tér Erzsébet királyné emlékfái címmel ellátott táblákkal jeleztessek. Hasonló kegyeletes eljárásra kérvén fel a község területén létező nagybirtokosokat, vállalatok igazgatóit, az iskola fenntartókat s mindazon lakókat is, kiknek a községben, illetve a község határában alkalmas földterületei vannak.*” A nevezett „*Kispiac téren*” 13 darab terebélyes hársfa, 4 darab gömb akácfa, 3 darab rózsa akácfa és 9 darab terebélyes akácfa hirdette a királyné emlékét. A felhívás eredményeként Salgótarján területén összesen 131 552 darab facsemete került kiültetésre, melyek nagy része „Erzsébet királyné emlékfái”, kisebb része pedig „Erzsébet királyné liget” elnevezéssel „*gondosan ápoltatnak, fejlődnek.*”³⁰

Az előzményeket tekintve látjuk, hogy Darányi Ignác 1898 novemberében kelt felhívására Nagy Mihály, Nógrád vármegye alispánja 1899. január 31-én kelt, községekhez intézett körlevelében az Erzsébet-fák ültetéséről szóló jelentések határidejét 1899. május 10-éig szabta meg. Pap

²⁷ Az Erzsébet-ligetről. In: *Losonc és Vidéke*. XX. évf. 15. sz. 1899. 04. 09. 1. p.

²⁸ Borovszky Samu (szerk.) 1911. *Nógrád vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai. Bp., 681. p.

²⁹ Puntigán József (összeáll.) 2015. *A Városliget és környéke*. In: Anziksz élőben – Városnéző séták 5. Phoenix Lutetia Polgári Társulása, Losonc, 12.

³⁰ MNL NML V. 171. c. Salgótarján nagyközség képviselő-testületének iratai. Előjárósági iratok. 505/1900 ikt. sz. Lásd még: Cs. Sebestyén Kálmán 1998. – Szvircsek Ferenc (szerk.) 1998. *A Salgótarján körüli erdőkről*. In: Köszöntés. Salgótarján, 27–28. p.

János, Salgótarján főjegyzője 1899. március 8-án kelt levelében a fentiek nyomán kérte a község nagyobb birtokosainak, vállalatainak és iskoláinak az Erzsébet-fák tárgyában tett intézkedéseikről szóló jelentéseket.

1899. április 26-án kelt levelében az Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Népiskolái igazgatója, Gönczöl János szerint a bányatársulati iskola udvarán 1898. november 19-én, Erzsébet napon három darab (!) tölgyfát ültettek. A Salgótarjáni Palackgyár – 1899. május 8-án kelt levele szerint – a gyártelepen lévő munkásházak elé és a palackgyári iskola kertjébe összesen 60 akác- és 40 darab eperfát ültetett. A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. műszaki vezérigazgatósága levele szerint az Acélgyár területén – a társulat zagyvai rakodójához vezető vasúti vágány baloldalán 3600 négyszögölnyi területet ültettek be 14 400 darab (!) erdei és lucfenyővel. Salgóbanán pedig a „régii hányóterületet, mely már kezdettől fogva parkírozva volt”, 10 000 darab vadgesztenye, 5000 darab hársfa, 8000 darab mogyoró- és egyéb cserjék ültetésével ligetté alakították át és „Erzsébet királyné liget”-nek nevezték el. A nagy számok tekintetében nem maradt el a Római Katolikus Plébánia sem, amikor a Sós Láva-dűlőn 10 000 darab akácfával, 5000 darab tölgyvel adózott a királyné emlékének. A salgótarjáni nagybirtokosok közül Szilárdy Ödön a Kovácshegy-dűlőben 5000 darab amerikai diót, a salgói várnál 15 000 darab akácot, illetve Luby Géza a Meszes-tetőn 5000 kocsányos tölgyet, 10 000 közönséges fenyőt és 10 000 akácot ültetett. Klein Jakab a Pécskő-laposon telepített 9000 darab akáccsemetével csatlakozott a mozgalomhoz. A királyné emlékére a salgótarjáni volt úrbéreszek a Szentgyümölcsi-dűlőben 25 000 darab akácot telepítettek. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kisebb emlékfá-ültetéseket, melyek közül özv. Rubint Károlyné gyógyszerész házának beltelkén 4 darab hársfával, egy vadgesztenyével, 3 darab őszibarackkal, egy olajfával és egy ecetfával járult hozzá a királyné kultuszának fenntartásához.

Aránytalanság figyelhető meg egyes ipari vállalatok facsémete-ültetési számadatait olvasva. Pap János a hozzá érkezett jelentéseket összesítette, és 1899. május 10-én kelt levelében továbbította a Salgótarjáni járás főszolgabírájának.

Az intenzív iparosodás következtében Salgótarján kopárrá tett környékének újból történő betelepítéséhez jó alapot szolgáltatottak ezek az ültetések, de tekintettel arra, hogy az ültetett fafajok zömében nem a Karancs–Medves-vidéken őshonos fafajok (akác, ecetfa, erdei fenyő, lucfenyő, amerikai dió, vadgesztenye) voltak, az emlékezés és az árvízvédelem kivételével természetvédelmi célt nem értek el.

Erzsébet királyné mellszobra Poltáron

1898 késő őszén Báró Baratta Alajos indítványára Poltár község képviselő-testülete egyhangúlag elhatározta, hogy Erzsébet királyné emlékére mellszobrot állít. A községi képviselő-testület tagjai „nyomban 110 forintot írtak alá”. Baratta Alajos is nagyobb összeget és azon kívül a községnek erre a célra telket, illetve erdejéből szobor körül ültetendő csemetéket ajánlott fel. A mellszobor létrehozása céljából végzett gyűjtéssel Grimm Imre körjegyzőt bízták meg.³¹ A gyűjtés és az adakozás sikerrel járt, ugyanis a *Pesti Naplóban* (!) is olvasható, hogy 1899. június 20-án az Erzsébet-mellszobrot leleplezték a „vidék értelmiségének és parasztságának” nagy érdeklődése mellett. A szoboravatáson a földművelésügyi miniszter képviselőtében Soltz Gyula országos főerdőmester és Tavy Gusztáv főerdőtanácsos jelent meg. „Ünnepi beszédet Aleszy poltári evangélikus lelkész mondott, Aleszy kisasszony pedig elszavalta Jakab Ödönnek ez alkalomra írt szép ódáját. Közreműködött az ünnepen a poltári dalárda is”.³² Feltehetőleg az osztrák Victor Tilgner által készített mellszobrot Csehszlovákia létrejötte után elvitték az eredeti helyéről.³³ 1993-ban Ján Kováč, Michal Abelovský és Marián Balaj kutatták fel Ladislav Vytrisal gazdasági épületében. A szobrot a restaurálást követően 1994-ben kiállították az egyik poltári általános iskolában, majd néhány évvel később a poltári városháza előterében helyezték el.³⁴

Zárszó

Magyarországon Erzsébet királyné kultusza a rendszerváltást követően ismét reneszánszát éli. A századforduló és az ezredforduló Magyarországnak Erzsébet-kultusza más-más formában jelenik meg a média, a technika és az informatika világának gyors, robbanásszerű fejlődése miatt. Manapság számos róla szóló tudományos, ismeretterjesztő és populá-

³¹ *Losonc és Vidéke*. XX. évf., 14. sz. 1899. 04. 16. 2. p. – Borovszky Samu (szerk.) 1911. *Nógrád vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai. Bp., 104. – Vér Eszter Virág i. m. I. köt. 156. p.

³² *Pesti Napló* 50. évf., 182. sz. 1899. 07. 03. 4. p.

³³ Victor Tilgner nevéhez fűződik a Magyarországon elsőként, Nyírádon átadott bronz Erzsébet-mellszobor is. Vér Eszter Virág i. m. I. köt. 156. p.

³⁴ 2009-es cikkben: <https://mynovohrad.sme.sk/c/4985848/krasna-sisi-bolary-v-slame-teraz-je-na-radnici.html> (letöltés: 2018.01.16.) – Lásd még: Puntigán József: *Baratta Alajos és a poltári Erzsébet-szobor* című, 2013-ban íródott cikkében: <http://felvidek.ma/2013/10/baratta-alajos-es-a-poltari-erzsebet-szobor/> (letöltés: 2018.01.13.)

ris kiadvány, verseinek megjelenése mellett a filmek – köztük a történelmi hitelességet számos esetben nélkülöző, igen népszerű Romy Schneider-féle Sissi-trilógia – is tovább „éltetik” alakját. A divat világa mellett a turizmus is felfedezte magának életét, gondolhatunk itt életútjának fontosabb helyszíneire (Possenhofen, Bad Ischl, Bécs–Schönbrunn, Hermész-villa–Hietzing, Laxenburg, Neuschwanstein, Achilleion Korfu szigetén, Gödöllő) mint rendkívül népszerű úticélokra.

A poltári Erzsébet-szobor
(Puntigán József fotója)

BARÁTHI OTTÓ

A népesség csökkenésének és szerkezetváltozásának főbb okai és egyes következményei Nógrád megyében

Megyénk népességének a hazai átlagtól lényegesen gyorsabb ütemű csökkenése, a lakosság demográfiai – és egyéb ismérvek szerinti – összetételének évtizedek óta tapasztalható kedvezőtlen irányú változása már nem csupán riasztó tendencia, de mindinkább mélyülő feszültségforrás is. E dolgozat közgazdász szerzője a jelenségek és folyamatok felvillantásán túl rámutat a változások néhány gazdasági-társadalmi összefüggésére, és felhívja a figyelmet egyes következményeire is.

Bevezetés

A népesség változása minőségi jellemzőkkel és számszerű adatokkal is jól érzékeltethető. Mindezek közül különösen fontosak a demográfiai jelző- és mutatószámok, amelyek a népszámlálások kiadványainak releváns információi. Ezek értelmezhetőségére álljon itt egy szakértő véleménye, miszerint a „*.....demográfiai jelenségekben mindig közrejátszanak múltbéli demográfiai történések, felfedezhetők bennük az egymástól nagyon is különböző kultúrák hatásai, és ezek a folyamatok a lakosság értékrendjétől, jövőre irányuló magatartásától sem függetlenek*”.¹ Ezért is dolgozatomban a nógrádi népességváltozás okaira és következményeire múltbéli és jelenkori társadalmi-gazdasági összefüggéseiben igyekszem rávilágítani (terjedelmi korlátok miatt kiemelésekre szorítkozva, a tévedés jogát nem vindikálva, de fenntartva). Tanulmányom főbb forrásai a 2001. és 2011. évi népszámlálás, a 2016. évi mikrocenzus és a Központ Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisai. Felhasználok saját korábbi dolgozataimat is, ezek egyikének jelentős részeit is integrálom.² Vizsgálódásom módszere az időbeli és térbeli összehasonlítás,

¹ Vukovich Gabriella 2000. „*Helyünk Európában*”. In: Társadalmi riport. Budapest. 523–548. TÁRKI. <http://docplayer.hu/5010680-Vukovich-gabriella-helyunk-europaban.html>

² Baráthi Ottó 2017. *A népesség csökkenésének és összetétele változásának főbb okai és következményei Nógrád megyében és Salgótarján városában*. Balassi Bálint Megyei Könyvtár. Helyismereti részleg. Salgótarján. Tanulmányom felhasznált részei-

a nógrádi folyamatok és jelenségek, statisztikai adatok és mutatók összevetése Magyarország és az Észak-magyarországi régió adekvát tendenciáival és indikátoraival.

1. A népesség főbb demográfiai jellemzői

1.1. A lakónépesség számának változása

Vegyük is szemügyre Nógrád megye népességadatait az 1980-as évek-től végrehajtott népszámlálások és a 2016. évi mikrocenzus adatai alapján, az alábbi táblázatban:

A lakónépesség száma és változása Nógrád megyében

Év	Népesség	Időszak	Tényleges. fogyás (-)	Átlagos évenkénti fogyás, %
1980	240 251	..	..	..
1990	227 137	1980–1989	-13 114	-0,56
2001	220 261	1990–2001	-6 876	-0,28
2011	202 427	2001–2011	-17 834	-0,78
2016	191 681	2011–2016	-10 746	-1,09

*Forrás: KSH. 2011. évi népszámlálás, területi adatok, 2016. évi mikrocenzus
Saját szerkesztés*

Amint az kitetszik a táblázatból, 1980 és 2016 között – népszámlálási ciklusonként eltérő ütemben ugyan, de – folyamatosan csökkent Nógrád megye népessége. A vizsgált időszak egészében összesen 48 570 fővel, 20,2%-kal lettünk kevesebben. S ez nagyjából azt jelenti, mintha megyénk „szőröstől-bőröstől” elveszítette volna Salgótarján és Pásztó városát.

Tudjuk persze, hogy ebben az időszakban Magyarország lakóinak száma is csökkent, de „csak” 8,5%-kal. Vagyis a népességfogyás mértéke megyénkben jóval nagyobb, több mint a duplája az országosnak. A kérdés kettős: egyrészt miért „fogy a magyar” egyáltalán? Másrészt, mi az oka, hogy a lakónépesség ilyen drámai ütemben csökken szívünkhöz közeli, szűkebb pátriánkban? A válasz általánosságban adott: a népességfogyás egyik döntő oka a születések és a halálozások számának elérő alaku-

re e dolgozatomban csak a szó szerinti, vagy hangsúlyozni kívánt idézet esetén hivatkozom.

lása. Ezt az ún. természetes fogyást – jelesül, hogy kevesebben születtek, mint ahányan meghaltak – a vándorlás egyenlege nem kompenzálta az országban, különösen nem Nógrád megyében.

Nézzük meg az okokat közelebbről, és vizsgáljuk meg azt is, hogy a drámai „humán erőforrás-veszteség” – hiszen erről van szó! – túl miként alakult a megye népességének az összetétele, milyen irányban változott a lakosság szerkezete. Választ ugyancsak a két utóbbi népszámlálás (2001, 2011) és a 2016. évi mikrocenzus adatai áttekintése révén kaphatunk.³

1.2. Településszerkezeti jellemzők

A 2011. október 1-jei népszámlálás idején (továbbiakban: a 2011. évi adatok alapján vagy szerint) a megye 220 261 fős lakónépességének 18%-a Salgótarjánban, 24%-a a többi öt városban, 58%-a a községekben élt. A fogyás mértéke Salgótarjánban drasztikus, 12% (!), a többi városban 4, a községekben 6,5% volt. A megye településszerkezetét – mint ismert – a kisebb lélekszámú települések dominálják. Legnagyobb mértékben Garáb, Felsőtold, Kiscset, Szécsénke, Debercsény népessége fogyott, 34 és 25% között. (Mintegy előrebetűzve: ezek a kistelepülések hamarosan kihalhatnak...)

A két utóbbi népszámlálás közötti időszakban a természetes fogyás következtében 13,2 ezer fővel mérséklődött a megye lakossága. Kedvezőtlen társadalmi, gazdasági viszonyai miatt (amire később még kitérünk) jelentős, 4,6 ezer főnyi vándorlási veszteség érte a megyét 2001 és 2011 között.

A halálozások száma minden járásban meghaladta az élveszületéseket, amelynek mértéke a Salgótarjáni járásban volt a legmagasabb. Valamennyi járásban negatív vándorlási egyenleg alakult ki. A legnagyobb migrációs veszteség a Salgótarjáni járásban volt, ezt a Bátonyterenyei járás követte.

A természetes szaporodás Sósartyánban és Endrefalván kiemelkedő, ahol jelentős a roma népesség (!) aránya. Nagyobb vándorlási nyereség Ludányhalásziban, Kazáron, Bercelen, a legnagyobb vándorlási veszteség Salgótarjánban, Bátonyterenyén és Balassagyarmaton volt.

Megyénkben a népsűrűség 80 fő/km² volt a 2011. évi adatok szerint, a városok között Balassagyarmaton a legmagasabb. A községekben egy km²-re 53 lakos jutott. A községek között kiemelkedő a 2006-ban Salgó-

³ A 2016. évi mikrocenzus alapján e dolgozat szerkesztőségbe adásáig nem készült területi elemzés. Ám a megjelent kiadványokból kitűnik, a megyei népesedési folyamatok – minthogy rövid időszak alatt nem képesek jelentős változásra – hasonlóak a 2011. évi népszámlálás tendenciáihoz.

tarjából kivált Somoskőújfalu területarányos mutatója (1010 fő/km²), amely négyeszerese a városi átlagnak.

Nógrád az országban. Megyénk a legkisebb az országban. Az ország területének 2,7, lakosságának 2%-át adta 2011-ben. A megyében 1 km²-re a hazai átlagnál kevesebb lakos jutott. A népesség 2001-hez képest nagyobb ütemben csökkent, mint országosan. 2001–2011 között Békés megye után megyénkben esett vissza legnagyobb mértékben a lakosság száma.

1.3. A népesség kor és nem szerint

A 2001. évi népszámlás időpontjáig betöltött évek alapján a gyermekkorúak (0–14 éves) aránya 15, a fiatal (15–39 éves) aktív korúaké 31, az idősebb (40–59 éves) aktív korúaké 29, az időskorúaké (60 éves és idősebb) 25% volt. A népesség előregedését mutatja, hogy 2001-hez képest a gyermekkorúak száma 21%-kal, a fiatal aktív korúaké 13, az idősebb aktív korúaké 6,2%-kal csökkent. Ugyanekkor a 60 éves és idősebb népesség száma 6,4%-kal nőtt.

A két nem (férfi, nő) korösszetétele eltérő. Például a férfiak 50%-a 40 évnél fiatalabb, a nőknél ez az arány csak 42%. 2001 és 2011 között a fiatal aktív korúak részaránya a férfiaknál 1,4, a nőknél 2%-ponttal mérséklődött. A 60 éves és idősebbek aránya a férfiaknál 2,8, míg a nőknél 4,1%-ponttal emelkedett. 2011. évi adatok szerint száz aktív korúra 24 gyermek- és 42 időskorú személy jutott.

A korösszetétel településtípusonként is differenciált. A városokban kevesebb gyermek- és időskorú jutott száz aktív korú személyre, mint a községekben. Az öregedési index (a száz gyermekkorúra jutó 60 éves és idősebbek száma) 2011-ben 173 volt a megyében. A városokban 190, a községekben 163 volt. Minden járásban magasabb az időskorúak száma, mint a gyermekkorúaké. Az öregedési index a Bátorterenyi járásban a legmagasabb, 49-cel nagyobb a legalacsonyabb Szécsényi járás 145-ös mutatójánál. A férfiaknál száz gyermekkorúra 131, a nőknél 218 időskorú személy jutott 2011-ben.

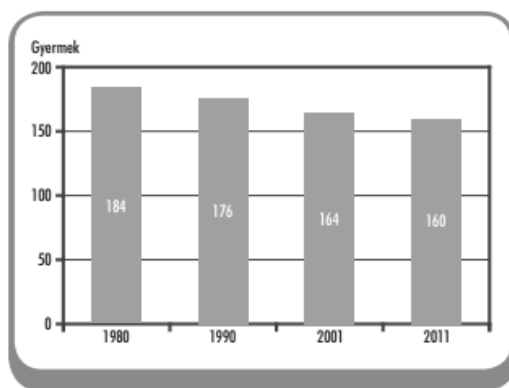
Nógrád az országban. A megyében az országos átlaghoz képest alacsonyabb az aktív, magasabb az időskorúak aránya, a gyermekkorúaké pedig ahhoz hasonló. Az öregedési index Nógrád megyében (173) nagyobb az országos átlagnál (161). Az ezer férfira jutó nők száma országosan (1106) magasabb, mint a megyében (1092).

1.4. A családi állapot és a termékenység jellemzői

Évtizedek óta tendencia a házások arányának csökkenése is. A 2011. évi adatok szerint a megye népességének 29%-a nőtlen, illetve hajadon, 46%-a házas, 14%-a özvegy, 11%-a elvált. A házások aránya 2001-hez képest 9,3%-ponttal csökkent. (A változást a házasságkötési életkor kitolódása, az élettársi kapcsolatok és a „szingli” életforma terjedése magyarázza). A nőtlenek és hajadonok hányada 5,8%-ponttal, az elváltak részese 3,4%-ponttal bővült.

Termékenységen a 15 éves és idősebb nők élveszületett gyermekeinek száma értendő. A 2011. évi adatok alapján a megyében száz 15 éves és idősebb nőre 160 élveszületés jutott, néggyel kevesebb, mint 2001-ben. A mérséklődő szülésgyakoriság és a 15 éves és idősebb nők számának (5,9%-os) csökkenése következtében az összes élveszületett gyermek száma 7,9%-kal kevesebb volt 2011-ben, mint az előző népszámlálás idején.

Száz 15 éves és idősebb nőre jutó élveszületett gyermekek száma

Forrás: 2011. évi népszámlálás 3.13. Nógrád megye 1.3.3. ábra

A fenti diagram oszlopai jól érzékeltetik a népességsökkenés egyik legfőbb okát: a születésgyakoriság csökkenésének tendenciáját. A hajadonoknál a szülésgyakoriság 2001-hez képest 95%-kal emelkedett. Az elvált nők száma 33, az élveszületett gyermekeiké 41%-kal emelkedett. Száz elvált nőre jutó élveszületett gyermek száma 2001-ben 173 volt, ami 2011-re 183-ra nőtt.

A települések között öt községben a négy és több gyermeket szült 15 éves és idősebb nők hányada 15 százalék feletti volt (Nógrádszalk,

Ipolytarnóc, Kálló, Sóshartyán, Szátok). Ezeken a településeken viszonylag alacsony a népesség iskolázottsági szintje. (!)

Nógrád az országban. A száz 15 éves és idősebb nőre jutó összes élveszületett gyermek száma 13-mal nagyobb az országos átlagnál. Magasabb az egy, a két és a három, valamint a négy és több gyermeknek életet adó nők részesedése is. Ugyanakkor alacsonyabb a gyermeket nem szült nők aránya a hazai átlagnál.

1.5. Az iskolázottság és a nyelvtudás ismérvei

Megyénkben is növekszik a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők száma és aránya, és csökken azoké, akik alapfokú végzettséggel sem rendelkeznek. Ennek ellenére iskolázottsági mutatóink rosszabbak az országosnál. A népesség 33%-ának legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskola 8. osztálya. 23%-ának a középiskola érettségi nélkül, szakmai oklevél, 27%-ának az érettségi, 10%-ának az egyetemi vagy főiskolai oklevél.

Salgótarján népességének 33%-a érettségivel, 16%-a diplomával rendelkezett. A többi városban nagyobb arányban voltak azok, akik a közép-fokú iskolát érettségi nélkül, szakmai oklevéllel végezték, mint a megyeszékhelyen. A községekben lakóknak az érettségi 22, a diploma 7,1%-nak jelentette a legmagasabb befejezett iskolai végzettséget 2011-ben.

A megye lakosságának idegennyelv-tudása javult 2001-hez képest, de összességében szegényes. Az idegen nyelvek közül az angol nyelvet 15,1 ezer fő beszélte, mely 57%-kal több, mint a 2001-ben. Ezt követte a német nyelv, amit a magyar anyanyelvűek közül 9,6 ezren (2001-hez képest 4,3%-kal többen) jelöltek meg. Harmadikként a roma nyelv említhető, amelyet 2011-ben a magyar anyanyelv mellett 3,8 ezer fő beszélt. 2011-ben Nógrád népességének 73%-a csak anyanyelvén beszélt.

Nógrád az országban. A 18 éves és idősebb népesség 39%-a legalább érettségivel rendelkezett a megyében, ami az országostól 10%-ponttal maradt el. 2011-ben a 25 éves és idősebb népesség 19%-ának volt egyetemi vagy főiskolai oklevele az országban, Nógrádban ennél 8%-ponttal kevesebb hányadának, ami a legalacsonyabb megyei érték.

1.6. A gazdasági aktivitás jellemző adatai

A gazdaságilag aktív népesség száma 84,3 ezerből 86,4 ezer főre növekedett. Az inaktív keresők részesedése nagyrészt a nyugdíjkorhatár eme-

lése miatt, az eltartottak aránya elsősorban az évről évre mérséklődő születésszám következtében egyaránt 2,2%-ponttal esett vissza.

A gazdaságilag aktív népesség aránya a Rétsági járásban (46%) volt a legmagasabb, a Szécsényiben (39%) a legalacsonyabb. Az inaktív keresők részesedése a Szécsényi, illetve a Bátorfyerenyei járásban (35–35%) volt a legnagyobb. Az eltartottak arányában a felső értéket a Szécsényi járás (26%) jelentette.

Településtípusonként a férfiak és a nők esetében egyaránt a megyeszékhelyen kívüli többi városban volt a legmagasabb 2011-ben a gazdaságilag aktívak népességen belüli aránya. Az inaktívak és az eltartottak részesedése a községekben meghaladta a városokét mindkét nem esetében.

Nógrád az országban. A gazdaságilag aktív népesség aránya országosan 45, megyénkben 43%. A foglalkoztatottak aránya 5,1%-ponttal alacsonyabb, a munkanélkülieké 2,4%-ponttal magasabb volt az országos átlagnál a 2011-ben. A száz foglalkoztatottra jutó gazdaságilag nem aktívak száma 2011-ben 165 fő, ami jóval meghaladta az országost (138 fő).

1.7. Nemzetiségek száma és aránya

2011-ben megyénkben 20,3 ezer fő (a népesség 10%-a) vallotta magát a 13 hazai nemzetiség közül valamelyikhez tartozónak, 34,3%-kal több, mint 2001-ben. A nemzetiséghez tartozók 76%-át a romák alkották. A 2001. évihez képest számuk 56%-kal emelkedett, így a megye népességének 7,7%-a vallotta magát romának. A szlovák nemzetiség a megye népességének 1,4 százaléka. Számuk 18%-kal csökkent tíz év alatt. A 1,4 ezer fős német nemzetiség a megye népességének 0,7%-a, ami a nemzetiséghez tartozók 6,8%-a. Számuk 15%-kal bővült 2001-hez képest.

Településtípusok szerint a hazai nemzetiséghez tartozásról nyilatkozók 76%-a a községekben élt. A településen belül a legmagasabb arányban Karancsságon (52%) és Szirákon (41%) vallották magukat roma nemzetiségűnek a válaszadók. Magas, 30%-ot meghaladó roma hányad jellemezte még Kállót, Litkét, Márkházát, Nagybárcányt, Nógrádmegyert, Sóshartyánt és Szilasgönyöt. E településeken a száz nőre jutó élveszületett gyermekek száma 185 feletti, és általában alacsony a 70 éves és idősebbek népességen belüli aránya.

Nógrád az országban. Magyarország népességének 6,5%-a (644,5 ezer fő) vallotta magát 2011-ben valamely hazai nemzetiséghez tartozónak. A roma nemzetiséghez tartozók a legmagasabb arányban Borsod-Abaúj-Zemplénben (8,5%), Szabolcs-Szatmár-Beregben (8%), Nógrádban (7,7%), valamint Hevesben (6,3%) voltak jelen – ahogy az olvasható többek között a KSH nógrádi megyéről készült népszámlálási kötetében.⁴

2. A népesség gazdasági és társadalmi környezete

A nógrádi népesség fentebb vázolt drámai csökkenése és kedvezőtlen szerkezeti összetétele a megye sajátos gazdasági és társadalmi viszonyai – mint adott feltételrendszer keretei – között következett be. Ezért ez utóbbiakat is szükséges – legalább néhány fontos faktora alapján – bemutatni, hiszen az anyagi javaknak a népesség (aktív korú hányada) előállítója és felhasználója is egyben. Ebben az összefüggésben azt mondhatjuk: a népesség mindennek az oka és az okozata (következménye) is.

2.1. Gazdasági potenciál és teljesítmény

Nógrád gazdasági hanyatlása – éppúgy, mint népességfogyása – az 1980-as években kezdődött (ha eltekintünk a szénbányászat 1960-as évek végén meglódult visszafejlesztésétől). Az 1989/90-es rendszerváltás utáni időszakban – a termelőágak visszafogott produktumának következtében – lényegében „csak” folytatódott. Részben erre utalnak a legújabb etap alábbi táblázat szerinti adatai is:

Az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) régiós és országos összehasonlításban

Területi egység	2010	2016	Index: 2016= 100,0	1 főre jutó GDP az országos %-ában	
				2010	2016
Borsod-Abaúj-Zemplén	1 653	2 543	153,8	60,7	70,5
Heves	1 874	2 603	138,9	68,8	72,1
Nógrád	1 221	1 566	128,3	44,8	43,4
Észak-Magyarország	1 637	2 394	146,2	60,1	66,3
Magyarország	2 722	3 609	132,6	100,0	100,0

Forrás: KSH Táblák (STADAT) Idősoros éves, területi adatok. Általános gazdasági mutatók. https://www.ksh.hu/stadat_eves_6_3 (Saját szerkesztés és számítás)

⁴ A fenti – általam kiemelt – [1.1-1.7] részek forrása: KSH 2011. évi népszámlálás 3. Területi adatok 3.13. Nógrád megye Központi Statisztikai Hivatal, Miskolc, 2013. 9–25.

A táblázat viszonysszámai beszédesek: Nógrád pozíciója nemhogy az országban, de az „észak-magyar” régióban is tovább romlott, a megyék közötti utolsó helyét pedig immár mintha örökbérlettel birtokolná.

Nem különbek az egy főre jutó GDP komplex mutatójától más fontos, fajlagos gazdasági jelzőszámaink sem. Így például az egy főre jutó beruházási teljesítményérték (2017. I–III. negyedévben) az országos átlagértéknek (ez utóbbit 100,0%-nak tekintve) mindössze 29,5%-a volt. Ugye megdöbbenő? Ám az egy lakosra jutó ipari termelési érték is csak 71,4%-a az országosnak. Az építőiparunk egy leépült ágazat képét vetíti elénk: fajlagos mutatója kirívóan alacsony, 23,8%-a a hazai átlagnak. Az 1000 lakosra jutó vállalkozások száma Nógrádban 123 az országos 175-tel szemben, a külföldi tőke nagysága elenyésző, a tudásbázis, az innováció csak halovány káprázat.

A fentebb sorolt gazdasági potenciál és teljesítmények – mint elvileg domináns mozgatóerők – alapján vajon ki tudná megmondani, mikor és hogyan dinamizálható a GDP előállítása megyénkben? Mert az utóbbi nélkül utolérési effektusról, népességmegtartó-képesség javulásáról nem is álmodhatunk.

2.2. Társalmi viszonyok; életkörülmények, életminőség

Amíg a népesség életminőségét rontja a népesség előregedése, addig az aktív korú népesség krónikus betegsége a csaknem három évtizede ki-robbant munkanélküliség. Az alábbi adatsor szemléletesen mutatja a megye pozícióját: Jelesül azt, hogy Nógrád ma is az egyik legrosszabb munkaerőpiaci helyzetben lévő térség az egész országban.

Munkanélküliségi ráta, régiós és országos összehasonlításban 2017. I–III. negyedév

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén	Heves	Nógrád	Észak-Magyarország	Ország
	megye				
Munkanélküliségi ráta (%)	5,3	5,3	7,2	5,6	4,1

*Forrás: KSH Táblák (STADAT) Évközi, területi adatok. Megyéenkénti adatok
https://www.ksh.hu/stadat_evkozi_6_6 (Saját szerkesztés és számítás)*

Az életkörülmények meghatározója a pénzjövedelem, amelynek domináns összetevője – az aktív korúak esetében – a kereset. A keresők relatív helyzetét az alábbi táblázat adatai jól érzékeltetik:

A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete telephely területe szerint, régiós és országos összehasonlításban

Területi egység	2010	2016	Index: 2010= 100, 0	Bruttó átlagkereset az országos %-ában	
				2010	2016
Borsod-Abaúj-Zemplén	169 044	206 913	122,4	83,8	79,9
Heves	178 267	235 828	132,3	88,4	91,0
Nógrád	158 118	197 237	124,7	78,4	76,1
Észak-Magyarország	170 007	213 110	125,4	84,3	82,3
Magyarország	201 743	259 038	128,4	100,0	100,0

*Forrás: KSH Táblák (STADAT) Idősoros éves, területi adatok. Társadalom
https://www.ksh.hu/stadat_eves_6_2 (Saját szerkesztés és számítás)*

A fentiek szerint a nógrádi átlagkereset 2016-ban az országos átlagtól csaknem havi 62 ezer forinttal, 24%-kal alacsonyabb és a keresők pozíciója rosszabb, mint 2010-ben volt. Nagyjából hasonlóan lehangoló a kép más – nyugdíjak és egyéb – jövedelem-összetevők alapján is.

A társadalmi viszonyaink szereplői és alakítói a nemzetiségek. Közülük a romák száma a két utóbbi népszámlálás között Nógrád megyében az országos átlagot is meghaladóan, 56%-kal nőtt. A romák aránya a magyar népességen belül országos szinten 1,2%-ról 3,2%-ra, Nógrád megyében viszont 4,5%-ról 7,7%-ra emelkedett. Ez azért is különösen figyelmet érdemlő, mert a cigányság aktív korú tagjai felülreprezentáltak a munkanélküliek között. „A magyarok száma és aránya csökken, míg a kisebbségeké – egy-két kivételtől eltekintve – nő. Szinte minden szempontból elkülönül a többi hazai nemzetiségtől a roma népesség, akik elsősorban természetes szaporodásuk, illetve erősödő öntudatuk miatt gyarapodtak.”⁵ „Az is bizonyos, hogy a [...] magas gyerekszám miatt gyorsan

⁵ dr. Tátrai Patrik 2014. *Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után*. In: Területi Statisztika, 54 (5): 506–523. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2014/05/tatrai.pdf>, 506.

növekszik a cigány népesség száma és az ország népességéhez viszonyított aránya.”⁶

Miután pedig a roma népesség minden gazdasági, társadalmi, egészségügyi, iskolázottsági (stb.) mutatója a magyar nemzetiség és népesség mutatóinak átlaga alatt van, evidens következmény, hogy a cigány nemzetiség számának és arányának növekedése – óvatosan fogalmazva, senki érzékenységet nem sértve – aligha javítja a helyi gazdaság és társadalom pozícióit.

A fentebb vázolt tendenciák alapján fennáll a veszélye egyes nógrádi települések elszegényedésének és elnéptelenedésének is. Egy szocio-gráfiámban már 2005-ben utaltam az elszegényedés terjedésére, amit itt és most nem tudok kifejteni, de dolgozatom néhány sorát – amelyben a szegények közé tartozókat felsorolom – citálhatom: „... az utóbbiak közé elsősorban a munkanélküliek, a kisnyugdíjasok és járadékosok, a többgyermekes családok jó része és a cigányság többsége tartozik – az országban éppúgy, mint Nógrád megyében. Kimondhatjuk, mert nem is titkolhatjuk: a szegénység mai valóságunk szomorú szelete, szerves része lett.”⁷ Tizenkét év után hozzáfűzhetem: „nevezettek” Nógrádban megerősítették pozíciójukat.

Rövid összegezés, néhány további következtetés

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett drámai mértékű népességfogyás és a lakónépesség szerkezetének kedvezőtlen irányú változásai Nógrád megyében kitapintható összefüggésben voltak/vannak a gazdasági és társadalmi környezet váltoásaival. Mindebből is következik, hogy a „helyi hatalmak” egyik legfontosabb feladata (lett volna, lenne) a népességmegtartó képesség javítása, a gazdasági aktivitás és teljesítőképesség növelése. Hogy ennek érdekében milyen intézkedések születtek és azok milyen eredménnyel jártak, az már egy másik dolgozat témája lehetne. (Amennyiben indirekt módon ki nem derül már ebből a tanulmányból is.)

Nógrád megye gazdasági hanyatlásának összetevői, megyénk pozícióvesztésének okai a mai napig sem feltártak teljes körűen. Alig esett szó például az egykori állami, politikai vezetés vagy 1990-től a helyi önkormányzatok szerepéről, felelősségéről. Tudom, eső után késő a köpönyeg,

⁶ Kemény István: A magyarországi cigány népesség demográfiája <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/615/427>

⁷ Baráthi Ottó 2005. *A szegénység (Mai valóságunk szomorú szelete)*. In: Forrás 37. évf. 2. sz. 81–91. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0502/barathi.html>

utólag nem is lenne elegáns mindent az említettek nyakába varrni. Az azonban a fentiek alapján is feltételezhető: az érdekérvényesítő képességből eddig is kevesebb figyelem jutott a gazdaság menedzselésére. Amennyiben pedig ez a szemlélet, felfogás és gyakorlat nem változik, a helyi gazdaság, benne a termelő szféra nem kap több figyelmet, nagyobb támogatást, és nem fejlődik érzékelhető módon, akkor a népességmegtartó képesség nem javulhat, ellenkezőleg, a népességcsökkenés még gyorsulhat is, az említett strukturális változások következményei pedig kiszámíthatatlanok lesznek. „Csak a gazdaság lehet és kell legyen az a fundamentum, amire lehet építeni, és amelyen aztán – amennyiben megteremtődnek a finansziális feltételek – a kultúra felvirágoztatható. Esetenként úgy tűnik, szűkebb pátriánkban még mindig nem tudatosult ez a meglehetősen triviális közgazdasági alaptörvény.”⁸

Mindent egybevéve úgy vélem, hogy az országos átlagnál rosszabb kondíciókkal rendelkező Nógrád megye belátható időn belül nem közeledhet jelentősen az „adekvát középhez”. Eltérő múltja és kedvezőtlen adottságai miatt is még egy jó ideig be kell érnie a jelenlegi státuszával, jó esetben az önmagához viszonyított szerény ütemű fejlődéssel. Sajnálom, hogy a csaknem tíz évvel ezelőtti megállapításomat folyamatosan csak szajkózhatom: „Nógrád megye gazdasága legyengült állapotából csak önmerejére támaszkodva aligha tud lábra állni. A fokozatos felzárkózást a központi fejlesztési támogatások eddiginél jóval hatékonyabb felhasználásával, a gazdaságkorszerűsítés és munkahelyteremtés korszerű technikáival (innováció, kooperáció, klaszterek stb.) és széles körű összefogással is csak hosszabb távon tudom elképzelni.”⁹ Az új információk alapján – még hosszabb távon...

A szerző a cikkét vitaindítónak szánja. A szerkesztőség várja a hozzászólásokat, az észrevételeket, hasonló témájú cikkeket.

⁸ Baráthi Ottó 2017. i. m. 51.

⁹ Baráthi Ottó 2010. *Nógrád megye gazdasági-társadalmi folyamatainak főbb jellemzői a rendszerváltás után*. In: Területi Statisztika 4., 438–452. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2010/04/barathi.pdf>

BECSY ANDRÁS

Reneszánsz utazás fiakkeren és repülővel

Diószegi Szabó Pál: Mintha az Idő is tükörbe nézne

Egy film forog előttem. A nagyváros főterén, ahol rengeteg ember suhan el, néhányan aktatáskával munkába, mások megpakolt nejlonszattyorral hazafele, egy padon ülő emberre leszek figyelmes. Ez a furra, öltönyös figura ráérősen mustrálja a forgatagot. Majd a beúszó felhőkre lesz figyelmes, megbámulja a szemközti ház második emeleti ablakába kihelyezett virágokat. Ül. Szemlél.

Diószegi Szabó Pál negyedik verseskötete, amely 2017-ben a Hungarovox Kiadó gondozásában a *Mintha az Idő is tükörbe nézne* címmel jelent meg, épp ilyen költészeti magatartással kapcsolódik a világhoz. Nem törődik semmiféle kánonnal, nem kapcsolódik semmilyen irodalmi csoportosuláshoz, ízlésirányhoz. De nem konfrontálódik. Egyszerűen tudomást sem vesz róluk. Ez a költészet öntörvényű. Vonzó és zavarba ejtő. Pusztai Virág grafikus zseniális munkája csalogatja az olvasót a boltba. Nem oldódik fel a külső, globális világban, hanem épp fordítva. Belső világa nő mindenséggé, és az olvasó általa fedezhet fel egy új világot. Nem várja a csodát, hanem észleli a csodát. Megmutatja, hogy már velünk van a varázslat. Egy asszony kékes szemében, egy virág illatában, egy hang zsongásában él a káprázat. Nekünk csak az a dolgunk, hogy felfedezzük azt. Ebben segít bennünket Diószegi Szabó Pál új kötete.

Diószegi Szabó Pál jogász, történész, bizantológus. A nyugati és a keleti gondolkodás kapcsolódik össze világszemléletében. A tipikusan ázsiai eredetű pentaton népdalaink, a japán haiku, az antik, a Karoling-kori és a késő középkori líra, illetve a modern amerikai és európai zenevilág együtt él, összecseng kötetében. Shakespeare, Villon, Puskin, Tömörkény közsön ránk a versek olvasása közben. A mai kor tudományos embereit, közszereplőit is megszólaltatja. Csapong a múltban és a jelenben. Az égieket és a földieket is megidézi Diószegi Szabó Pál.

Az író játékba hív bennünket. Könnyeden ugrál a legszigorúbb versformák között (szonett, leoninus), és más művészeteket is beleszó írásai-

ba. Kapcsolódási pontokat talál a zeneművészet (blues, nóta, keringő), a népművészet (népdal), képzőművészet (Klimt) és az irodalom között. Időben és térben is kitekint. De mondanivalója nem szolgai utánzás. Bene Zoltán író mutat rá, hogy „*a tradicionális formákat a szerző mai tartalommal tölti meg és ké?*”. „*Kötött formák, liuktető metrumok, mai fülnek szokatlan verszene. Mintha a reneszánsz levegője áramlana ezekből a versekből*” – írja a versekről Simai Mihály költő. Diószegi Szabó könyve egy saját és sajátos, a mai világot leképező Carmina Burana.

A kötetet hat ciklusra bontotta. Az első szakasz a *Lélek-masszázs* címet viseli. A költemények a szerelemről szólnak. Az érzések rapszódája ez a ciklus. Kifordítja és befordítja benyomásait. Vizsgálja. A rá oly jellemző megszakításokkal, töredezettséggel még jobban érezzük a lélek vívódásait. A nyugalomból, a révből indulunk:

*Hulló levél kezéd kezemben,
megérint erezedet;
mint ősz(i) dallam önfeledten
fülemben fúj a leheleted.
Partod értem.*

...és a szerelem tajtékos vizeire érkezünk:

*Elköszönnél, s még maradsz,
helyben állva is baladsz?
Lábad nyomát itt hagyod,
szájamon is illatod!*

Nincs ez másképp következő ciklusaiban sem. A *Trubadúrvarázs* című ciklusnak kitüntetett helye van a kötetben belül. Versei Gáspár Ferenc két idősíkban játszódó, Janus Pannoniusról és egy kitalált(?) magyar trubadúrról szóló történelmi regényéhez írt versbetétek. A mai kor eszmélése mellett egy reneszánsz utazásról is beszélhetünk.

A kötetet lezáró, *Egy erdélyi asszony kezéről* című ciklus már a búcsúzás melankóliáját és egyben meghittségét vetíti elénk.

*Távolodunk, közelítünk. Egymást vonzza szerelmiünk?
Ellipszis pályán zuhanunk, amit el nem eresztünk.*

Reméljük, hamarosan ismét egy újabb kötettel ajándékoz majd meg bennünket Diószegi Szabó Pál. Ez persze önzés. Szeretünk időn és téren át utazni, lebegni ég és föld között, cívódni, sírni, örülni. Ehhez kellenek Diószegi Szabó versei.

(Hungarovox, Bp., 2017)

BAKONYI ISTVÁN

Agócs Sándor: Lepkék a könyvtárszobában

Agócs Sándor ritkán megszólaló költőink egyike. A *Lepkék a könyvtárszobában* a szerző hatvanadik élet-
 évében követi hat esztendővel ezelőtti, *Ördöglakat a számon* c. kötetét. Tegyük gyorsan hozzá, hogy az
 önálló könyvek mellett Agócs fő tevékenysége a
 könyvkiadás a lakitelki Antológia Kiadó élén, és
 bibliográfiákat, különböző, a közélettel foglalkozó
 kiadványokat szerkeszt és tördel igen nagy szá-
 ban. Természetesen abban a szellemiségben, amely
 a rendszerváltást előkészítő, s ma már legendás
 hajdani sátorhoz köthető.

Szerencsére a lírikus is tovább él benne, és ennek ékes bizonyítéka ez
 az új kötet. Az 1980 óta publikáló költő legújabb termése, legfőképpen
 szülei emlékére. Alexa Károly írja az utószóban: „...Igen: minden vers le-
 gyen vallomás arról, hogy a költői szó egyszerre ajándék és a teremtés
 meghódítandó eleme. Hogy a szóval szembe áll a költő – akinek élete
 van, hazája van, létideje van –, azaz a költőnek benne kell állni a szóban.
 Hogy a létezés tereit a szavak zárt belső világába tudja átmenteni.” És az
 az igazság, hogy Agócs Sándornak különös érzéke van ehhez az áteme-
 léshez. Létezése tereihez tartozik nemzeti hovatartozása, a szeretteihez
 fűződő viszonya, a szülőföld tája, egész tevékenységi köre.

Jellemzi egyfajta plebejus szemlélet, és ennek következtében az irodal-
 mi divatokkal nem törődik, járja a maga útját. Szellemi rokona és utóda a
 Heteknek és a Kilenceknek, s ezen belül a tájhaza is különös jelentőségű
 nála, ebben pedig Buda Ferenc vagy Lezsák Sándor lírája a meghatározó
 hatás. A szülők emlékének ajánlott kötet pedig a hűség és a sorsvállalás
 verses dokumentuma.

Az ősi hagyomány szűrődik át gyakran modern megszólalásban, erő-
 teljes versbeszédben. Pl. a mai *Szarvasűzőben*: „...Egy közülük szerencsé-
 sen / Rohant a negyvennégyesen / Csattant s nem is nézett hátra / Au-
 tómat tönkrevágta...”. Vagy a *Balladás ének 2011-ből*: „sötétben jön és /
 sötétben megy el / a poklok poklát hozza / kínokat növel // a halálba

táncoltatott / lány vére hull / közétek – / bánat csorog át a szíven / amíg csak élek...” Így igazolódik, hogy költőnkhez igen közel áll a folklór és a dalok, a balladák világa.

S ez a költői világ hitelesen tudja tükrözni a szenvedést, a korszak kegyetlen és gonosz játékait, az igazságtalanságokat, amelyekből a költő családja igencsak megkapta részét az ötvenes években, az ávosok uralmának idején. Ily módon természetes, hogy ennek a költői világnak meghatározó elemét adják a nemzeti sorskérdések vagy éppen az Agócs pályáját is meghatározó Serfőző Simon jelezte „sintér idő” oly sok átka. S ha már szó esett a tájhazáról vagy azokról, akikkel sorsközösséget vállal a költő, akkor idekívánczik a *Kiss Benedek* 70 c. vers is, ahol a már jelzett folytonosságot bizonyítják a sorok. Egy szép részlet innen: „...fakasztottál dalt elégszer / homokból kőből / megosztott lett ez a világ / mégis erőből // vagyunk idevetve s némán / töretünk kerékbe / itt volna az idő most már / pihenned végre...” – írja az idősebb pályatársat köszöntve. Tematikailag idekapcsolódik a *Memento* és a *Memento II.*, amelyekben csak nevek állnak, s e nevek képeznek különös élményt. Csupa halott, csupa olyan ember, akiknek mindegyike fontos szerepet játszott Agócs Sándor életében és szellemiségében. Családtagok, költők, írók, tudósok, forradalmárok stb. Különleges emlékállítás.

Mert egyre többet emlékezik az ember, szemben a múlt idővel. Emlékezni kell a jobb (vagy rosszabb) időkre, visszapillantván a jelenből, amikor az is megeshet, hogy egyesek szemében vétek magyarnak lenni. (*Szégyen*) Velük szemben állnak az „önérzetes konok szégyenteljes / magyarok”. És ebben nincs semmi kirekesztés. A kirekesztőket nem errefelé kell keresnünk... Álljon itt viszont a *Gyűrött térkép* nyolc sora: „Belénk törölte lábát rendesen / a huszadik század / Fej fölé emelt gyűrött térképen / idegenek vacsoráztak // Pontosan ugyanazt csinálja most / a huszonegyedik / Orrát piszkálva üvölt Chon-Bendit / Tavares és Reding”. Nem marad ki tehát a napi politika sem, illetve annak brüsszeli vadhajtasdömpingje... Ez bizony a borzasztó világ „egyenes adása”... Akkor is, ha azt írják az egyik tévében főcímnek, hogy „Egyenesben”.

Természetesen vannak olyan Agócs-versek is, amelyekben könnyedébb sorokat talál az olvasó. Már-már frivol, rendhagyó születésnap-i köszöntőjében például, amelyben „Faragó Lauráné Szakolczay Lajost” ünnepli a jeles irodalomtörténész hetvenedik évfordulóján. Frappáns befejezése: „...»puha kötés nem túl szép könyv...« / sajnálom de nem lehet más / fájdalmas de pénz híján majd / koporsód lesz *keménytáblás*”. Amúgy az élcélődésnek remek hagyománya van a magyar irodalmi életben, hogy csak Karinthyék,

Kosztolányiék hajdani szellemi csetepatéira gondoljunk! Mondanunk se kell, hogy mögöttük ott a barátság, a szeretet...

S hogy megint másról szóljunk: megkapó műveket találunk az időközben íróvá vált édesanyja, Agócs Máténé Csernók Margit sorsával kapcsolatban. (Az idős asszony néhány évvel halála előtt tette közé emlékirását *Minden ideköt* címmel, amelyben a meghurcolt család történetét olvashatjuk, puritán, nemesen egyszerű és nagyon hiteles stílusban.) A versek Csoóri Sándor híres, *Anyám szavai* c. művéhez fogható, emlékezetes alkotások. Az anyáról, aki messze túl a nyolcvanon is a kertjére volt büszke, a mindhalálig alkotó, tevékeny ember szép példajaként. (*Nézzétek meg a kertet!*) A sokat szenvedett és próbált asszony szavait pedig így idézi többek között a költőfia: „...sose gondoltam volna hogy / a világ így kifordul magából / s irtózik még a saját szagától is / ahogyan otthon / én se vagyok senki...” A férjét gyászoló feleség jajkiáltása hallik ki ezen szavakból. (*Sose gondolta volna*) Mindezekhez tartozik a kötetzáró szép búcsúztató is, amelyben Agócs maradandó emléket állít azok után, hogy a kiüresedett ház azt jelenti, hogy „...MOSTANTÓL / NINCS HOVÁ HAZAJÖNNI...” (*Az üres ház előtt*) Ezt követi az *Örökmécs-kísérletek* drámai szövege. Felidézi az anya halálát, a fiú fájalmát, a temetést. A nagy magyar siratók egyike ez a mű. „...Mindent ott hagytunk egykor / a lehetünk ráfagyott a földre / magamban bíztam eleitől fogva / és most lepkeszárnny présel / a jövőbe”. És kész a leltár, ráadásul egy József Attila-i vendégsorral, s így lesz rendkívül összetett jelentésű ez a mementó.

S a fiú tovább viszi szülei, ősei örökét. Lírában, társadalmi vállalkásban, a tiszta erkölcsben. Van úgy, hogy keserűen néz szembe a pusztá léttel: „...AZ ÉLET A HALÁLOS KÖR / NEM A VEREM...” (*Elvetélt ünnep*) Versbeszéde természetes, így hát közérthető. A társalgási stílus műbe emelésétől sem tartózkodik. És van úgy, hogy egy legendás előd bőrébe bújva ír a jelenről: „...új barbárok jönnek fürdenek a borban...” (*Balassi Bálint éneke 2015-ből*) A *Két életet él*ben pedig a korán elhunyt költőtársat, Turcsány Pétert siratja el. A kötetcímadó nagy mű pedig egyfajta ráfelelés Vörösmarty halhatatlan „könyvtárversére” a mai időkből. A romantika ma, kevésbé romantikus versutódjában.

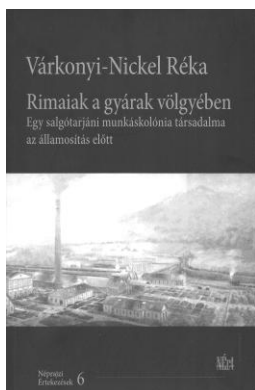
Szerinte tétje van a versnek. Jó, hogy így gondolja, hiszen ezáltal válik igazán hitelessé, olyan költővé, akinek igencsak van mondandója korunkhoz. S tán a jövődőhöz is.

(Kairosz Kiadó, 2017)

CSONGRÁDY BÉLA

Tisztelet az elődöknek

Várkonyi-Nickel Réka: Rimaiak a gyárak völgyében

1961-ben Salgótarjában forgatták a helyi témájú *Megöltek egy leányt* című filmet, amelyet Solymár József forgatókönyvéből Nádasy László rendezett a nógrádi megyeszékhelyen Pap Éva és Végvári Tamás főszereplésével. A dráma arról a megosztottságról, viszályról szól, amely a város acélgyári és bányatelepi része között olyannyira elmérgesedett, hogy a gyári Sanyiba szerelmes bányai Ilonkát egy lövés halálra sebezte. Sokáig egy valóságos – ma már csak fénnel jelző – sorompó is állt az acélgyári út elején mintegy szimbolizálva, hogy ott egy másik városrész kezdődik.

S ez valóban így volt, merthogy a kolónia évtizedeken át kétségkívül külön életet élt: abban a sajnálatos összefüggésrendszerben is, ahogyan az a filmben megörökítettett, de még inkább pozitív értelemben. Az északi telep társadalma ugyanis a huszadik század közepi államosítás előtt jóval fejlettebb szintű volt a város többi területéhez képest. E jelenség meghatározó tényezője – mint Várkonyi-Nickel Réka *Rimaiak a gyárak völgyében* című, *Egy salgótarjáni munkáskolónia társadalma az államosítás előtt* alcímű, közelmúltban megjelent könyve is bizonyítja – a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. tevékenységében keresendő. Erre utalnak dr. Bali János etnográfus, kulturális antropológus előszóbeli gondolatai is, amelyek szerint a kötetet Szabó Zoltán nevezetes észak-magyarországi témájú szociográfiája, az 1938-ban megjelent *Cifra nyomorúság* ihlette: „...A táj képe csak Petőfi után, a múlt század második felében változott meg és ha van magyar vidék, melyet a hozzánk már felemásan érkező kapitalizmus átalakított, akkor Nógrád e része ilyen. A szén, mely békésen pihent sokáig a regényes hegyek alatt, csak néha adván babonás parasztoknak rejtélyes jeleket, beleszól a tájkép átalakulásába. A romantikus, elhagyott, romokkal koronázott vidék hetven esztendő alatt teljesen megváltozott és ipari tájjá vált.” Ezen idézet kiegészítéseként Bali János is azt hangsúlyozza, hogy e

könyv „egy város, sőt egy egész térség életében, a több mint száz éven keresztül legfontosabb társadalom- és életmódszervező intézményéről, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. acélgyárról, annak munkáskolóniájáról szól.” A szakember örömmel állapítja meg, „hogy az 1990-es évektől megszorodtak a magyarországi nagyipari munkásság helyi közösségeiről szóló történeti, néprajzi és antropológiai írások.” E tendencia megerősödésében „nagy szerepe volt Paládi-Kovács Attila akadémikus kutatói és tudományszervezői munkálkodásának...”

Várkonyi-Nickel is egyike azon fiatal értelmiségieknek, akik – e szellemiségtől bátorítást, ösztönzést kapva – tanulmányaik egy részét, illetve doktori értekezésüket ilyen jellegű kutatásoknak szentelték. S miután sikeresen megvédte disszertációját, annak szerkesztett változata a Magyar Néprajzi Társaságnak köszönhetően most könyvformátumban is megjelenhetett. Az persze idejekorán leszögezendő, hogy a szerző azért is kötődik szorosán, nemcsak intellektuálisan írása tárgyához, mert édesapja s nagyszülei – utóbbiak a mai napig az egykori gyárhoz vezető úton lálnak – révén személyesen érintett, ha úgy tetszik, érdekelt e témakörben. S erről a mély érzelmi viszonyról a bevezetésben tájékoztatja is az olvasókat: „Már gyermekként szerettem hallgatni a családi anekdotákat a gyárról és a gyári kolóniáról, hiszen családom férfi tagjai négy generáción keresztül dolgoztak az acélgyárban. Saját emlékeik szerint mindig arra törekedtek, hogy pontosan, precízen, nagy szaktudással végezzék munkájukat és cserébe jólétben, társadalmi megbecsülésben éltek. Visszaemlékezéseiket – amelyek közé a családon kívüli interjúalanyok élményei is beletartoznak – hallgatva nem hagyott nyugodni a kérdés: vajon mennyit szépít az idő az emlékeiken? Mit rejtenek a hivatalos dokumentumok? Hogyan viszonyulnak a gyár működése alatt keletkezett hivatalos iratok a visszaemlékezők által elmondottakhoz?” E kérdések megválaszolásának egyik feltétele az alapos felkészülés, számos tudományterület összehangolása, gazdag hazai és nemzetközi szakirodalmi, módszertani háttér, adatbázis, sajtóanyag feltárása, megismerése volt, s csak ezek után következhetett a több évig – 2008-tól 2016-ig tartó kutatómunka, illetve az adatrögzítés és feldolgozás. Az objektív forrásokra azért is volt – és van – szükség, mert a kérdőívek „vallomásai”, a beszélgetőpartnerek eltérő benyomásai, alkalmasint traumái olykor áthatalmatlanok tetsző falként magasodnak napjaink és a múlt közé.

A szerző a munkásság – mint tömegében meghatározó réteg – életkörülményeinek, -módjának elemzése során a salgótarjáni acélgyár szocialista átszervezés előtti működésére fókuszált, vagyis az 1930-as évek végétől a következő évtized közepéig tartó időszakot állította érdeklődése, figyel-

me középpontjába. Ez azonban nem „mentette fel abbéli kötelezettsége” alól, hogy áttekintse a gyáralapítás 19. századi mozzanatait, majd a második világháborúig terjedő – az első világhégés és Trianon által befolyásolt – tendenciákat. Sőt – nagyon helyesen – e folyamatot beillesztette Salgótarján bányászat- és ipartörténetébe, az 1922-ben várossá nyilvánított település polgárosodásának, infrastrukturális fejlődésének egészébe.

A könyv mondandójának gerincét *A vállalat szerepe a munkásság életében*, a *Közösségi élet és magánélet a kolónián*, illetve a *Kitekintés* című három, viszonylag nagy terjedelmű fejezet képezi. Ezek azonban további „beszédess” elnevezésű, illetve tárgyú részekre tagolódnak. Többek között szó esik a társadalombiztosításról (betegség, baleset és nyugdíj felosztásban), a vállalati gondoskodás terepeiről, a munkásjóléti, egészségügyi intézményekről, az acélgyári munkások életszínvonaláról, a különböző juttatásokról (lakás, szén, tűzifa, villany, föld, egyéb), a munkakörülményekről, a képzésről, a nevelésről, a munkáslakásokról, a telepi hierarchiáról, a közösségi és magánélet színtereiről, megjelenési módjairól, a viselkedési normákról, a családi életéről és a gyermekvilágról, a vallásosságról, az utcaképről és a köztisztaságról, az öltözködés, a szabadidő eltöltésének lehetőségeiről, a sport és a kulturális élet kérdésköréről.

Mindegyik érdekes, sőt tanulságos olvasmány, valamennyi sokat mond életmódról, szokásokról, a rimaiak önképéről, identitástudatáról, a dinasztikiáról s az acélgyáriak elhelyezkedéséről Salgótarján szélesebb társadalmában. Máig tartó hatását tekintve azonban a vallásosság, az iskola és a kultúra ügye részletesebb kiemelésre is érdemes. A város és a gyár valláserkölcsei alapon álló vezetői 1927-ben kezdték el a tárgyalást a legnagyobb lélekszámú római katolikus közösség új hitéleti helyének megépítéséről. A napjainkban is sokak által látogatott templomot – amelyet 1936. május 17-én avattak fel – a munkások védőszentje után nevezték el Szent Józsefről. Az rt. országos szinten és Salgótarján településen belül is jelentős mértékben hozzájárult az oktatás intézményi kiépítéséhez. Már a 19. században is volt az acélgyári telepen elemi és iparostanonc-iskola. Az 1929. november 5-én felavatott új, modern berendezésekkel ellátott elemi iskolát – amelyet a gyár tartott karban és tisztán – a tanfelügyelők országos szinten is példaértékűnek minősítették. Képesítés nélküli pedagógus sohasem dolgozott a társulati iskolákban. A már évtizedek óta, s manapság is Petőfi Sándor nevét viselő általános iskola hovatovább egy évszázada egyike a város legszebb épületeinek. 1878-ban alapult az acélgyárhoz köthető első kulturális szerveződés, az „Altiszi és munkás olvasókör”, akkori nevén a Lesenverein. A Salgótarjáni Gyári Tiszti Kaszinó

1888. január elsejével kezdte meg működését. Az olvasót és a kaszinót zárt híd kötötte össze, amelynek alkalmankénti megnyitása a munkások irányába tett szimbolikus gesztusnak is volt tekinthető a vállalatvezetés részéről. Az olvasóegylet felügyelete mellett 1879-ben alakult meg az acélgyári zenekar, 1892-ben pedig a dalárda. Mindkettőnek van utódja még napjainkban is egyrészt Bányász-Kohász Fúvószenekar, másrészt Bányász-Kohász Dalkör néven. Külön fejezetet képez az olvasóegyletből kinőtt – országosan is első – munkás-színjátszócsoporthoz, amely 1887. június 19-én a tekepálya szabadtéri helyiségében mutatkozott be Gerő Károly *Vadgalamb* című darabjának magyar nyelvű színre vitelével. A műkedvelő, öntevékeny színjátszás fellegváráként számon tartott műhely később, az 1848/49-es centenárium idején Petőfi Sándor nevét vette fel és a szocializmus első évtizedeiben színházpótló szerepet töltött be a városban. Ennélfogva a 2012-ben létrejött Zenthe Ferenc Színház joggal vezeti vissza gyökereit a Petőfi színjátszókhig, annál is inkább, mert a már – mint a könyv is említi – 1939-ben a csoport élére került egy alig huszonhét éves rendező, Vertich József, aki társaival sok-sok éven át vezette országos sikerekre is a csoportot, s akiről jelen század elején Salgótarjánban színpadtúdiót neveztek el. Ez a szakmai közösség tekinthető a Zenthe Ferenc Színház közvetlen elődjének.

A könyv mindegyik részfejezete lényegre törő, frappáns összegzéssel fejeződik be. A kötet elején helyet kapott a szerző munkáját segítő, néven nevezett személyeknek, közösségeknek kifejtett köszönetnyilvánítás, a végén pedig a forrásmegjelölések mellett a gazdag irodalomjegyzék olvasható. A címlapra – amelyet Szilágyi Levente tervezett – Spannraft Ágoston *A salgótarjáni acélgyár látképe 1896-ban* című, imponáló méretű olajfestménye került találó illusztrációként. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megjelent könyv – amelyet Ispán Ágota Lília szerkesztett – angol nyelvű summázattal zárul.

Várkonyi-Nickel Réka munkája a nyilatkozók esetenként értelemszerűen elfogult, rimai büszkeséget tükröző véleményének közzététele mellett a tudományosság széles eszköztárának célirányos, tudatos alkalmazásával mindvégig az objektivitásra törekedett. Ugyanakkor minden sorából sugárzik az elődök munkája iránti tisztelet, a múlt megőrzésre, továbbéltetésre érdemes értékeinek megbecsülése. S érződik nem kis nosztalgia is a gyártörténet államosítás előtti időszakára. A legnagyobb szomorúságot azonban – s nemcsak a szerző, hanem lényegében minden salgótarjáni lakos számára – az acélgyár, a későbbi, még nagyobb létszámú kohászati üzemek – a rendszerváltás utáni privatizáció „eredményeként” be-

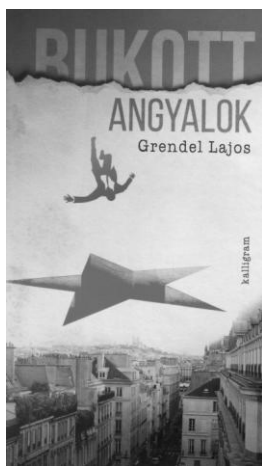
következett – fokozatos leépítése, majd megszüntetése jelenti. Erre utalnak Bali János meghatóan szép sorai is: „2014 februárjának végén, miután az akkor 143 éves salgótarjáni acélgyár végleg bezárt, az üzem nagykapuja mellett mécsesek és gyertyák jelentek meg. A munkásdinasztiák még élő képviselői átvirrasztották az éjszakát, ahogy egy százéves, számtalan dédunokát hátrahagyó családtag holtteste mellett szokás...”

(*Magyar Néprajzi Társaság, Bp., 2017*)

HANGÁCSI ZSUZSANNA

Bűn? És bűnhődés?

Grendel Lajos: Bukott angyalok

A betűkedvelő embernek egy idő után lételemévé válik az olvasás, a tájékozódás, új történetek befogadásának, megélésének vágya. Némely esetben olyannyira, hogy lépten-nyomon azt keresi, mikor mélyedhet el, akár csak néhány perc erejéig egy vers, novella, regény hangulatában. Az ilyen embereknek gyakran már gyerekkorukban sajnálatos módon a kezükhöz tapad a könyv, és a tanítási óra alatt sem képesek letenni. Felnőtt korukban pedig még akár egy edzőterembe is elhurcolják magukkal aktuálisan kedvenc olvasmányukat. Képzeld csak el a kedves olvasó, amint emberrünk egy napjainkban nagy népszerűségnek örvendő edzőteremben (tudják, ahol azok a közép-

kori kínzóeszközökre emlékeztető gépek sorakoznak óriási tükrökkel fűszerezve) két izzasztó emelés, felhúzás között a lapokba mélyedve éli ki – a terembeliek szemében mindenképpen – különös vágyait. Én már láttam ilyen embert. A tükörben.

Amióta edzőterembe járok és ott (is) olvasok, újraértelmeződött számomra a „jó könyv” fogalma. Jó könyv az, amit nehezemre esik letenni az edzőgyakorlatok között, és bár az edzés is nagy szerelem számomra, alig várom, hogy 4x12 súlyemelés után újra a kezembe vehessem.

Grendel Lajos *Bukott angyalok* c. könyve ilyen volt. Talán meglepő lehet a könnyed hangsúly, az edzőtermi környezet említése pont ezzel a könyvvel kapcsolatban, aminek egyik olvasata a ligetfalui tragédia. Pozsonyligetfaluban a második világháború után több száz, egyes becslések szerint több ezer embert: magyar és német nemzetiségűeket mészároltak le, gyakran egész családokat. Azért említem ezt a napjainkban is méltatlanul keveset vizsgált történelmi eseményt, kibeszéletlen traumát, mert a könyvben konkrétan kevés szó esik róla. A regény egy történelemben kevésbé jártas olvasó számára is értékes olvasmányélménnyel szolgálhat. Magával ragadó, groteszk humorral átítatott, meglepett szemöldökfelhúzásokat és ingerült homlokráncolásokat idéző, abszurdításba hajló.

Ezekkel a jellemzőkkel felruházva Grendel legújabb regénye beleillik eddigi írásai sorába. Ugyanakkor egy kicsit túl is mutat rajtuk. Az író gondosan őrzött külső szemléltői pozíciója, higgadt életlátása és a történet abszurdítása miatt. A regényben nyoma sincs történelmi igazságszolgáltatást habzó szájjal követelő indulatoknak (bőven találkozunk velük a közbeszédben és ezt némiképp lemodellező közösségi portálokon fel-felbukkanó véleményekben, hozzászólásokban). Pont ez a könyv lényege: felszabadít bennünket az ítélkezés – valljuk be – fárasztó, határozottan problémás feladata, mondhatni nyűge alól. Az áldozat–bűnös kategóriák, szerepek a kor és perspektívák változásával módosulnak. Mi ezt a különös körforgást Grendel szemüvegén keresztül nézve kívülről figyeljük. A nemzeti érzésen és traumán felülemelkedő látásmód és láttatás véleményem szerint a regény legértékesebb sajátossága.

„Vera agyadaganatával kezdődött.” Ezzel a mondattal csöppenünk – in medias res – a könyv világába. Mintha a szeretett, oltalmat nyújtó nő biztonságot adó szerepének megrendülésével indulna meg egy visszatekintő, múltfeltáró folyamat. Újraélése mindannak, amit addig a boldog, nyugodt élet illúziója eltakarni látszott. Lőrinc, Vera férje, a könyv egyik kulcsszereplője, az asszonnyal törtétek után Párizsba menekül. Lőrinc barátja, az elbeszélő csak évekkel később, a francia fővárosban tudja meg a „menekülés” okát. Lőrinc kizárólag ebben az idegen környezetben képes fölfedni élete titkait az elbeszélőnek, ahonnan a történetek egy kreatív elme fantáziaszüleményének tűnnek csupán. „[V]agy ellenkezőleg, a rue de Bac még jobban felfedi a sebeket.” (190)

A könyv gerincét Lőrinc élettörténetének elmesélése alkotja. Ugyanakkor Lőrinc nem csupán a saját történetét meséli el az elbeszélőnek párizsi lakásában, hanem – némiképp párhuzamba állítva a magáéval – az apósa életét. Tocsek, vagy szlovákosan: Toček a második világháború be-

fejezte után tér „haza”. Ez a megnevezés igencsak problémás számára 1945-ben. „Állt az újonnan megvont csehszlovák határon, és azt gondolta, erről elfelejtették értesíteni.” (35) „Tocsek csalódott volt. Valahogy úgy élt az emlékezetében, hogy csehszlovák hadsereg már évek óta nem létezik, csak szlovák. De Szlovákia is megszűnt. Szóval egy év alatt mint-ha kétszer fordult volna meg a föld, és Tocsek nem találta a helyét. Egy úr volt ott, egy roppant úr, amelybe belesétált, és ott az úrban mások voltak a játékszabályok, mint a valódi világban.” (37)

A valódi világ alatt az ekkor mindössze tizennyolc éves Tocsek a háború világát érti, hiszen az utóbbi egy évben ezt élte, értette, tapasztalta. Az állandó fegyverszó, a halottak, sebesültek látványa, az éhezés, a tetvek jelenléte sokkal realisabb volt számára, mint bármi más. Hazatérve idegen országba érkezett, de ez sem számított igazán. „Arra gondolt, hogy hamarosan betölti a tizennyolcadik életévét, és most, hogy a háborúnak vége lett, élni akar. Élni akar mindenáron.” (42) „Egy tizennyolc évesnek sokkal fontosabb az élet, mint a bátorság vagy a gyávaság.” (111) Az életkorra, ezzel járó tapasztaltságra vagy épp az élettapasztalat hiányára számos utalás történik a könyvben. Tocsek fiatalsága idején a pozsonyi titkárságon dolgozott; a kérdésre: pontosan mi is volt a feladata, a következő, kitérni igyekező, mentegetőző feleletet adja: „Alacsonyabb beosztásban dolgoztam. És ne felejtse el, hogy húsz-huszonkét éves voltam, s hittem, hogy megváltom a világot. De a világ előbb-utóbb számárfület mutatott nekem...” (74)

A könyv szereplői mintha megduplázódnának. Megismerünk egy fiatal, illúziókkal, ábrándokkal teli Lőrincet és Tocseket és olvasunk egy cinikus, önmaga előtt is titkolózó, féligazságokat közlő és gyakori elhallgatásokkal beszélgető Tocsekről. „Mindig azt érzem, hogy az a fiatalember, aki én voltam, tulajdonképpen nem is én voltam. A marxizmus-leninizmus szelleme? Ugyan már. Álomban éltem.” (179) Lőrinc esetében szintén megfigyelhetünk egy kedvesen naiv fiatalembert és egy jóval cinikusabb középkorú férfit.

A regény ilyen értelemben a felnőtté válás története is lehet. A tizennyolc éves Tocsekről így beszél Janák, Tocsek felettese, megmentője és mestere: „Igazán naiv vagy. Mint valami mezei virág. Szinte felkínálsz, hogy rád tapossanak.” (63) Ez a kajla, mégis szimpatikus fiatalember a könyv lapjain válik felnőtté. Fiatal korában még minden fekete és fehér, egyértelmű és a történelmi események ellenére szép. Nem kell gondolkodni, Janák szava egyértelmű és sérthetetlen: „A rossz magyarokat lelővik, fiam. [...] Meglátod, fiam, a kommunizmus csak idő kérdése. És a

rossz magyarok mind reakciósök. A reakciósöknek pusztulni kell. Ilyen egyszerű az egész.” (47) Az élet egyértelműségébe, a csodás új világ jöttébe vetett hit minden ellentmondást és kegyetlenséget nemhogy eltakar, de eleve lehetetlenné tesz abban a miliőben, amit Janák teremt.

Az eleinte fekete-fehér kép azonban egyre árnyaltabbá válik Tocsek életének és gondolkodásának vásznán. A kamaszkor a könyvben egyfajta fordulópontként jelenik meg: „...az ember kamaszkora előtt ártatlan. De a kamaszkora alatt vagy azon túl az ember – te vagy én, vagy bárki más a világon – hibákat követ el; úgy, hogy nem is fogja fel igazából e hibákat, csak később, amikor büntudata lesz.” (191) Tocsek számára is elkerülhetetlen ez a kamaszkoron túli „megvilágosodás”. Törvényszerű, hogy csalódjon Janákban és a kommunizmus eszméjében. „Az elveszett illúziók nem csak romba döntenek. Az esetek egy-két százalékában új embert fagnak belőled. Komorát, cinikusát, önteltet.” (33) És felnőtten. „A felnőttkor akkor kezdődik, amikor az ember a bűn és az áldozat között nem képes különbséget tenni. Bűnös vagy? Áldozat vagy? Vagy mindkettő?” (22) Ekkor azonban már nem lehet megszabadulni a fiatalkori döntések következményétől: „...a szerepe fokozatosan ránőtt, sőt túlnőtte őt.” (72)

Mint ahogy a fiatalok életkori sajátossága a mindenáron élniakarás, az idősebb, tapasztaltabb ember, esetünkben Tocsek óhatatlanul, „egyre rögeszmésebben” (172) tér vissza újra és újra azokhoz a hibákhoz, vétkekhez, melyeket az ifjúság életigenlése ösztönösen elkendőzött. Csak-hogy kiderül, hogy „...a bűn nem múlt el.” (176) „A hazugságot nem lehet jégre tenni, mint a csirkét vagy a sertéshúst, mert a hazugság előbbutóbb bebüdösíti a lakást, a házat meg mindent.” (124) Hogy régen történt? „A tragédia nem ismer évszámokat.” (109)

A traumatizált múltra többféle választ adhatunk. Egyik lehetséges, bár a fentiek értelmében csupán ideig-óráig, úgy-ahogy sikeres „megoldás” a hallgatás, önbecsapás. Tocsek fiának stratégiája, aki a soha ki nem mondott családi, nemzeti tragédiát öntudatlanul vitte, cipelte magával: „[a] matematika nyelvén kell beszélned. Az megóv a tragédiáktól.” (173) Tocsek unokája, Lőrinc Párizsban élő lánya már nem csak az anyanyelvétől és nemzetiségétől, hanem kultúrájától és vallásától is szabadulni igyekszik egy arab férfi oldalán.

Legjobb megoldás, ha nem egy eleve szerencsétlen korba születünk. De ha már így esett, nem morfondírozunk egész életünkben azon, mi a bűn, az ember „...hány százalékban áldozat, és hány százalékban áru?” (155) Hanem az egész kérdést képesek vagyunk némi cinizmussal elintézni: „[b]űnös, vagy nem bűnös, egyre megy – felelte Janák. Tegnap bűnös

voltál, ma ártatlan vagy. Ezek csak szóvirágok.” (112) Ha esetleg mégis nehéz korba születünk (ugyan melyik nem az?) nehéz döntések súlyával, a Janák-féle könnyed vállrándításra való hajlam hiányával, legjobb, ha szembe nézünk az eltagadhatatlan múlttal. És hosszú-hosszú, nehéz munka során kiírjuk, kiizzadjuk magunkból. Amíg egyszer talán megerősödve lépünk tovább.

(Pesti Kalligram Kft., 2017)

*Szabó Gyula: Nő dabomeyi szoborral
(Forradalom–élet sorozat)*

SZERZŐINKRŐL

- BAKONYI ISTVÁN, DR. (1952, Székesfehérvár) irodalmár, főiskolai tanár. Nyugdíjazásáig a Kodolányi János Főiskolán oktatott. PhD-fokozatot a Miskolci Egyetemen szerzett Bella Istvánról szóló kismonográfiájával. Eddig 27 önálló kötete jelent meg.
- BARÁTHI OTTÓ, DR. (1944, Hatvan) közgazdász, újság- és közíró. Csaknem száz tanulmánya, tucattal is több saját és/vagy társszerzőként jegyzett kötete látott napvilágot. Az egyik legismertebb munkája, az *50 év a Palócföld életéből – Egy folyóirat Nógrád történelmében* c. monográfiája 2008-ban jelent meg.
- BECSY ANDRÁS (1973, Gyula) költő, író. Számos szépirodalmi folyóirat és antológia közli írásait. Tagja a Magyar Írószövetségnek és a Körös Irodalmi Társaságnak. 2010-ben Zalán Tibor szerkesztésében jelent meg a *Francia-kerémes* című, 2015-ben Horváth Bence szerkesztésében a *Camping* című kötete a Kortárs Kiadó gondozásában. 2010-ben Bárka-díjat kapott.
- BENE ZOLTÁN (1973, Kecskemét) író. 2001 óta számos szépirodalmi folyóirat és antológia közli az írásait. A Madách Irodalmi Társaság elnöke, a Pannon Tükör szerkesztője. Több irodalmi társaság tagja, a Magyar Írószövetség Csongrád Megyei Írócsoportjának elnöke. Jelentősebb díjai: Fehér Klára irodalmi díj (2006), Teleki Pál Erdemérem (2013), Kölcsey-érem (2014). Tanulmánykötete, több novelláskönyve és regénye jelent meg. A legutóbbi: *Az érdemes, nemes Rózsasándor kalandjai* (regény, 2016).
- BENEDEK SZABOLCS (1973, Budapest) író, fordító. Novellái, tárcái, kritikái és más prózai szövegei rendszeresen olvashatók napi- és hetilapokban, irodalmi folyóiratokban. 19 regénye és novelláskötete jelent meg eddig. A legutóbbi: *A fiumei cápa* (2017). Mórlicz Zsigmond-ösztöndíjas volt 2006-ban, József Attila-díjat kapott 2010-ben, prózaírói tevékenységét Látó-nívódíjjal ismerték el 2014-ben.
- CSONGRÁDY BÉLA, DR. (1941, Hatvan) Madách-díjas közíró, szerkesztő, középiskolai tanár. A Nógrád Megyei Hírlapnak 1996-tól 2002-ig volt a felelős szerkesztője. Évek óta szerkeszti a napilap Kultúra rovatát. A Madách-hagyomány Ápoló Egyesület elnöke, több ciklus óta tagja a TIT országos elnökségének.
- EGRESSY ZOLTÁN (1967, Budapest) József Attila- és Szép Ernő-díjas író. Legutóbbi kötete: *Júlialepke* (2017, Európa Kiadó).
- ERDŐS ISTVÁN (1939, Hernádnémeti) író. Tanárnak, népművelőnek jött a debreceni egyetemről Salgótarjánba. A Palócföld, a Napjaink, a Népszava, a Valóság, a Kapu közölte fontosabb írásait. Játékfilmet, mesejátékot írt a televíziónak. A *Párkányjárás* című kötete után *Nagyorosi, Messze kéklík a Duna* címmel jelentek meg könyvei. Madách-díjas. Romakutatóként Eötvös József-életműdíjjal tüntették ki.
- FILIP TAMÁS (1960, Budapest) költő, szerkesztő, a Dokk.hu művészeti vezetője, a Magyar Írószövetség választmányának tagja. Kilenc kötet szerzője. 2017-ben József Attila-díjjal ismerték el munkásságát.
- FRIDECZKY KATALIN (1950, Budapest) író, zongoraművész. Négy önálló kötete jelent meg, a legutóbbi: *Fehér árnyék* (2016). Írásai rendszeresen jelennek meg folyóiratokban. Tagja a Szépírók Társaságának.

GYŐRI LÁSZLÓ (1942, Orosháza) József Attila- és Radnóti-díjas költő, a Kilen-cek költőcsoport tagja. 1968-tól jelen-nek meg kötetei, versei és elbeszélései. Önálló kötetei mellett folyóiratokban és antológiákban is szerepel. Tagja a Szépirók Társaságának. 2010-ben Szépiró Díjat kapott.

HANGONYI ZSUZSANNA (1989, Kassa) a Miskolci Egyetem Irodalomtudomá-nyi Doktori Iskolájának abszolutóriu-mot szerzett hallgatója. Kutatási terü-lete az Irodalmi Szemle folyóirat, a (cseh)szlovákiai magyar irodalom. Ta-nulmányai jelentek meg konferencia-kötetekben (pl. *Nyom-követés* 2). 2017 nyarán a Kortárs esszépályázatán má-sodik helyezést ért el.

KELE SZABÓ ÁGNES (1962, Salgótarján) grafikus, tanár, vizuális kultúra szakta-nácsadó. A Madách Imre Gimnázium Fayl Frigyes Galériájának alapítója, a Nógrád Megyei Önkormányzat galériá-jának kiállítás-rendezője. Grafikai egyé-ni és csoportos kiállításokon láthatók.

NAGY JUDIT ÁFONYA (1985, Ózd) köl-tő. Egyetemi tanulmányait a Miskolci Egyetem magyar szakán végezte, de betekintő jelleggel volt történelem és egyiptológia szakos is Budapesten. 2006-tól a FISZ tagja, több folyóirat-ban és antológiában szerepelt már. Je-lenleg Balassagyarmaton él.

OLÁH ANDRÁS (1954, Hajdúnánás) köl-tő, író, pedagógus. A legjelesebb ma-gyar folyóiratok rendszeresen közlik verseit, novelláit, drámáit, recenzióit. Több antológiában is szerepelt. Tagja a Magyar Írószövetségnek. Eddig 11 önálló kötete jelent meg. 2016-ban Ratkó József-díjat kapott és elnyerte a Salvatore Quasimodo költőverseny különdíját.

RADNAI ISTVÁN (1939, Budapest) költő.

Az 1970-es évek elejétől a legjelentő-sebb magyar folyóiratok közlik verse-it. Az Élet és Irodalomban glosszái je-lentek meg, antológiákban szerepel. Számos színvonalas irodalmi portálon, irodalmi folyóiratban, internetes ki-adásban is jelen van írásaival. Tagja a Magyar Írószövetségnek. Nyolc önálló kötete jelent meg.

SZABÓ ENDRE (1943, Lőrinci) közíró, új-ságíró, közéleti ember. 1980-tól jelennek meg írásai a Nógrád, a Nógrádi Króni-ka, az Ipoly Hírnök, az Ipoly, a Hevesi Hírlap, a Kanadai Magyarság és egyéb lapokban. Balassagyarmaton tagja volt az első szabadon választott önkormány-zatnak. Könyve: *Határtalanul* (2014).

SZEPESSYNÉ JUDIK DOROTTYA (1980, Salgótarján) történész-levéltáros. 2004 óta a Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárának munkatársa. Fő kutatási területe a fogyatékos-ság-történet és azon belül a hallássérültek társadalmi szerepvállalásának történe-te. Ezzel párhuzamosan történeti öko-lógiai kutatásokat is végez.

SZIRMAI PÉTER (1970, Budapest) író. No-velláit, esszéit magyarországi és határon túli lapok közlik. Eddig három kötete jelent meg, egy regény 2007-ben és két novelláskötet 2011-ben, 2013-ban.

ZSIBÓI GERGELY (1974, Kolozsvár) költő, író, tanár. 13 éves kora óta Magyarorszá-gon él. Jelenleg a Salgótarjáni Bolyai Já-nos Gimnázium magyartanára. Folyóira-tok, antológiák közlik írásait. Tagja a Ba-lassi Bálint Asztaltársaságnak. Két köte-te a Palócföld Könyvek sorozatában je-lent meg: *Csend-szülánkok* (versek, 2007), *Napborulás* (kispróza, 2009).

Palócföld

PROGÁLM MŰVESZETI KÖZELETI FOLYOIRAT

18001

Ára: 500 Ft

